

Unga, SiS och kriminella nätverk:

Att hantera risker och möjliggöra förändring

INSTITUTIONSVÅRD I FOKUS, NR 3 2025

FORSKNINGSRAPPORT

Robin Gålnander, Tove Pettersson
och Christoffer Carlsson

ISBN 978-91-89770-12-6

Forskningsrapport av Robin Gålnander, Tove Pettersson och Christoffer Carlsson

Publikationerna finns att beställa eller
ladda ner från SiS webbplats.

www.stat-inst.se

Engelsk titel: Institutional Care in Focus

Publikationsseriens adress:

Statens institutionsstyrelse

Box 1062, 171 22 Solna

Copyright: Statens institutionsstyrelse

Produktion: Stibo Complete 2025

Innehåll

Sammanfattning	5
English summary	7
Förord	9
Inledning	10
Teoretiska utgångspunkter	13
Social position och livschanser	13
Ungas identitetsgörande i kriminella nätverk och SiS verksamhet	15
Identitet i förändring – om möjliga vägar ut ur kriminella nätverk	17
Metod och Material	20
Tillträde till fältet och rekrytering av intervjupersoner	20
Intervjuerna, innehåll och dynamik	21
Ungdomar	21
Personal	22
Ett intervjumaterials beskaffenhet	23
Analysarbetets faser	24
Vem är gänganknuten?	25
Etik	28
Ungdomarnas tid före den aktuella SiS-placeringen	29
En vanlig dag	29
Vad ger brottsligheten de unga?	31
Hur började det?	34
Unga nätverksanknutna i SiS verksamhet: vardag, säkerhet och behandlingsarbete	37
Livet på SiS – vardag och sysselsättning	37
Mellan säkerhet och behandling	42
Tillit, motivation och nätverksanknutna unga	47
Unga i kriminella nätverk på SiS: tillits- och motivationsarbete	50
Motivationens utmaningar	51
Hur ser de unga på sin framtid, och vill de lämna kriminaliteten?	55
Att vilja lämna	55
Att arbeta för förändring	62
De ungas relation till socialtjänsten	65
Summering och möjliga vägar framåt	69
En kortare summering	69
Möjliga vägar framåt	70
Vägar för att vidmakthålla behandling och motivationsarbete i en allt mer säkerhetsinriktad organisation	70

<i>Skolans betydelse</i>	<i>73</i>
<i>Att alstra och understödja förändring hos unga</i>	<i>74</i>
Referenser	76
<i>Lagtext.....</i>	<i>86</i>
Bilaga I. Intervjuguider.....	87
<i>Intervjuguide Ungdomar.....</i>	<i>87</i>
<i>Intervjuguide Personal.....</i>	<i>88</i>
Författarpresentation	89

Sammanfattning

Denna rapport studerar pojkar med anknytning till kriminella nätverk placerade vid särskilda ungdomshem och hur SiS arbete påverkas av att de senaste åren ha mottagit en ökande andel unga med sådan bakgrund. Syftet är även att studera hur de unga ser på tiden vid SiS och sin framtid. Studien besvarar följande frågor:

1. Vilka hinder och förutsättningar upplever personal på institutionerna i sitt arbete med placerade unga som har anknytning till kriminella nätverk? Vilka problem uppstår och hur löses de?
2. Hur upplever ungdomar med nätverksanknytning tiden vid SiS och hur ser de på tiden efter placeringen? Vad lyfter de som särskilt viktigt för att kunna lämna sin anknytning till ett kriminellt nätverk?
3. Hur kan SiS arbete med unga med anknytning till kriminella nätverk utvecklas?

Detta görs genom intervjuer med personal (25) och ungdomar (22). Gruppen ungdomar avgränsas till pojkar och inkluderar både de som blivit placerade av socialtjänsten genom LVU-lagstiftningen (lagen om vård av unga) och de som dömts till sluten ungdomsvård (LSU). Tre av de intervjuade ungdomarna bedömdes inte ha anknytning till kriminella nätverk. Deras erfarenheter av livet på SiS är likväl värdefulla, då de klargör att SiS arbete med nätverksanknutna unga påverkar institutionsmiljön som helhet och därmed även andra ungdomars vardagsrealitet. Teoretiskt ramas studien in genom ett kriminologiskt livsförloppsperspektiv, med fokus på människor i förändring.

De flesta av de intervjuade ungdomarna vill lämna kriminaliteten och nätverket bakom sig och leva ett mer konventionellt liv. På kortare sikt är bilden mer splittrad: många vill lämna men tvivlar på sin förmåga att lyckas och uttrycker osäkerhet kring hur det konkret ska gå till. Andra uppger att de inte är färdiga med detta liv och har för avsikt att fortsätta en tid till.

Resultaten uppvisar stora likheter med tidigare studier av unga placerade vid SiS, vilket belyser att denna grupp delar många bakgrundsegenskaper och upplevelser med andra SiS-placerade ungdomar. Samtidigt upplever personalen att gruppen innebär speciella förutsättningar som påverkar verksamheten. De anses svårare att nå med motivationsarbete och behandling, och placeringarna innebär särskilda utmaningar för säkerheten vid institutionerna. Det handlar både om risken för konflikter mellan placerade som är "fiender" och den ökade risken för fritagningar. Av intervjuerna framgår att den ökade säkerheten även påverkar andra placerade vid SiS, och ofta leder både till en mer innehållslös tillvaro för de unga, med brist på motivation som följd, och att de unga ges färre möjligheter att påvisa förändrade beteendemönster. Studien visar dock att säkerhet, motivationsarbete

och behandling inte behöver vara motsatser; det finns framkomliga vägar för att minska de negativa följderna av ökad säkerhet. I rapporten ges exempel på sådana möjliga vägar framåt för verksamheten, däribland möjligheten att minska antalet ungdomar per avdelning till fyra-fem stycken; ta bort eller begränsa ungdomarnas tillgång till internet; vikten av att rekrytera rätt personal och behålla dem över tid; vikten av att behålla en hög ambitionsnivå för skolan på SiS och till och med utveckla denna vidare; samt vikten av ett fortsatt fokus på tillsalstrande relationsbyggande mellan personal och ungdomar på avdelningarna.

Genomgående innehåller i princip samtliga personalintervjuer i studien vittnesmål om hur SiS förstärkta säkerhetsarbete skett på bekostnad av behandlingsarbetets möjligheter, och därmed tillitsbyggandet – något som också speglas i ungdomarnas berättelser. Att personalen upplever att ungdomar med nätverksanknytning är svårare att nå och motivera kan påverka relationen negativt. Samtidigt uttrycker majoriteten av de unga vi intervjuat en genuin förändringsvilja. När de tillfrågas om hur de vill att deras framtid ska se ut framträder tydligt konforma och normativa ideal som stabil ekonomi, hederligt arbete och familjebildning. Dessa konforma målbilder ger SiS möjligheter att arbeta tillsammans med den unge, vilket bäddar för högre motivation och ökade möjligheter att dra nytta av de ungas ofta starka individuella drivkraft och kanalisera denna i en riktning som bäddar för deras framtida samhällsintegrering.

Nyckelord: kriminella nätverk, säkerhet, motivationsarbete, upphörande med brott, tillit.

English summary

This report studies young boys affiliated with criminal networks placed in closed youth detention, and assesses how SiS (the National Board of Institutional Care) is impacted by the growing number of such placements. We also explore how these youths perceive their time at SiS and their outlook on the future. The study addresses the following questions:

1. What obstacles and conditions do institutional staff face when working with youths affiliated with criminal networks? What problems arise, and how are they resolved?
2. How do network-affiliated youths experience their time at SiS, and what are their views on life after placement? What do they consider crucial for leaving their criminal network?
3. How can SiS improve its work with network-affiliated youths?

The study is based on interviews with 25 staff members (men and women) and 22 youths (all boys). The theoretical framework primarily relies on life-course criminology, with its focus on people in transition.

Most interviewed youths express a long-term desire to leave the network and lead more conventional lives. In the short term, however, their views are mixed. Many wish to leave now, but doubt their ability to do so and are uncertain about how to go about it. Others feel they are not ready to leave just yet, and plan to continue for some time.

The findings highlight similarities with previous studies of SiS-placed youths, indicating that this group shares many characteristics with other SiS residents. However, staff note that network-affiliated youths present unique challenges: they are often harder to engage in motivational and treatment programs, and their placements pose particular safety concerns. Increased security measures around these youths, which also affect other SiS residents, create a vicious cycle. Enhanced security can lead to poorer in-treatment experiences for the youths, resulting in decreased motivation and fewer opportunities to demonstrate behavior changes.

Nonetheless, the study suggests that security, motivational work, and treatment need not be mutually exclusive. Practical approaches to mitigate the negative effects of heightened security are discussed. We provide examples of possible ways forward here, including reducing the number of youths per unit to four or five; removing or limiting the youths' access to the internet; the importance of recruiting the right staff and retaining them over time; the importance of maintaining an ambitious school within SiS and possibly developing it further; as well as the importance of continued focus on trust-building relationships between staff and youths.

Nearly all staff interviewees regard SiS's intensified security measures to have come at the expense of treatment work opportunities and, consequently, trust-building – which is also reflected in the youths' stories. Staff claim that it is harder to reach and motivate youths with network connections, which may negatively impact the relationship. At the same time, a majority of the youths we interviewed expressed a genuine desire for change. When asked about how they envision their future, clear, conventional, and normative ideals emerged, such as financial stability, honest work, and starting a family. These conventional goals give SiS the opportunity to work collaboratively with the youth, laying the groundwork for strengthened motivation and increased chances to leverage the youths' often strong individual drive and channel it in a direction that paves the way for their future integration into society.

Keywords: criminal networks, security, motivational work, desistance, trust

Förord

I arbetet med denna rapport har vi anledning att tacka många personer. Till att börja med vill vi rikta ett varmt tack till Peter Andersson (Stockholms universitet) och Torbjörn Forkby (Linnéuniversitetet) som fungerade som kommentatorer vid var sitt av de två seminarier rapporten behandlats vid, ett internt vid Kriminologiska institutionen (Stockholms universitet) och ett vid SiS FoU-enhet. Era kommentarer har varit mycket viktiga för färdigställandet av denna rapport. Vi vill också tacka seminariedeltagarna vid de två tillfällena för att ni läst och bidragit med viktiga kommentarer. Även personalen vid SiS FoU-enhet och de institutioner som ingår i studien har varit mycket behjälpliga vid genomförandet av detta projekt; tack för det. Slutligen går det allra största tacket till de ungdomar och den personal vid SiS som tagit sig tid att bli intervjuade av oss. Det har varit både lärorikt och intressant, emellanåt också känslomässigt tungt men också starkt hoppingivande, att få ta del av era berättelser. Tack!

Robin, Tove & Christoffer
i augusti 2024

Inledning

Ett av kriminologins mest robusta fynd är det tydliga sambandet mellan ålder och brott. Otaliga är de studier som visar att brottsligheten kraftigt stiger i ungdomen och därefter – för de allra flesta – tonar ut i övergången till vuxenlivet (Sivertsson, 2018). Det är ett av skälen till att den kriminologiska forskningsdisciplinen lagt stor vikt vid att undersöka brottslighet i just ungas liv. Dessa studier visar att ungas vägar in i brott kan vara många och varierande (se t.ex. Estrada, Flyghed & Nilsson, 2022), där faktorer på olika nivåer ofta samverkar med varandra.

När unga begår brott gör de det ofta tillsammans med andra unga; ungdomsbrottslighet är därmed ofta just ett gruppfenomen. Sådana konstellationer kan vara av många slag, och en av dem står i denna studies sökarljus: den ungdomsbrottslighet som inledningsvis kan benämnas *nätverks-* eller *gängrelaterad*. Den kriminologiska litteraturen brottas ännu med att få till en tillfredsställande definition av vad ett kriminellt nätverk eller gäng är för något, samt vem eller vilka som kan räknas tillhöra ett sådant (se t.ex. Aspholm, 2022; Katz & Jackson-Jacobs, 2004). Även i praktiken saknas tydliga definitioner, vilket skapar utmaningar för verksamheter som Polismyndigheten, Kriminalvården och Statens institutionsstyrelse (SiS) i att identifiera och bemöta gänganknutna ungdomar och deras behov. Ytterligare en dimension av definitionsdilemmat är juridisk. Flera aktuella kriminalpolitiska förslag berör just sådant som kriminalisering av deltagande i ett kriminellt nätverk (Regeringen, 2023), eller dubbla minimistraff för brott med nätverksanknytning (Prop. 2023/24:33). Det ställer frågan om tillhörighet och deltagande på sin spets: vad och vem är det som avses?

Klassisk (och framför allt amerikansk) kriminologi har definierat gäng som grupper av individer som regelbundet begår brott tillsammans och har gemensamma symboler såsom kläder eller tatueringar, och som ibland kopplas till ett specifikt territorium (Sarnecki, 2001). En mer nutida definition framtagen specifikt för svenska förhållanden kan hämtas från Granath (2022, s. 82), som definierar *lokala kriminella nätverk* som:

grupper som hålls ihop av gemensamma organiserade brottsdeltaganden i kombination med andra sammanhållande faktorer, såsom exempelvis gemensam geografisk uppväxt miljö och en strävan efter vinning och makt genom brottsligheten.

Vi kommer inledningsvis att använda oss av Granaths beskrivning som en sorts arbetsdefinition, då den skapar förutsättningar för oss att genom studien arbeta fram en empiriskt förankrad definition av ungdomarnas anknytning till kriminella nätverk. *Anknytning* till sådana nätverk, som står i fokus för denna undersökning, innefattar därmed inte bara ett direkt deltagande i brottslig verksamhet utan kan också åsyfta en vidare relation, där indi-

viden genom sin närhet till gruppen kan erhålla olika former av kapital (Rostami, 2016). Att med vetenskaplig kvalitet undersöka anknytning till kriminella nätverk är en välkänt svår uppgift. Den vanligaste, och kanske mest tillförlitliga, indikatorn på anknytning är den Curry med flera (2003) benämner *self-nomination*; självidentifiering.¹ Samtidigt visar aktuell gängforskning att ungdomarna själva ofta pratar om sina respektive grupper med andra ord, som "grabbarna", "bröderna" eller "vännerna" i "orten" eller "programmen": ord som framhäver en uppsättning relationer och en geografisk tillhörighet snarare än (kriminaliserade) aktiviteter (Aspholm, 2022).

Medan de förutsättningar som förklarar gäng- eller nätverksrelaterad ungdomsbrottslighet ter sig mycket lika de som förklarar ungdomsbrottslighet i stort (se t.ex. Densley, 2015, 2018; se även kapitel om Teoretiska utgångspunkter, i denna rapport), kan konsekvenserna av sådana nätverk, både för individen själv och för omgivningen, bli desto mer allvarliga. För Sveriges del innebar slutet av 2010-talet tilltagande konflikter mellan en uppsättning nätverk, framför allt i de tre storstäderna (Rostami m.fl., 2018), och den ökning i dödligt våld som kunnat observeras sedan 2014 tolkas huvudsakligen som ett resultat av dem (Brå, 2020). Gemensamt för denna kriminalitet är att den framför allt utförs av unga män (Brå, 2019).

I takt med att polisiära insatser riktats mot dessa individer har en andel av dem blivit föremål för socialtjänstens insatser i form av placering vid särskilda ungdomshem, liksom domar till sluten ungdomsvård som verkställs inom SiS. SiS har alltså en viktig funktion i arbetet med nätverksanknutna unga. Det är dock i dagsläget oklart hur en ökad placering av ungdomar med anknytning till kriminella nätverk påverkar den vård som bedrivs vid hemmen. Det kan finnas särskilda utmaningar med denna grupp, både vad gäller placeringen vid SiS, utslussning och i vad som ska följa efter institutionsplaceringen.

Frihetsberövade unga ger ofta uttryck för en önskan om att förändra sina liv efter institutionstiden, men återfallsrisken är hög (Bateman, 2015; T. Pettersson, 2017b) och återfallen sker ofta relativt kort efter en påföljd eller placering (T. Pettersson, 2023; Roxell, 2012). För den som har nätverksanknytning förekommer dessutom särskilda utmaningar i att förändra sitt liv och avhålla sig från fortsatt brottslig verksamhet (Bergmann, 2022). Sådan anknytning tenderar att ha isolerat individen än mer från konventionella relationer och institutioner, och flera viktiga livsdomäner präglas i stället av faktorer som alstrar brott – inte minst exponeringen för andra brottsaktiva kamrater (se t.ex. Weerman m.fl., 2015). Det är därmed tänkbart att det behandlings- och förändringsarbete SiS försöker bedriva med ungdomen innebär ytterligare utmaningar om ungdomen också har anknytning till kriminella nätverk.

1. Det finns flera sätt att närma sig anknytning och självidentifiering i en rent empirisk mening. Hur vi i denna studie valt att göra detta återkommer vi till i kapitlet Metod och Material.

Föreliggande studie undersöker därmed hur SiS arbete med unga påverkas av att en del av de placerade ungdomarna har anknytning till kriminella nätverk. Syftet är även att studera hur unga med sådan anknytning ser på tiden efter SiS och möjligheten att bryta med sin kriminalitet och nätverksanknytning.

Genom kvalitativa intervjuer med unga som är föremål för SiS institutionsvård, samt personal från SiS, syftar rapporten således till att ge förslag till SiS om hur arbetet med denna grupp ungdomar kan utvecklas.²

Projektet är orienterat efter följande frågor:

1. Vilka hinder och förutsättningar upplever personal på institutionerna i sitt arbete med placerade unga som har anknytning till kriminella nätverk? Vilka problem uppstår och hur löses de?
2. Hur upplever ungdomar med nätverksanknytning tiden vid SiS och hur ser de på tiden efter placeringen? Vad lyfter de som särskilt viktigt för att kunna lämna sin anknytning till ett kriminellt nätverk?
3. Hur kan SiS arbete med unga med anknytning till kriminella nätverk utvecklas?

2. I framtiden kan delar av gruppen vara placerade inom ramen för Kriminalvårdens verksamhet i stället, givet det förslag som ligger om återinrättandet av ungdomsfängelser (SOU 2023:44). Även om så blir fallet kommer denna grupp unga fortsatt att vårdas vid SiS genom LVU, och resultaten från en studie av SiS ungdomshem kan också vara av värde för Kriminalvården. Detta konstateras också i Kommittédirektivet om reformen av den statliga ungdomsvården (Regeringen, 2024).

Teoretiska utgångspunkter

För att förstå ungdomarnas situation, behov, utmaningar och framtidsvisioner, och kanske framför allt för att förstå de särskilda utmaningar som SiS-personalen ställs inför i sitt arbete med unga i nätverk, behövs ett relativt omfattande men framför allt dynamiskt teoretiskt ramverk. Dynamiska teorier är värdefulla eftersom deras flexibilitet erbjuder möjligheter att skapa förståelse för vad som är viktigt i individers liv medan de utspelar sig (Carlsson 2014). Ett centralt teoretiskt fokusområde blir just livssituationen för de unga, deras tillgängliga resurser, sociala position och livschanser. Ett annat fokusområde är ungdomarnas identitetsgörande, såväl inom ramen för kriminella nätverk som inom SiS verksamhet. Dessa båda fokusområden ramas in genom ett kriminologiskt livsförloppsperspektiv, som ger oss möjlighet att undersöka människor i förändring. Livsförloppsperspektivet kan således skapa förståelse kring såväl ungas vägar in i kriminella nätverk, hur livet förändras för dem då de placeras inom SiS verksamhet, hur de ser på framtiden och vad som kan bli viktigt för möjligheten att lämna nätverken och närma sig det konventionella samhället.

Social position och livschanser

Utifrån tidigare studier av lokala brottsliga nätverk i Sverige går det att identifiera ett antal gemensamma kännetecken: de är centrerade till socioekonomiskt utsatta områden i stora och medelstora städer och domineras främst av unga män som antingen själva är födda utomlands eller har invandrade föräldrar (se t.ex. Brå, 2023a; Granath, 2022). Att socioekonomiska resurser behöver beaktas för att förstå brottsligheten är ett av kriminologins mest välbelagda fynd. Sociologen Robert K. Merton introducerade redan 1938 en teori om hur den sociala strukturen i ett givet samhälle skapar själva förutsättningarna och drivkrafterna för dess brottslighet (Merton, 1938). Enligt Merton har varje givet samhälle en uppsättning delade mål, som på intet sätt är naturgivna eller självklara – de är i stället resultatet av specifika former av social organisation. I ett Sverige präglad av nyliberala tankeströmmar blir exempelvis personlig ekonomisk framgång och materiellt välstånd centralt för vad som uppfattas som *ett gott liv*.

I vidare mening kan målen handla om upplevelser av självständighet, att ha ett meningsfullt arbete och stimulerande fritidsaktiviteter, att känna tillhörighet till en större social grupp (exempelvis ett trossamfund eller en idrottsrörelse, men också det svenska samhället i stort), och att ha starka känslomässiga sociala band till andra, såsom familjemedlemmar, partner och vänner (Ward, 2002; Yates m.fl., 2010). Merton menar vidare att samhället har enats kring vilka vägar som är accepterade för att uppnå dessa mål, såsom arbete och utbildning. Förutsättningarna för att nå målet genom de accepterade vägarna skiljer sig dock ofta åt på samhällsnivå, där vissa föds in i socioekonomiskt starka familjer medan andra växer upp under resursmässigt svagare förhållanden,

vilket påverkar möjligheterna att utbilda sig eller erhålla arbete genom kontaktnät och liknande. Om en individ upplever sig ha svårigheter att nå sina mål om ekonomiskt och materiellt välstånd, självständighet, eller behovet av att tillhöra en social grupp genom de av samhället accepterade vägarna kan denne ta till andra metoder för att nå sitt mål, såsom exempelvis kriminalitet. Deltagande i ett kriminellt nätverk kan genom det här ramverket förstås som en tillgänglig möjlighet den resurssvaga individen identifierar för att göra pengar, tillhöra ett större socialt sammanhang, erhålla makt, självbestämmande och mening i tillvaron (Mallion & Wood, 2020). Enligt Merton (1938) är således brottsligheten ett symptom på samhällsordningen, med dess tydliga fokus på individuellt välstånd och ojämnt fördelade möjligheter att uppnå detta.

Merton hjälper oss förstå den geografiska koncentrationen av nätverken och brottsligheten, som i sin tur är av betydelse för att förstå ungdomarnas situation. Socioekonomiska resurser är inte jämnt fördelade i samhället. Tvärtom är de koncentrerade till vissa delar, medan andra områden präglas av bristande resurser vilket påverkar vardagen för de som lever där. Det märks inte minst i kriminalstatistiken (Brå, 2023b). Särskilt tydligt kan sådana mönster skönjas i storstäder, såväl i Sverige som i andra samhällen. Begreppet social desorganisation introducerades av Shaw och McKay (1942) då de studerade Chicago. *Social desorganisation* beskriver hur vissa områden, på grund av låg socioekonomisk status, hög befolkningsomflyttning, heterogen befolkning, splittrade familjestrukturer, frånvaro av effektiva sociala institutioner (fritidsverksamheter, idrottsföreningar, välfungerande skolor, osv.), och en minskad tilltro till rättsväsendet och samhällets övriga myndigheter (se t.ex. Brå, 2018), blir mer utsatta för brottslighet jämfört med mer resursstarka områden.

Ett teoretiskt ramverk som igenkänner individens position i en stratifierad social struktur negligerar inte betydelsen av andra faktorer. Brottslighet i allmänhet, och kanske nätverkskriminalitet i synnerhet, är resultatet av en interaktion mellan en individ och en miljö, och det är viktigt att påpeka att långt ifrån alla unga i områden med hög social desorganisation begår brott, och framför allt inte nätverksrelaterat sådant – snarare rör det sig om en tydlig minoritet (Brå, 2023b). Mycket av den traditionella ungdomsbrottsligheten har sin grund i situationella möjlighetsfaktorer och sker eftersom den upplevs som spännande, tilltalande och i vid mening statusgenererande (Katz, 1988) – vilket givetvis inte enbart är fallet i sådana områden, tvärtom. Detta är också ett av skälen till att sambandet mellan socioekonomisk status och brottslighet blir otydligare på individnivå (se t.ex. Wikström & Treiber, 2016). Den avgörande skillnaden är att unga som växer upp i områden med hög social desorganisation löper högre risk att exponeras för brottslighet, delvis på grund av bristen på effektiv social kontroll från föräldrar, lärare och andra auktoriteter. Framtidsutsikter och (miss)tron till möjligheterna att kunna skapa sig ett gott liv på konventionell väg har också betydelse här. Det är mer troligt att unga i sådana områden ser en starkare mening och betydelse i brottsligheten, och av olika skäl också agerar brottsligt ställda inför möjligheten att göra det (Wikström m.fl., 2024).

I linje med Mertons resonemang ovan växer de kriminella nätverken fram i dessa områden därför att de unga som växer upp där ser få legitima alternativ för att uppnå ekonomiskt och materiellt välstånd, känna sig mäktiga och självbestämmande, eller känna samhörighet med ett större socialt sammanhang. Anknytning till ett kriminellt nätverk kan i många avseenden vara ett sätt att uppnå de grundläggande behov och mål individen eftersträvar, såsom autonomi och självständighet – i form av frihet från och motstånd mot auktoriteter, att inneha makt i relation till andra, erhålla respekt i andras ögon – och social tillhörighet, där gruppen erbjuder nära vänskaper och sammanhållning, status, beskydd och mening (Mallion & Wood, 2020). Ett sådant resonemang, ska påpekas, förringar inte betydelsen av individens eget aktiva handlande i brott; snarare ramar det in detta handlande i en kontext som gör handlingen möjlig att förklara.

Ungas identitetsgörande i kriminella nätverk och SiS verksamhet

För att fördjupa förståelsen för de ungas liv och det behandlings- och förändringsarbete som sker vid SiS institutioner, lägger studien även vikt vid ungdomarnas identitetsgörande. En utgångspunkt är att *identitet* framför allt blir till genom social interaktion med andra (i linje med Goffman, 1963, 1978; se även Lalander & Johansson, 2017). Det är också en betydelsefull dimension av klimatet på SiS-institutionerna, då såväl ungdomarnas som personalens identitetsgörande är avgörande för relationerna mellan både ungdom-ungdom och ungdom-personal. Tidigare studier har visat vikten av att förstå dessa relationer inom ramen för den totala institution (Goffman, 1961) som ett SiS-hem utgör (Enell m.fl., 2018; T. Pettersson, 2017b; Vogel, 2020).

Även om Goffmans (1961) fokus är på den intagnes upplevelser så menar han att den totala institutionens villkor också påverkar personalen. Relationerna mellan intagen och personal tenderar att vara både ojämlik och distanserad. I totala institutioner tenderar det vidare att råda en brist på tillit från personalens sida gentemot den intagne (Goffman, 1961).³ I en praktik där tillitsfulla relationer lyfts fram som centrala för positiva resultat (se t.ex. Henriksen m.fl., 2023) motverkar alltså själva formen (låsta institutioner) möjligheterna till just sådana relationer. Det betyder inte att det är omöjligt, bara att det blir svårare än i andra kontexter. Personalens "misstänkliggörande" av de intagna tycks också vara som störst vid de avdelningar Goffman kallar för "den lägsta nivån" (Goffman, 1961, s. 166). Överfört till SiS verksamhet handlar det om att vid de avdelningar som har den mest låsta och begränsande miljön, kanske i synnerhet vid de säkerhetsinstitutioner som numera finns, riskerar personalens misstänksamhet gentemot ungdomarna att vara som störst. Vid de avdelningar som har störst begränsningar av de ungas villkor är det enligt Goffman "not much self [that] can be built up" (1961, s. 166). Ett sätt att förstå detta är att möjligheterna för de unga att visa sig motiverade och demonstrera en vilja till förändring är mer begränsade ju högre grad av säkerhet det är vid en avdelning. Att uppvisa motiva-

3. Tillit i relationer är en viktig del även för den relationella komponenten i upphörandeprocesser (Nugent & Schinkel, 2016) som vi diskuterar längre fram.

tion och vilja till förändring är samtidigt en viktig komponent i att göra sig förtjänt av att flyttas upp i institutionshierarkin (Goffman, 1961), det vill säga komma till avdelningar med mindre beskurna villkor eller att få möjlighet att delta i fler aktiviteter. Här finns alltså ett potentiellt moment 22 inbyggt vid ökat fokus på säkerhet; en motsägelse som är en direkt konsekvens av den totala institutionens kontext.

Vidare kan kriminalitet vara ett verktyg för identitetsgörande. Brottslighet blir ett sätt för unga män att framstå som risktagande, spännande och självbestämmande. Utifrån ett sådant ramverk är det rimligt att anta att unga män med nätverksanknytning som blir föremål för behandling inom SiS ställs inför en rad disparata uppfattningar om hur de bör agera och vara (se t.ex. Carlsson, 2013; L. Pettersson & Carlsson, 2014). Nätverksanknutna ungdomsskilar kan ha en uppsättning förväntningar på sig kring exempelvis benägenheten att ta risker, ställa upp för vänner, hålla tyst om problem och trotsa auktoriteter. Mycket av detta går emot de normer och förväntningar på människor som kommer till uttryck genom personalen på SiS, socialtjänst och lärare: att man bör vara laglydig, ansvarstagande, pålitlig och förutsägbar. Familj, partner och laglydiga vänner kan ha ytterligare andra förväntningar på individen, som behöver hantera alla dessa förväntningar i sitt identitetsgörande.

En fråga kopplad till det sociala sammanhang de med nätverksanknytning lever i rör betydelsen av rättsliga reaktioner. Unga i resurssvaga områden löper ökad risk för stigmatisering genom stämplingsprocesser (Becker, 1963). Individer, särskilt unga, formar sin självbild och sitt beteende utifrån hur de behandlas av samhällets auktoriteter; om unga betraktas som blivande kriminella och behandlas därefter, ökar risken att de anammar den rollen. I Sverige är det inte ovanligt med en koncentration av polisresurser i områden där andelen invånare med utländsk bakgrund är hög, något som har studerats ur ett strukturellt perspektiv med fokus på stereotyper och rasism (Schclarek Mulinari, 2020). I en amerikansk kontext har Buchanan och Krohn (2019) visat att arrestering⁴ inte har samma negativa effekt på gängmedlemmars självbild som det har på arresterade utan sådan anknytning. Däremot får författarna mycket lika resultat mellan de med gänganknytning och de med många brottsliga kamrater men utan sådan anknytning. De förklarar detta med att självbilden hör samman med vilka som uppfattas som betydelsefulla i ens närhet, inför vilka en arrestering skulle kunna uppfattas som negativt. I en miljö där de närmast betydelsefulla är andra gängmedlemmar eller brottsliga kamrater har alltså arrest en annan innebörd än för de utan sådana kontakter.

Att placeras vid SiS är inte likvärdigt med att bli arresterad, men det kan utifrån dessa resultat ändå antas att en placering vid SiS har en annan innebörd för de med anknytning till kriminella nätverk eller många kriminella vänner än för övriga. Det genererar också

4. Arrest är ett begrepp som saknar motsvarighet för svenska förhållanden; det närmaste är möjligen anhållan (vilken beslutas av åklagare och genomförs av polis) eller gripande (vilket kan beslutas och göras av polisen).

andra förutsättningar för personalens motivations- och förändringsarbete. De LSU-dömda som intervjuats i en tidigare studie av Pettersson (2017a, 2017b) uttryckte nästan alla en önskan om att efter verkställigheten inte återfalla i brott.⁵ Utifrån Buchanans och Kohns (2019) resultat kan denna önskan vara mindre markant bland placerade med anknytning till kriminella nätverk, åtminstone i början av placeringstiden.

Ytterligare något som talar för andra och större utmaningar med nätverksanknutna är att SiS-personal påtalar den betydelse som ungdomarnas "gängmentalitet" får för konflikter. Enligt personalen skapar denna bland annat en tydligare uppdelning och ett motsatsförhållande mellan personal och intagna, och det blir svårare att skapa de relationer som är nödvändiga för att en behandlingsallians ska kunna uppstå (T. Pettersson, 2023; jämför Hill, 2005).

Identitet i förändring – om möjliga vägar ut ur kriminella nätverk

Såväl inom forskningen som inom praktik och policyarbete gällande nätverksanknutna är det av central betydelse att komma ihåg att människor, och kanske särskilt ungdomar, är föränderliga. Det krävs således en dynamisk förståelse för att någon som *är* nätverksanknuten när denne anländer till en SiS-institution inte behöver fortsätta vara det. Tvärtom är det högst förväntat att den unge med tiden kommer att försöka ta sig bort ifrån brottsligheten och närma sig det konventionella samhället (Gålnander, 2020b). Kriminologins livsförloppsperspektiv fokuserar på just denna inom-individuella förändring över tid, för att förstå hur och varför människor går in i och ut ur brottsliga sammanhang.

Tidigare forskning kring vägarna ut ur kriminella nätverk belyser att det finns starka skäl till att vilja lämna (Pyrooz & Decker, 2011). Nätverksmiljön är ofta våldsam och farlig; hot och utsatthet för våld återkommer bland de motiveringar som anges av de som strävar efter att lämna nätverket och brottsligheten bakom sig (Brå, 2016). Att vänner dör kan också motivera till förändring, dels för att man själv vill undvika en våldsam och för tidig död, men även för att tillvaron förlorar sin mening i takt med att vänner dör bort (Aspholm, 2022). På längre sikt har medlemskap i gäng också negativa konsekvenser för både psykisk och fysisk hälsa och social marginalisering (Mallion & Wood, 2020).

De faktorer som ledde ungdomar in i nätverken har därmed också betydelse i valet att försöka ta sig därifrån. En socioekonomiskt utsatt position, bristande utbildning, och få alternativa sätt att tjäna pengar och "bli någon" kan ha gjort att de sökte gemenskap, mening med tillvaron, makt och pengar genom nätverken. Sådana behov består även efter ett avhopp. Intervjuade avhoppare lägger dock ofta vikt vid att de blivit äldre och tröttnat på tillvaron i gängen (Brå, 2016). Inom avhopparforskningen förstås det här ledsnandet genom begreppet *desillusion* (Rostami m.fl., 2018). Desillusion handlar om

⁵ Detta är inte ovanligt när intagna intervjuas och liknande visar exempelvis Petersilia (2001), Maruna (2001) och Werth (2011) vad gäller fängelsedömda vuxna och Bateman med flera (2013) för fängelsedömda unga.

besvikelse, eller om den stegvisa insikten att något inte visade sig vara som man trodde. I förhållande till att lämna kriminella nätverk tolkas desillusion ofta som att den uppblåsta, propagandabaserade bilden av livet som gängkriminell, med exempelvis pengar, lyx, självbestämmande och snygga tjejer, aldrig infrias. Men i linje med ett kriminologiskt livsförloppsperspektiv kan det också vara så att individens upplevelse av miljön förändras medan själva miljön förblir relativt oförändrad; det som en gång var meningsfullt (som att ta risker oavsett utgång för att få känna sig aktiv, beslutsam och rebellisk) känns inte så längre. Efter en tid "ledsnar man", och söker sig bort ifrån gängkriminaliteten mot värden som lättare tillfredsställs utanför den miljön (Rostami m.fl., 2018).

Desillusionsprocessen är därmed delvis knuten till åldersgraderade normer som också genomsyras av idéer och föreställningar om genus och klass (Carlsson, 2013; Spector-Mersel, 2006). Detta innebär att exempelvis ungdomsskilar i storstädernas förorter förväntas bete sig på ett sätt, medan vuxna samhällsinkluderade män förväntas bete sig delvis annorlunda (Carlsson, 2013). Det är alltså inte framför allt åldrandet *i sig* som får ungdomar att lämna kriminella nätverk, även om åldrandet också har betydelse (se t.ex. Hirschi & Gottfredson, 1983). I stället kastar de föränderliga, åldersgraderade förväntningarna nytt ljus över livet och vad som känns viktigt, relevant och eftersträvänsvärt. En sådan livsstilsförändring bör förstås som en (ofta ganska utdragen) process, där individen behöver landa i nya sociala sammanhang som kräver andra handlings-, tanke- och beteendemönster än vad som varit gångbart i den kriminella miljön (Fredriksson & Gålnander, 2020; Giordano m.fl., 2002).

Vägen från ung och våldsbenägen, nätverksanknuten förortsskille till vuxen konventionell samhällsmedborgare är ofta lång och abstrakt för individen själv. Samhällets insatser behöver anpassas till denna verklighet, bland annat genom att göra vägen mindre abstrakt och visa konkreta möjligheter till samhällsinkludering och ett gott liv på samhällets villkor. Liknande resonemang för även Alstam, Forkby och Holm (2021, s. 8) i sin sammanfattning av de behandlingsinsatser som verkar ge bäst resultat:

De behandlingsinsatser som förefaller ge bäst resultat är sammanfattningsvis de som: hjälper individen att desillusioneras vad gäller den forna gängtillvaron samtidigt som man lockar med reella möjligheter till ett annat liv, ger individen chansen att testa mer konstruktiva sociala roller, har lång varaktighet och hög insatsintensitet, alltså arbetar samtidigt med den enskilde individens väg ut från gänget och vägen till att integreras i övriga samhället.

I behandlingsarbetet är det också centralt att personen kan skapa nytt socialt kapital i stället för det tidigare kapital som skapats genom, och bygger på, tillhörigheten till ett kriminellt nätverk (Alstam m.fl., 2021).

Den nutida kriminologiska upphörandeforskningen visar tydligt att vägen ut ur brott

många gånger är komplicerad. Även om individen är motiverad till förändring kan strukturella barriärer förhindra möjligheterna att närma sig det konventionella samhället (Gålnander, 2020a). Vilja och driv är nödvändigt men sällan tillräckligt för att lyckas med den relativt omfattande förändringsprocess som det innebär att lämna ett kriminellt nätverk. Vägen ut handlar om mycket mer än att endast göra annorlunda i form av att inte längre begå brott inom ramen för nätverket. I praktiken handlar det snarare om att lämna det sätt att leva och vara på som man känner till, men vet "är fel" eller oönskat, för att i stället närma sig något okänt och främmande för individen men som i det konventionella samhället benämns som "normalt" (Fredriksson & Gålnander, 2020).

Den omfattande förändringsprocess som upphörande med brott innebär kan konkretiseras genom att låna begrepp från stämplingsperspektivet. Upphörandeprocessen kan då delas upp i primärt, sekundärt och tertiärt upphörande. Primärt upphörande berör själva handlandet och avser en period av icke-brottslighet, medan sekundärt upphörande berör en identitetsförskjutning där individen inte längre ser sig själv som en brottsling (Maruna & Farrall, 2004). Tertiärt upphörande är en relationell komponent som belyser vikten av att individens förändringsprocess erkänns och bekräftas av andra, vilket främjar individens känsla av tillhörighet eller anknytning till det konventionella samhället (McNeill, 2015).

På senare år har den sekventiella logiken i dessa begrepp ifrågasatts. Snarare än att ske i en viss ordning, utspelas upphörandeprocessen i ett flertal olika sfärer ofta *samtidigt*: för att komma åt detta föreslår Nugent och Schinkel (2016) termerna handlingsupphörande (act desistance) för att fånga perioden av icke-brottslighet, identitetsupphörande (identity desistance) för internaliseringen av en icke-brottslig identitet, och relationellt upphörande (relational desistance) för andras erkännande av individens förändringsprocess. Den identitetsförändring som upphörandeprocessen inbegriper är således social, och involverar acceptans och socialt erkännande från andra människor och samhället i stort, i linje med tanken att individens identitet skapas och omskapas genom interaktion med andra (Barry, 2016). Om omgivningen misstror eller av andra skäl inte igenkänner den individ som är på väg att förändras kommer följaktligen individens förändring att försvåras.

Utifrån detta perspektiv på upphörande blir relationen mellan personalen och den unge en viktig del i denna process som kan fungera såväl stödjande som hindrande. Om personalen kan bidra till en känsla av att de tror på de unga i deras strävan mot förändring kan de alltså stödja ungdomens relationella upphörande. Personalen kan också vara en viktig del i att visa vilka möjliga andra vägar som finns för de unga som vill förändra sitt liv i mer konform riktning. En misstro och brist på tillit till de ungas motivation kan däremot leda till motsatt effekt. Det är dock viktigt att hålla i minnet att denna process sker inom ramen för en total institution, en kontext som snarare riskerar att präglas av misstro mellan personal och intagna än tillit och förtroende. En potentiell påbörjad förändringsprocess ska alltså ske i en form av institution som i sin utformning motverkar den tillit som behövs, något personalen behöver vara medveten om och motverka i den mån det är möjligt.

Metod och Material

Studien innefattar kvalitativa intervjuer med personal och ungdomar vid institutioner som ofta tar emot unga med de bakgrunder som står i undersökningens sökarljus. Under perioden maj 2022 till september 2023 genomfördes sammantaget 47 intervjuer vid sju institutioner, 25 med personal och 22 med unga. Personalen bestod av både kvinnor och män. Ungdomarna var samtliga pojkar. I detta avsnitt redogör vi för datainsamlingen och det analytiska arbete som ligger till grund för studiens resultat.

Tillträde till fältet och rekrytering av intervjupersoner

För att få kontakt med både personal och unga krävs tillgång till fältet. Kontaktskapandet har skett i flera steg, vilka vi kort redogör för innan vi övergår till att beskriva intervjuförloppet.

I planeringsstadiet, innan studien beviljats, kontaktades fem institutioner för att sondera både om de frågor studien ville belysa var relevanta liksom om intresse fanns för att i framtiden delta i en sådan studie. Samtliga tillfrågade (huvudsakligen institutionschefer) ställde sig positiva till eventuellt deltagande i studien. När studien beviljats fördes en öppen diskussion med SiS FoU-sektion om vilka institutioner som formellt skulle tillfrågas, och den första kontakten med institutionschefer togs därefter av FoU-sektionen för att informera om studien och att vi skulle fråga dem om deltagande. Därefter kontaktade vi institutionschefen för var och en av institutionerna.

Längre fram fick vi förslag från FoU-sektionen på ytterligare möjliga institutioner som då kontaktades. Det var i vissa fall mycket svårt att etablera kontakt med institutionerna men samtliga har i något skede svarat på vår förfrågan om medverkan. För SiS vidkommande var vår studieperiod delvis tumultartad, med exempelvis avvikningar som fick mycket medial och politisk uppmärksamhet. Ibland gjorde det ansträngda läget att institutioner bad oss återkomma vid ett senare tillfälle. I samtliga fall utom ett kunde vi dock genomföra intervjuerna senare under datainsamlingen. Åtta institutioner kontaktades totalt, och sju av dessa ingår således i studien. Vid samtliga sju institutioner intervjuades personal och vid fem av de sju intervjuades också ungdomar. Vid en av de två institutioner där inga ungdomar deltog tillfrågades ungdomar flera gånger, men ingen ville medverka. Vid den andra skulle vi göra ungdomsintervjuerna vid ett senare tillfälle men det gick tyvärr inte att återetablera kontakt med institutionen för att göra intervjuerna.

För att rekrytera intervjupersoner bland personalen beskrev vi för den kontaktperson vi fick vid institutionen vilka personalkategorier vi ville intervjua, och att vi önskade spridning mellan olika avdelningar. Rekryteringen av ungdomar var till en början problematisk då många eller alla tillfrågade sade nej (vilket avvek från tidigare studier vi hade erfaren-

het av). Då detta kunde höra samman med att inte alla ungdomar vid en given avdelning tillfrågats, utan endast vissa av personalen utvalda, breddades ansatsen till att tillfråga även unga utan känd nätverksanknytning. När vi bytte till detta förfarande (att alla unga, så långt vi har kännedom om det, vid en avdelning tillfrågades) gick rekryteringen av unga mycket enklare, undantaget den institution där samtliga unga sagt nej tidigare; vi fick där fortsatt nej från alla tillfrågade.

Intervjuerna, innehåll och dynamik

Intervjuerna hade en tematiskt öppen karaktär med fokus på en rad områden som berördes i alla intervjuer men med stor flexibilitet kring såväl upplägg som följdfrågor. I Bilaga 1 återfinns intervjuguider för både ungdoms- och personalintervjuerna. Vid en institution genomfördes intervjuerna av två av oss tillsammans medan övriga intervjuer genomfördes av en intervjuare. Att det blev parvisa intervjuer vid en institution berodde på att personalen av säkerhetsskäl bedömde det som nödvändigt (önskvärt) i relation till en av ungdomarna och att institutionen önskade (om än inte krävde) att vi båda var med vid den intervjun, vilket vi tillmötesgick. Då vi som deltog bedömde att intervjun gynnats av att vi var två, fortsatte vi att göra intervjuerna ihop även med övriga unga (och även med personalen då det logistiskt blev mest rimligt). Detta skedde vid studiens sista intervjutillfälle, så vi kunde inte dra nytta av lärdomen och fortsätta med parvisa intervjuer. På grund av risken för identifiering, då det endast var vid en institution detta skedde, presenteras dock även dessa intervjuer som om bara en intervjuare deltog. Av samma skäl har vi valt att inte skriva ut namnet på intervjuaren utan ge alla samma benämning. Det handlar framför allt om att minimera risken för identifiering av ungdomar eller personal genom vem som gjorde en viss intervju. Vi bedömer heller inte att vem som gjort en given intervju är av vikt för analyserna i denna rapport.

Ungdomar

Samtliga intervjuer utom två spelades in och transkriberades. Vid de två intervjuer där den unge inte ville bli inspelad fördes omfattande anteckningar i direkt anslutning till intervjutillfället. Ungdomarna var mellan 14 och 20 år gamla, de allra flesta 15 år eller äldre. Vi har inte frågat om deras härkomst men utifrån deras berättelser framgår att vi intervjuat personer med både inhemsk och utländsk bakgrund. Samtliga var placerade på låsta avdelningar, trots att vår intention var att även intervju unga vid öppna avdelningar och utslussningsavdelningar. Både LVU-placerade och LSU-placerade har intervjuats, något fler LVU-placerade.

Längden på ungdomsintervjuerna varierade mellan omkring 30 minuter upp till över en och en halv timme. Ungdomarna intervjuades om hur de upplevde att vara placerade på en SiS- institution, hur en vanlig dag såg ut, om vilken kontakt de hade med sin familj, eventuell partner och vänner. Intervjuerna berörde även tiden före placeringen ur flera aspekter, däribland familj, vänner, brottslighet, samt skola, och de tillfrågades också om hur en vanlig dag såg ut innan de hamnade på SiS. Ett annat tema som behandlades var

deras framtid, både i närtid (tiden efter placeringen) och längre fram. De unga tillfrågades både om hur de *ville* att deras framtida liv skulle se ut och hur de *trodde* att det skulle bli.

Intervjuerna med ungdomarna såg delvis olika ut beroende på hur "beredd" den unge var att dela med sig av framför allt tiden före placeringen. Ibland uppgav några att de inte ville prata om vissa ämnen, såsom sin familj eller sina vänner. I majoriteten av intervjuerna deltog dock de unga utan sådana förbehåll, och de delade med sig relativt öppet om sina liv och hur dessa sett ut före placeringen vid SiS.

Att de unga ibland varit förtegnade om hur deras liv sett ut tidigare är inget oväntat fynd. Dels råder en tystnadskultur och ett direkt tabu emot att "gola" eller prata om nätverkets aktiviteter, dels är det viktigt att komma ihåg att insatserna kan vara extremt höga; den våldsvåg som under de senaste åren har svept över just den här gruppen unga killar har gjort dem medvetna om att en våldsam död kan vänta den som försäger sig. Tystnaden är därför högst rationell och förståelig. Mot denna bakgrund är vi tacksamma över att många av intervjupersonerna ändå berättade om sina liv, även om de i dessa berättelser utelämnade namn och säkerligen även vissa detaljer. Namn och mycket detaljerade beskrivningar av livet före SiS-placeringen är dock inte relevanta för denna studie.

Personal

Samtliga intervjuer spelades in och transkriberades. Alla intervjuer utom två, som skedde digitalt, gjordes på plats vid institutionen. De flesta intervjuade hade lång erfarenhet av att arbeta på SiS. I möjligaste mån intervjuade vi institutionscheferna men det var inte möjligt vid samtliga institutioner. I övrigt intervjuade vi personal i olika funktioner såsom behandlingsassistenter, psykologer, säkerhetsansvariga, behandlingspedagoger och avdelningsföreståndare.⁶ Utgångspunkten var att, utifrån grundförutsättningen att personen av institutionen bedömdes ha insikt i de frågor studien undersökte, intervjuas så många olika funktioner som möjligt. Intervjuerna varade mellan drygt 45 och 100 minuter.

Personalen intervjuades om vilka arbetsuppgifter de hade, hur länge de arbetat vid SiS och hur en vanlig arbetsdag såg ut för dem (och ibland även för de unga). De tillfrågades också om vad det mest givande respektive svåraste var med deras arbete. Vidare fick de frågan om de hade kunskap om, samt om de märkte att, de unga hade koppling till kriminella nätverk och i så fall hur. Intervjuerna fokuserade på både mer allmänna frågor om hur ungdomsgruppen såg ut, vilka behov och riskfaktorer de hade och hur SiS insatser för dem såg ut, samt mer specifika frågor i relation till just unga med nätverksanknytning. Gällande SiS insatser diskuterades både insatser vid den specifika avdelning eller institution personalen var verksam vid, och insatser som SiS gör eller kanske borde göra i stort. Vad gäller nätverksanknutna unga riktade intervjuerna även sökarmot mot

6. Efter en omorganisering på SiS 2023 har vissa tjänstetitlar ändrats. I rapporten utgår vi från de titlar som den intervjuade personalen själva använde, även om dessa alltså kan skilja sig åt från de som är gällande i dag.

om personalen upplevde några särskilda utmaningar relaterade till dessa, och om arbets-sätten och arbetssituationen påverkades av att de hade unga med sådan anknytning. I kontrast till ungdomsintervjuerna präglades intervjuerna med personalen mer av detaljerade utläggningar och mindre behov av följdfrågor (även om följdfrågor givetvis ställdes under intervjuerna). Detta är i enlighet med erfarenheter av tidigare intervjuer vid SiS. Personalen uttalade sig utifrån sin yrkesroll och på så sätt var intervjuerna mindre personliga än intervjuerna med de unga. För att inte få alltför övergripande beskrivningar arbetade vi med att återkommande be personalen ge exempel och återge konkreta erfarenheter och situationer (i linje med Spradley, 1979).

Ett intervjumaterials beskaffenhet

Ett intervjumaterial är inte på förhand givet; det tillkommer i konkreta intervjusituationer när intervjupersonen svarar på de frågor forskaren ställer. Sådana situationer har ett antal betingelser utöver de vi redan har berört i det här kapitlet, betingelser med betydelse för intervjustoffet och sedermera också för analysen, inte minst i ljuset av denna studies teoretiska ramverk som delvis är orienterat kring intervjupersonernas identitetsgörande. Till en början kan noteras, när det gäller ungdomarna vi intervjuade, att intervjutillfället sannolikt inte var första gången de svarade på frågor om sitt liv, möjligen inte ens första gången de svarade på frågor om sin upplevelse av SiS. Snarare var intervjun det senaste i en rad med samtal som tidigare involverat aktörer såsom lärare, kuratorer, poliser, advokater, åklagare och socialsekreterare, samtal under vilka de svarat på liknande frågor men under andra villkor. En möjlighet är att intervjupersonen genom sådana samtal mer eller mindre medvetet format en sorts "standardberättelse" om sig själv och sitt liv (Carlsson, 2014). Det betyder inte att en sådan berättelse är falsk eller felaktig, bara att den inte endast är individens egen berättelse utan också en berättelse som ska *kunna berättas inför och begripliggöras av någon annan*.

En livsberättelse speglar inte bara hur man vill att omgivningen ska betrakta och förstå en utan också hur man betraktar och förstår sig själv (Maruna, 2001), och den livsberättelse man själv lever efter tenderar att vara en i vilken man själv har haft någonting att säga till om när det kommer till utfallet. Om vi till det anlägger att ungdomarna också framställer sig som unga män skjuts aktörskapet fram än mer: att vara aktiv, handlingskraftig, initiativtagande, självständig och styrande över sitt eget liv och öde är en del av vad det innebär att framgångsrikt framställa sig själv som ung man, inte bara inför intervjuaren utan också inför sig själv. Att det individuella aktörskapet, det enskilda handlandets betydelse, får en framskjuten roll i ungdomarnas liv är alltså inte förvånande. Återigen betyder detta inte att intervjumaterialet skulle bestå av falska eller missvisande berättelser; snarare belyser det dimensioner som alltid återfinns i ett intervjumaterial av det här slaget, och därmed behöver tas i beaktande för att kunna hanteras vetenskapligt.

Ytterligare en sådan dimension är den historiska kontext i vilken ungdomarna berättar om sig själva och sina liv. Vår tid är en som präglas av en betoning på individens eget

ansvar för sitt liv, både när det kommer till bakslag och framgångar. Healy (2016, s. 565) uttrycker det tydligt:

[when] structural problems are regarded as personal shortcomings that must be resolved through individual action, young people feel responsible for their inevitable failure to achieve life success ... most young people endorse the late-modern principle that personal effort is the primary route to success.

Detta är av betydelse i en studie som vår, där berättelser med individens egen handlingsförmåga i fokus går mycket väl i linje med den rådande politiska bilden av individen som varelse: det är just den sortens berättelse som kan förväntas av denne. Detta resonemang är givetvis inte begränsat till intervjuerna med ungdomarna, utan inkluderar även personalintervjuerna. Förutom att ha en förankring i intervjupersonens eget liv och livsvärld, är intervjun med personalen också avhängig hur han eller hon vill framställa sig själv, de normer och ideologier som präglar arbetsplatsen, och den större kontext denna arbetsplats verkar i.

Huruvida det finns en "sann(are)" berättelse bakom en given berättelse i vårt material är omöjligt att avgöra. Ett sätt att försöka hantera dessa dimensioner av intervjun är att, som vi gjorde med både personal och ungdomar, försöka ställa samma fråga men på olika vis och erhålla varierande beskrivningar av samma händelse eller upplevelse, inte för att komma åt mer "verkliga" beskrivningar utan för att få ett fylligare, rikare material.

Analysarbetets faser

Intervjuerna har analyserats tematiskt. Analysen inleddes redan under tiden intervjuerna genomfördes men intensifierades efter att de var transkriberade. I analysarbetet utnyttjade vi att vi var tre forskare som genomfört intervjuerna, och därför kunde diskutera kodning, jämföra intryck och pröva tolkningar. I ett första skede lästes intervjuerna igenom och koder (s.k. noder) föreslogs och diskuterades. Därefter grovkodades alla intervjuer i NVivo⁷. För att öka allas kännedom om materialet strävade vi efter att grovkodningen skulle genomföras av någon som inte medverkat vid intervjun, vilket i stor utsträckning blev fallet.

Efter detta läste alla tre igenom noderna och utifrån denna genomläsning diskuterade vi upplägget av nästa skede, en näranalys av materialet. I detta skede valde vi att fokusera på olika noder och skriva texter utifrån dessa. När grovtexterna (med väldigt många citat kvar som illustrativa exempel) var klara lästes dessa igenom av samtliga inför en diskussion om tolkning och det fortsatta analysarbetet. Därefter började den slutliga texten i resultatdelarna ta form. Eftersom intervjuerna haft en samtalsliknande form har vi ibland behövt klippa ner citaten så att det mest kärnfulla blir framträdande. Citaten blir på det viset mer hanterliga att presentera och analysera i rapportform. När vi klippt markerar det med "[...]" i citatblocken.

7. Dataprogram för kvalitativ dataanalys.

De noder som utgjorde grovkoderna handlade i ungdomsintervjuerna bland annat om tiden före SiS, familj, vänner, kärleksrelationer, självbild och självpresentation, resurser, livet på SiS, relationen till personalen, socialtjänsten, och tankar om framtiden. Personalintervjuerna kodades i kategorier som beskrivning av ungdomarna (med underkoder som behov, risker och styrkor), arbetsmiljö, säkerhetsfrågor, vad som är mest givande respektive svårast med arbetet, arbetet med tillit och behandling, samt problem och möjliga förbättringar i arbetet. För vissa av noderna gjorde vi även underkategorier för att specificera om intervjupersonen talade om unga generellt eller specifikt om de med anknytning till kriminella nätverk. Vi samlade även samtliga uttalanden i personalintervjuerna som rörde unga med koppling till kriminella nätverk i en gemensam kod för att inte missa något relevant som togs upp i dessa.

Flera av koderna var överlappande och delar av intervjuerna har därmed dubbel-, eller trippelkodats, till flera noder. Inte minst gäller det den stora noden som rör unga med anknytning till kriminella nätverk i personalintervjuerna. Sådan överlappning är vanligt förekommande i kvalitativa dataanalyser eftersom ett visst uttalande eller en viss berättelse kan innehålla flera meningsbärande dimensioner och vara relevant för flera sektioner av en analytisk tematisering (Rennstam & Wästerfors, 2018). Överlappningen är arbetskrävande för forskaren men innebär också en möjlighet för särskild närläsning, djuptolkning och analytisk reflektion kring centrala delar av materialet och dess betydelse för att besvara studiens syfte.

Vem är gänganknuten?

I litteraturen återfinns skilda sätt att definiera vem som är gänganknuten. Bland politiker och praktiker är den så kallade Eurogang-definitionen populär. Enligt denna definieras gäng som "any durable, street-oriented youth group whose involvement in illegal activity is part of its group identity" (Weerman m.fl., 2009, s. 20). Definitionen ringar in ett flertal relevanta aspekter av gängfenomenet: dess någorlunda varaktighet, att det framför allt är ett ungdomsfenomen, att det i många avseenden är gatuorienterat och att den brottslighet som utövas inte bara består av en serie handlingar belagda med straff utan också utgör en meningsbärande betydelse för gruppens identitetsskapande. Även Granaths (2022, s. 82) beskrivning av ett lokalt brottsligt nätverk (som denna studie använt som sin initiala arbetsdefinition av *kriminella nätverk*) tangerar flera av Eurogang-definitionens element, där gemensamma brottsdeltaganden utgör en viktig, men samtidigt bara en, dimension av nätverket; Granath noterar även en gemensam geografisk uppväxtmiljö eller gemensamma strävanden som betydelsefulla, sammanhållande faktorer.

Eurogang-definitionen av gäng har också bemötts med kritik av olika slag, däribland för bristande empirisk förankring och för att vila på en okritisk bild av (ungdoms)brottslighet som ett givet fenomen när det i själva verket är socialt konstruerat (Ortiz, 2023). Även koncentrationen på just gatuorientering har ifrågasatts, eftersom många av de mest aktiva – och samhällsskadliga – i nätverken tenderar att hålla sig borta från gatan och minimera

riskerna för att bli tagna, både av polisen och av rivaliserande gäng (Benier & Higginson, 2024). Med tanke på den kritiken har vi strävat efter att noggrant förankra analysen av ungdomarnas gänganknytning och dess betydelse i det empiriska materialet.

Givet att studiens fokus roterar kring subjektiva erfarenheter från såväl personalen som ungdomarna är självidentifiering en användbar utgångspunkt (Curry m.fl., 2003). Detta tillvägagångssätt bygger på en vetenskapssyn där världen och verkligheten är socialt konstruerad. Enligt detta synsätt spelar det mindre roll hur en situation skulle definieras objektivt utav någon annan, utifrån. I stället antar synsättet att människors beteende beror på deras egen, subjektiva tolkning av situationen. I vår studie uppgav vissa ungdomar nätverksanknytning medan andra, som utifrån vad de berättade i intervjuerna framstod som minst lika involverade i kriminella nätverk, inte medgav sådan anknytning, eller så ville de undvika en sådan "etikett" på sin grupp. Liksom det är förståeligt att unga med denna bakgrund kan vara tveksamma till att alltför öppenhjärtigt beskriva sina liv utanför SiS kan det också finnas skäl för dem att inte explicit säga sig tillhöra ett kriminellt nätverk, även om vi aldrig frågade efter namn eller liknande information när frågan ställdes (vilket vi gjorde i de fall intervjupersonen inte själv redan berättat att han tillhörde ett sådant). När intervjuerna var klara arbetade vi därför fram följande kategorisering utifrån den information som framkom i intervjuerna.

1. *Självidentifiering* i kombination med berättelser om "typiska" kopplingar (lojalitet, fiender, konflikter, uppger brottslighet som är vanligt förekommande, till exempel vapenbrott, skjutningar, narkotika, osv.). (n = 10)
2. *Ingen självidentifiering men trolig sådan koppling* utifrån mycket liknande berättelser som ovan. Personer som antyder, men inte vill säga explicit, att de har sådan koppling inkluderas. Ibland även i kombination med att de menar att "andra" säger att de är det, exempelvis socialtjänst eller polis. Det senare var vi dock mer restriktiva med som kriterium då det ibland kombinerades med att de tydligt invände mot denna kategorisering. (n = 6)
3. *Möjlig nätverksanknytning* där ingen explicit självidentifikation förekommer, men berättelser som starkt påminner om ovan två kategorier. Även information om att "andra" skulle säga det (och de inte tar tydlig ställning till att de "bara säger det", se nedan kategori 4) har beaktats här. Intervjupersonen själv tar explicit avstånd från att han skulle vara det, exempelvis genom utsagor som "andra säger det men det är bara mina vänner som jag umgås med" kombinerat med mer otydlig beskrivning av nätverkslikande berättelser, som att individen "ställer upp för mina vänner" och så vidare, som tolkats som att det handlar om att ställa upp i mer generella termer och inte utifrån nätverkslojaliteter. Denna grupp bedömdes kunna förekomma i nätverkens utkanter men utan tydlig koppling. Det skulle dock kunna handla om att de bara var ännu mer försiktiga än intervjupersonerna i kategori 2 ovan. (n = 3)
4. *Ingen nätverksanknytning*, med relativt stor säkerhet. Ingen självidentifikation, huvudsakligen inte "andra" som säger det (uttalanden som "jag vet inte, tror inte det men

det kanske de säger" kan förekomma). Kan även vara de som säger att "andra" säger det (exempelvis socialtjänsten) men de menar att de bara "drar till" med detta, och det framstår utifrån övrig information som att så också är fallet. (n = 3)

5. Vi hade även en femte kategori förberedd, avsedd för personer som skulle kunna säga att de hade nätverksanknytning trots att så inte var fallet; detta för att intervju-personer kan vilja framställa sig som att de tillhör ett nätverk under intervjun utan att de faktiskt gör det. (n = 0)

Bedömningen gjordes i flera omgångar och i flera steg, utifrån både uppgifter som framkom i intervjusituationen och vid genomläsningar av de transkriberade intervjuerna. Minst två personer diskuterade kategoriseringen av varje intervjuperson och i nästan samtliga fall var vi överens om kategoriseringen. I de få fall som bedömningarna skilde sig åt följde vi den kategorisering som intervjuaren gjorde, eftersom hen antogs ha ett fyligare intryck av personen än den som endast läst den transkriberade intervjun. De få tveksamheter som förekom i denna bedömning och kategorisering handlade uteslutande om med *hur stor säkerhet* man kunde säga att en person *hade* nätverksanknytning, alltså mellan kategori 2 och 3. Den osäkraste kategorin är kategori 3. I de fall en person kategoriserats till grupp 3 innebär det att mycket talar för att han åtminstone har en viss anknytning (annars hade han tillhört kategori 4) men bedömningen är osäkrare än vid kategori 2. Vi har valt en konservativ hållning här och placerat de mer osäkra fallen i denna tredje kategori.⁸ Tre av de intervjuade ungdomarna bedömdes inte ha anknytning till kriminella nätverk. Det är dock viktigt att poängtera att även deras erfarenheter av livet på SiS är värdefulla för studien. Studiens övergripande syfte är att undersöka hur SiS arbete med unga påverkas av att en del av de placerade ungdomarna har anknytning till kriminella nätverk. Det framgår av intervjuerna med både personal och ungdomar att en ökad andel av unga med anknytning till kriminella nätverk påverkar institutionsmiljön i stort och därmed även dessa ungdomars vardagsrealitet.

Ungdomar och personal har i redovisningen getts unika nummer (Ungdom 1, Ungdom 2 osv.). För att undvika risken för identifiering har vi valt att inte redovisa vilken institution intervjun skett vid. Av samma skäl har vi inte heller särskilt LVU- och LSU-placeringar även om det ibland ändå framgår av citaten. För ungdomarna anges också en siffra som skriver fram vilken kategori de tillhör enligt vår indelning ovan, i parentes efter deras unika nummer. Benämningen "Ungdom 1 (3)" innebär alltså att individen är den första ungdom som citeras i texten, och att denne faller under kategori 3: *möjlig nätverksanknytning* enligt ovan.

8. Den höga andelen med nätverksanknytning i dessa intervjuer ska inte tolkas som en spegling av andelen unga med nätverksanknytning generellt på SiS. Sammanställda uppgifter om detta finns inte, enligt kommunikation med SiS HK. I vår studie har vi medvetet valt ut institutioner där man regelbundet placerar unga med anknytning till kriminella nätverk och det är rimligt att anta att vi har en ovanligt hög andel unga med sådan anknytning i vårt material, jämfört med SiS generellt.

Etik

Studien är etiskt godkänd.⁹ Tre av ungdomarna var under 15 år gamla vid tillfället för intervjun. I enlighet med den godkända etikprövningsansökan skickades ett informationsbrev ut till vårdnadshavare för dessa ungdomar. Brevet innehöll information om studien, om oss som genomför den, hur personuppgifter hanteras inom projektet samt vart de kan vända sig om de har frågor eller om de motsätter sig att deras barn ingår i studien. Ingen vårdnadshavare har uttryckt sådan motsättning, varför alla ungdomar som intervjuats ingår i studiens empiriska material. Rent praktiskt administrerade SiS själva utskicket av brevet, för att på så vis undvika att dela vårdnadshavarnas personuppgifter med oss forskare. Även breddningen, som innebar att samtliga ungdomar vid respektive avdelning tillfrågades oavsett om personalen kände till någon eventuell gänganknytning, godkändes av Etikprövningsmyndigheten (EPM).¹⁰

9. Vägen till godkännande var något snårig. Efter flera kompletteringar avslogs initialt vår ansökan av Etikprövningsmyndigheten (Dnr 2021-02016). Efter överklagan till Överklagandenämnden för etikprövning godkändes dock studien (Ö 81-2021/3.1). Avslaget handlade om att EPM krävde att vi, mot den unges vilja, skulle göra en orosanmälan till socialnämnden om en intervjuad berättade något som kunde ge anledning till oro. Vi argumenterade för att detta dels var mer oetiskt än att bevara ungdomens förtroende, om det skulle vara så att denne efter en diskussion om att få föra informationen vidare fortsatt inte ville det. Dels menade vi att de unga, eftersom EPM krävde att de unga skulle informeras om detta förfarande innan intervjun genomfördes, inte skulle berätta om sådana eventuella missförhållanden för oss. Detta ansåg vi inte heller var etiskt försvarbart, dvs. att förfara på ett sådant sätt att unga som för illa inte skulle våga eller vilja berätta om detta för oss. Överprövandenämnden ändrade EPM:s beslut, bland annat med motiveringen att ungdomarna redan var kända av socialtjänsten och placerade på grund av just oro kring dem. Överprövandenämnden fann det heller inte rimligt att en orosanmälan skulle göras av forskarna mot forskningspersonernas vilja. 10. Dnr 2022-04846-02.

Ungdomarnas tid före den aktuella SiS-placeringen

I de tre följande kapitlen behandlas studiens resultat och analys. Inledningsvis ger vi här en bild av ungdomarnas liv före den aktuella SiS-placeringen. Kapitlet belyser ungdomarnas historia av kriminalitet, genom studiens teoretiska ramverk, med brottsligheten som ett medel för att kunna tillskansa sig makt och resurser och konstruera en identitet man själv upplever eftersträwansvärd. Vi berör också de ungas skolgång eftersom den utgjorde ett särskilt framstående tema i ungdomarnas berättelser.

En vanlig dag

Livsforloppet präglas av ett antal åldersgraderade faser eller roller som också medför vissa förväntningar på och möjligheter för individen. Här fokuserar vi på ungdomstiden, en period då individen börjar bli självständig på ett sätt den inte var förut. I praktiken innebär detta ofta att individen formar nya perspektiv, intressen och relationer, ges mer eget ansvar i och utanför skolan, och så vidare. Familjens grepp blir svagare. I barndomen är bandet till samhället ofta (men inte alltid) starkare, eftersom barnet då är knutet till en uppsättning sociala institutioner som främjar konformitet: föräldrar, förskola, barnomsorg och tidiga fritidsaktiviteter.

I ungdomen försvagas ofta de sociala banden just för att denna är en period karaktäriserad av mer frihet och fritid, utforskande av nya aktiviteter och bekantskaper. Dessa svagare sociala band (Hirschi, 1969) har beskrivits som ett viktigt skäl bakom den generella stigningen i brottslighet under ungdomen (Carlsson & Sivertsson, 2022), men det innebär inte att samtliga unga har lika svaga sociala band; tvärtom. Vissa individers band är betydligt svagare än andras.

Ungdomarna i denna studie tillfrågades om vad de gjorde en vanlig dag innan de placerades på SiS (eller ett HVB-hem), och frånvaron av rutiner och strukturerade fritidsaktiviteter är genomgående tydlig. Några illustrativa exempel följer nedan:

En vanlig dag? Jag gjorde inte så mycket. Jag vaknade vid typ kanske 11 eller nånting. Så la jag mig i badkaret till klockan 13, så gick jag upp och meckade en braja och så gick jag på en promenad och sen kanske ... Ja, det var typ det. (Ungdom 1 (3))

Jag hade vaknat upp. Borstat mina tänder, kanske tagit en dusch. Tvättat ansiktet. Klätt på mig, gått ut. Tagit min morgonjoint. Gått och träffat några, hämtat pengar av. Såna alltså springpojkar, hämtat lite pengar ... åkt till nån annan stad med nån vän. Kanske handla lite kläder. Träffa nån tjej. Jaa ... åka runt sådär, chilla till mig. Sen ha samlag, och gå hem och sova. Samma sak dagen efter. (Ungdom 2 (1))

Vaknar vid 12-tiden. Träffar grabbarna. Går ut, äter. Gör sina pengar. Polisen kommer. Visitering. Visitering, höger vänster. Chillar bara, till 12-3 på natten. Vissa åker på olika saker. Gör olika saker liksom. Som ... ja det är det. Gå hem vid 3-4-tiden. Somnar vid 6. Och sen bara repeat. (Ungdom 3 (1))

Vi ser ungdomarna redogöra för dagar och nätter präglade av att "chilla", vara med "grabbarna" och "göra sina pengar", vissa beskrivs som "bra vänner", andra som "dåliga vänner". Dessa aktiviteter äger till stor del rum utanför en konventionell, välintegrerad vardag (se Hirschi, 1969) och anspelar direkt eller indirekt på brottslighet. De erbjuder möjligheter att uppnå viktiga behov, såsom att känna tillhörighet till en större social grupp och att ha starka känslomässiga band till andra (Ward, 2002; Yates m.fl., 2010).

En relevant fråga, särskilt i ljuset av de tre exemplen ur intervjuerna ovan, rör ungdomarnas skolgång. Den är ofta frånvarande i berättelserna om hur en vanlig dag ser ut. För vissa ungdomar ingick skolan i en vanlig dag, men de "brydde" sig inte så mycket eller "brukade komma påverkade":

Ungdom: Morsan väcker mig, går till skolan, ibland kåkade jag frukost, men jag går till skolan. Skolan är lite tuffare ute än här på SiS. När skolan slutar umgås man med vänner, några är dåliga vänner, några är bra vänner, man träffar tjejer, lever.

Intervjuare: Och funkade det med skolan ute, innan du kom hit?

Ungdom: Jag skolkade mycket, jag brukade komma påverkad till skolan, så jag brydde mig inte så mycket om skolan. Men jag hade ändå respekt för lärarna för jag är bra uppfostrad, jag pratar bra med dom, jag kunde få betyg ändå, fast jag inte jobbade så mycket.

(Ungdom 4 (1))

Andra berättar om hur de slutat gå i skolan och aldrig var där, ibland inte på flera år, redan i grundskolan.

Ungdom: Jag tänkte vad ska jag med skolan till? Jag ska ändå leva det här livet, du vet. Jag tyckte det var roligare att vara med vänner än att sitta och plugga matte. Jag tänkte typ asså tänkte inte ens på livet, tänkte livet är en lek.

Intervjuare: Och när du såg dina klasskamrater som gick till skolan och sånt varje dag, liksom, kommer du ihåg vad du tänkte om dom då? Tänkte du att dom var losers, liksom?

Ungdom: Jag tyckte dom var losers.

(Ungdom 5 (2))

I "det här livet" (ungdomen avser här brottsligheten och samhörigheten med sina vänner) tillskrivs skolgången ingen betydelse. I stället beskriver ungdomen livet "som en lek", vilket är en återkommande bild. Det förekommer också berättelser om HVB-placeringar

som inneburit att ungdomarna inte gått i skolan. Att skolgången för barn som är placerade utanför hemmet ofta brister är känt sedan tidigare (Vinnerljung, 2006; Vinnerljung & Sallnäs, 2008) och bekräftas av ungdomarnas berättelser. Av vissa pekats skolan mer tydligt ut som en av *orsakerna* till deras problem, inte bara en berättelse om att det inte fungerat, varit svårt eller att man uteblivit. En av de unga beskriver att han hade aggressionsproblem när han var liten och skickades "från skola till skola" (Ungdom 6 (3)).

Intervjuare: Hur var det för dig att hoppa från skola till skola? Hur upplevde du det?

Ungdom: Det hände mycket om du förstår vad jag menar. Om du är på en skola och någon testar dig och försöker sätta dig på plats. Folk kommer att testa dig hela tiden. I sjuan gick jag i fyra olika skolor. Det blev mycket bråk, för att många testade mig till höger och vänster.

Intervjuare: Andra ungar då?

Ungdom: Ja, såna jag inte känner. Så det blev som det blev.

Intervjuare: Då hamnade du i bråk med dom och fick byta skola igen?

Ungdom: Exakt.

Intervjuare: Mångas kompisar går i skolan och det är dom man träffar i skolan. Men vilka var dina kompisar på den tiden?

Ungdom: På den tiden fick jag anpassa mig. Det var olika kompisar på olika skolor. Jag fick hela tiden skaffa någon ny vän att softa med.

(Ungdom 6 (3))

Han beskriver en negativ spiral: upprepade flyttar leder till nya problem med nya skolkamrater. I berättelsen framkommer både ett behov av att hävda sig när andra elever testat honom, och av att hitta någon att känna samhörighet med: han "fick hela tiden skaffa någon ny vän" att vara med.

Sådana berättelser synliggör tydliga misslyckanden i (grund)skolan och att de unga både kan utebli under långa perioder liksom att ingen skola erbjuds dem. Därför är det inte förvånande att de ungas berättelser domineras av beskrivningar av ointresse för, problem med och misslyckanden i skolan. Det är välkänt att en lyckad skolgång är betydelsefull som brottsförebyggande faktor (se t.ex. Bäckman, 2017; Sandahl, 2021); vissa liknar till och med en fungerande skolgång vid ett vaccin mot brottslighet, åtminstone mot allvarligare brott och i ett längre tidsperspektiv.

Vad ger brottsligheten de unga?

För att förstå de ungas behov i dag behöver vi först förstå var de kommer ifrån, och vad de själva anser har varit avgörande för deras nuvarande situation. Den mångfacetterade bild av brottslighetens orsaker som etablerats av kriminologin (se kapitel om Teoretiska utgångspunkter, i denna rapport) återspeglas i det empiriska materialet. Variationen betyder dock inte att materialet saknar mönster: den enskilt tydligaste drivkraft som kommer fram i ungdomarnas berättelser om sin egen brottslighet är pengar.

Nästan alla ungdomar berättar att de i olika grad varit involverade i narkotikaförsäljning. För dem framstår det som det mest realistiska sättet att tjäna pengar, och flera påtalar de bleka utsikter de hade att tjäna pengar på något annat, lagligt sätt. Behovet av pengar kan vara formulerat ganska rakt på sak: "jag har alltid sen liten älskat pengar [...] det är pengar som har fått mig att begå brott" (Ungdom 2 (1)). Men det kan också vara sammanvävt med känslor av utanförskap.

Ungdom: Men jag tror också att det handlar om utanförskap. Dom som inte har pengar, som kanske har flera syskon, som bor i en etta. Sånt. Det är utanförskap, allt handlar om utanförskap. Och man vill visa liksom att man inte är värdelös. Att man kan också.
(Ungdom 3 (1))

I utdraget ovan är kärleken till pengar inte det centrala; i stället är det konsekvensen av att inte ha pengar som utgör grundtonen (jämför Panfil, 2022; Swaner, 2022). Sådana utsagor måste dock förstås i en större kontext av utanförskap. "It is the sense of being done to instead of being done with", skriver Halsey med flera (2017, s. 1044, kursivering i original). Ungdomarna ser få möjligheter att visa att de inte är värdelösa, eller att de också kan nå framgång på samhällets villkor. Pengar betyder makt, och även med illegalt införskaffade pengar kan de unga visa sitt värde och få saker gjorda. En del berättar om hur avsaknaden av pengar innebär att de själva har fått göra saker de egentligen inte velat, för att familjen ska ha pengar:

Intervjuare: Vad är det som motiverar dig till att göra saker? Pengar förstår jag, men finns det annat som motiverar?

Ungdom: Min familj. Jag vill att mina småsyskon ska ha det som jag inte hade i deras ålder. Det är det som motiverar mig. Att tjäna ihop mer pengar.

Intervjuare: Vad var det du inte hade som du vill att dom ska ha?

Ungdom: Att dom inte behöver göra dom saker för att tjäna pengar som jag gjorde i deras ålder.

(Ungdom 6 (3))

Här är drivkraften tudelad: brottsligheten drivs både av att ge stöd till sin familj under svåra tider, och även av att yngre syskon ska slippa den tillvaro man själv vuxit upp i. Ungdom 6 (3) önskar höja sin familjs ekonomiska och materiella status, och på så vis offrar han sig och "gör saker" för att småsyskonen inte ska behöva begå brott själva. Utanförskapet kan också vara invävt i berättelser om att man inte vet något annat. Brottsligheten blir ett svar på både utanförskapet och ekonomisk svaghet genom att erbjuda en möjlighet att göra pengar och samtidigt möta behovet av samhörighet. Ungdom 7 (2) beskriver detta i mer generella termer:

Om vi säger såhär, växer det upp [...] 20 invandrare i samma gård. Av dom här 20 har 15 en ensamstående förälder, och 19 går på socialbidrag, okej? [...] Så går du där, väldigt socioekonomiskt utsatt. Du har trasiga jeans medan svennen där borta han har semesterstuga, åker Volvo till skolan varje dag. Då blir det väldigt mycket avundsjuka. Du vill ha det han har, varför har inte jag det? Dessutom så påverkar narkotika väldigt mycket, att det finns droger i omlopp gör så antingen blir du beroende eller så blir du tvungen att försörja dig genom det. För din mamma har inte råd att köpa nya kläder till dig. Hon har inte råd med nån semester. Men så kommer folk och åker förbi i en RS6a, eller en Merca. Då tänker du, ja det vill jag också ha. Eller så blir du utanför, du hamnar i problem i skolan, du blir placerad. Ja, då måste du försörja dig på nåt sätt.

(Ungdom 7 (2))

I berättelserna om utanförskap och behovet av tillhörighet framträder även betydelsen av etnicitet, i form av att vara invandrare i Sverige. Flera beskriver en känsla av att de med invandrarbakgrund inte tillåts vara en del av det svenska samhället på samma villkor som "svenskar". Sådana berättelser kan jämföras med Kimmels (2018) beskrivningar av vad som lockar unga män in i extremistrelser liksom den kompensatoriska maskulinitet som Forkby med flera (2019) beskriver i intervjuer med gängkriminella. Den som inte tillåts bli inkluderad på samhällets villkor kan söka sig till alternativa vägar för att uppnå sina mål om pengar, status, frihet och mening med tillvaron; en av dessa vägar är kriminalitet.

Ett rimligt och centralt mål för behandlingen vid SiS är att hjälpa de unga till en laglig försörjning, där inte minst skolverksamheten är viktig. Ett annat mål är att hjälpa dem känna sig inkluderade i det svenska samhället (jämför Alstam m.fl., 2021; Panfil, 2022; Swaner, 2022). Detta understryker vikten av personalens bemötande i det dagliga arbetet och i planeringen av utslussning och eftervård. Samtidigt är SiS möjligheter att göra skillnad i dessa avseenden begränsade, både gällande möjligheten att motivera till legala alternativ som kan möta ungdomarnas ibland högt ställda krav på hur mycket pengar de vill tjäna, och i möjligheten att påverka de samhällsstrukturer som leder till exkludering och upplevelser av utanförskap (Pager, 2008). I det vardagliga arbetet har däremot personalen större möjligheter att bidra till förändring genom det viktiga relationsskapande arbetet (jämför Henriksen m.fl., 2023; Hill, 2005; T. Pettersson, 2017b).

Det är viktigt att påpeka att brottsligheten i ungas liv självklart inte endast är en resurs av det slag vi här koncentrerat oss på. Ofta fyller brottsligheten ett flertal funktioner, eller verkar på flera nivåer i ungdomens liv, inte minst genererar den kickar och spänning; som en ungdom uttryckte det, "det är kul att göra dumma grejer" (Ungdom 1 (3)). En fråga är om dessa funktioner i stället kan tillfredsställas på annan, laglig väg och om SiS i så fall kan ha betydelse också i det sammanhanget.

Hur började det?

Hur unga beskriver vägen in i nätverksrelaterad brottslighet kan också utgöra en nyckel till att förstå vilket behov brottsligheten fyller för dem. Här framträder betydelsen av samhörighet tydligt. Berättelser som präglas av umgänge med barndomsvänner, som tillsammans börjar begå brott, är vanligt förekommande i materialet. Flera av beskrivningarna påminner om de som presenteras i Brås intervjustudier med personer i kriminella nätverk (Brå, 2019, 2023a). Ett exempel är nedan:

Det började ändå att man rökte cigg och skolkade från skolan och sen röker man gräs och sen säljer man gräs själv, och sen kommer andra substanser som man säljer, och sen ... nån av vännerna har kontakt med äldre kriminella och så dras man in i det. Man gör uppdrag, jag har inte gjort så många uppdrag, alltså såna här fucked up uppdrag men folk gör det. Till slut är man bara där, man är inte direkt fast, det finns alltid en chans att ta sig ut, men ja, man tänker inte så mycket och fortsätter. Sedan går nåt snett och man är här.
(Ungdom 4 (1))

Pengar och narkotika kan vara av betydelse, men det handlar också om själva relationerna mellan individerna, vilket en av ungdomarna beskriver så här:

Det handlar oftast om lojalitet och vem du har band till. [Vem] som har bäst koppling och mest lojalitet till varandra. Och mest kärlek, då blir det dom som dras till varandra. Självklart påverkar pengarna och narkotika också, vissa är giriga och vissa skiter i lojaliteter och såna grejer och ja, det skapar ju också problem. Men jag skulle säga den mest avgörande faktorn är lojalitet och vem du har starkast band med.
(Ungdom 7 (2))

Intervjupersonerna beskriver en flytande process in, som snarare präglas av att saker bara händer mellan människor som känner varandra väl, än att man tar medvetna val och beslut om att "gå med" i ett nätverk. Kriminologiskt känns berättelsen igen från Matzas (1964) idé om vägen in som en sorts *drift* (på engelska), med en aktör "midway between freedom and control", "neither compelled nor committed to deeds nor freely choosing them ..." som rör sig in i nätverket "in a gradual process of movement" (Matza, 1964, s. 28f). Nätverket består inte bara av rent instrumentella relationer i syfte att tjäna pengar, sälja narkotika eller ta mark i ett visst område, utan också av djupare, emotionellt laddade relationer mellan personer som ofta har vuxit upp tillsammans och inte bara delar geografi utan också biografi med varandra.

En annan typ av beskrivning av hur det började handlar om att man som ung sett andra i området och tar för givet att det är så det går till:

Ungdom: Jag har tänkt att om det där är det första och snabbaste sättet att tjäna pengar på, då är det sättet jag tar. Om man säger såhär, min hjärna funkar på pengar. Det jag tjänar pengar på – det är det jag gör. Om jag tjänar pengar på att jobba, jag kommer jobba. Om jag tjänar pengar på att sälja droger, jag kommer sälja droger. Jag har aldrig haft nån, vad heter det, man kan tänka det här är dåligt och det här är bra [...] Jag har gått efter det första som kom.

Intervjuare: Men det handlar om pengar, inte andra saker typ?

Ungdom: Nej. Jag älskar pengar.

Intervjuare: Absolut. Alright, men du kallar det ändå för dåliga saker?

Ungdom: Ja, det är dåliga saker. Jag vet det själv att det är dåliga saker. Och det är inte så att jag tycker om att göra det, att jag tänker nu blir det kul att gå ut och sälja droger. Det är inte så att man tycker det är kul, men man gör det ändå för vad man får, förstår du. Det är det eller svälta, då tar man det som det kommer.

(Ungdom 8 (1))

I berättelsen ovan finns en ambivalens till den egna brottsligheten. Å ena sidan är det den enklaste vägen, och det sätt han känner bäst till, för att tjäna pengar. Å andra sidan urskiljer han att det inte är bra, men alternativet skulle vara att "svälta". En lite annorlunda berättelse kommer från Ungdom 9 (3). För honom var inte pengar det primära syftet med brottsligheten, men försäljningen av narkotika fyllde ändå en tydlig "funktion" för honom. En förälder till honom var allvarligt sjuk, vilket skapade känslor han beskriver att han "inte kunde hantera". Även för honom började det med att en äldre vän initierade honom till att börja sälja narkotika och det hjälpte honom att hantera de känslor han hade:

Det enda sättet jag kunde komma bort ifrån det var genom att sälja knark. Man hade alltid nånting i hjärnan. Jag ska träffa den där eller göra det här nu. Skolan gick aldrig bra för mig heller. Jag var aldrig bra i skolan.

(Ungdom 9 (3))

Narkotikaförsäljningen blev i den här ungdomens liv till en sorts distraktion, någonting som sysselsatte honom och fick honom att "komma bort" från det som annars skulle ha upptagit hans tankar. Brottsligheten behöver alltså inte bara handla om att tjäna pengar; andra drivkrafter och funktioner förekommer också, inte minst ger brottslighet en bekräftelse, identitet och tillhörighet som man saknat innan. En av de intervjuade berättar att:

När man är liten, då tänker man att det är den enkla vägen, du vet. Du får pengar, du får det där ruset du saknat när du tar en drog. Du får den här kramen du aldrig har fått. I början är allt så bra och det är det man blir lurad av. Du får pengar, du får ingen avtändning när du inte tar droger. Du blir cool, du får tjejer, du får allt det här, asså. Och sen så bara efter 1–2 år kommer allt negativt som har med det att göra, med konflikter och skulder och avstängningar och ... ja.

(Ungdom 5 (2))

I citatet ovan är det flera motiv som slingrar samman: intervjupersonen talar delvis om samhörighetens betydelse, men även om den status brottsligheten genererar, liksom att brottsligheten framstår som den enkla vägen att gå. Det senare är ett återkommande tema; brottsligheten betraktas som en enkel lösning, eller i varje fall den man känner till och tror sig kunna klara av.

En fråga som är av vikt för hur man hamnar i dessa sammanhang är i vilken mån man kan säga nej, eller om man då skulle riskera att råka illa ut (Brå, 2023a). Få av de vi intervjuat nämner sådana orsaker men intervjupersonen nedan lyfter fram rädslan för vad som kan hända om man säger nej som ett skäl till att han blev involverad, i alla fall mer än vad han ville vara:

Det var väldigt korkat, men det är också ... det var ändå lite rädsla. Det är rädslan som styrde mig. Man vet inte hur det skulle se ut om jag skulle säga nej, och det är sjuka människor. Alltså sjuka människor, skadade människor.
(Ungdom 4 (1))

Brottslighet och delaktighet i nätverksrelaterad kriminalitet har åtskilliga drivkrafter, som alla svarar mot för individen ganska grundläggande behov. Inte sällan är ett flertal drivkrafter och funktioner sammantvinnade i varandra för en och samma ungdom. Här blir det av vikt att återknyta till något vi nämnde i kapitlet om Metod och Material, där vi berörde ett antal personliga, sociala och kontextuella dimensioner som kan ha betydelse för hur en ungdom i en intervju berättar om sitt liv och det han varit med om. När det kommer till brottsligheten vet vi att den kan ha många förtecken och vissa av dem (brist på och behov av pengar, exempelvis, eller att man inte riktigt hade något val eller riskerade sitt liv om man sade nej) kan av omgivningen uppfattas som mer giltiga eller acceptabla än andra (som att brottslighet skulle vara kul och spännande). I intervjuerna med ungdomarna återfinns dock betydligt färre beskrivningar av vad som är negativt med att begå brott, jämfört med beskrivningar av vad de vinner eller uppnår genom sin brottslighet. Kriminalitet, snarare än laglighet, hjälper till att tillfredsställa ett antal behov de har. Det betyder även att de kan se få skäl i sina nuvarande liv att förändra sig till förmån för ett laglydigt liv.

En anledning som är tydlig i berättelserna är att det är genom brott, framför allt drogförsäljning, som man kan tjäna de eftertraktade pengarna. Att kunna tjäna de summorna på laglig väg uppfattas som omöjligt. Men även om det är få som berättar om fördelarna med ett laglydigt liv så finns det ändå några saker som nämns. Det som lyfts fram handlar bland annat om att man inte riskerar att åka fast eller sitta inne och att ett liv utanför brottsligheten på vissa sätt är mindre stressande. En annan katalysator för att vilja lämna som nämns av några är den nuvarande situationen med skjutningar, risken för att dö ung och inte minst att nu även familjemedlemmar och andra anhöriga riskerar att drabbas.

Unga nätverksanknutna i SiS verksamhet: vardag, säkerhet och behandlingsarbete

I detta kapitel presenterar vi de delar av studiens resultat där ungdomarnas aktuella vistelse vid SiS står i sökarljuset. Kapitlet koncentrerar sig mot de dimensioner som varit mest framträdande under både datainsamlingen och det efterföljande analysarbetet: till en början hur en vardag på en SiS-institution ser ut för ungdomarna, en vardag som i allt större utsträckning präglas av SiS ökade säkerhetsperspektiv. Därefter övergår kapitlet till att behandla hur institutionerna inom ramen för denna säkerhet försöker att bedriva ett motivations- och tillitsskapande förändringsarbete med ungdomarna.

Livet på SiS – vardag och sysselsättning

Det är mycket som behöver hända för en ungdom som blivit placerad på SiS-institution. Ungdomen ska lära sig rutiner som att gå upp på morgonen, borsta tänderna, äta frukost, gå till skolan och gå och lägga sig i tid. Den totala institutionens ramverk presenterar på så vis ett helt nytt sätt att leva och vara, jämfört med verkligheten före placeringen (Goffman, 1961, s. 148ff). Den nya tillvaron kommer att präglas av vardagliga, tydliga rutiner, men även av låsta dörrar, stängsel, regler och personal med långtgående befogenheter, däribland avskiljning och inlåsnings. Ungdomar som befinner sig på behandlingsavdelning kan även ha någon form av behandling att delta i under eftermiddagarna, när skolan är slut.

Just skolan lyfts som ett positivt inslag i vardagen på SiS, både bland ungdomar och personal. Den verkar fungera bra, vilket är viktigt och något som poängterats i tidigare studier av SiS, även om skolans position enligt dessa studier också utmanas och ibland prioriteras bort (Wästerfors, 2018). Ungdomarna i föreliggande studie väljer i hög utsträckning att gå till skolan, och de flesta upplever skoltimmarna som bland de mest meningsfulla på dygnet. Många berättar att de hade mycket svårt med skolan på utsidan, att de mer eller mindre gett upp försöken att ens närvara. På SiS är det lättare att engagera sig i skolan, främst på grund av lärartätheten och att undervisningen anpassas efter ungdomarnas behov. Utsagor som dessa är inte ovanliga i materialet:

Intervjuperson: Du var i skolan nu på förmiddagen, hur funkar det?

Ungdom: Skolan är jättebra! Bra lärare, mycket bra lärare.

(Ungdom 10 (1))

Ungdom: Skolan, det fungerar. Ibland är det roligt, ibland är det tråkigt men det måste vara lite tråkigt för vi måste lära oss. Vi kan inte alltid ha det roligt. Skolan fungerar, det är bra. (Ungdom 11 (1))

De aspekter av tillvaron på SiS-institutionen som ungdomarna upplever som "tråkiga" bör inte ses som identiska med att vara oönskade eller något man helst vill slippa; en observation är i stället att det som är tråkigt inte ger upphov till frustration eller anspänning så länge det också upplevs som meningsfullt, vilket skolverksamheten är ett tydligt exempel på. Den är också ett av ganska få sådana exempel; vi har bett samtliga ungdomar att beskriva en vanlig dag på institutionen, och efter att skolan slutar (oftast vid två-tre-tiden, ungefär) menar de allra flesta att de framför allt "sitter av" tiden inne på avdelningarna. De spelar tv-spel, använder internet om de får det eller tittar på tv. Det är en tydligt oönskad situation för ungdomarna, som känner sig understimulerade och i värsta fall direkt bortprioriterade på avdelningarna.

Även personalen anser att mönstret är problematiskt, av flera skäl. Dels saknar de kontroll över vem eller vilka de unga pratar med över internet, men tristessen kan också bidra till spänningar och konflikter både mellan ungdomarna och mellan ungdomar och personal. En behandlingspedagog berättar:

Ibland kanske vi har alltför mycket säkerhet. Exempelvis ... Ja ... det här med utgångar. Att det ska ta åtta veckor för en LVU-are att få utgång kan jag tycka är alldeles åt skogen ... Förut hade vi en innevecka, och då skulle man sköta alla åtaganden kanonbra – och samtidigt lämna ett drogtest som är rent. Och då åkte man ju med två personal alltid först. Och sen att man får dom till aktiviteter, det är träning på nåt gym här eller nånting. Det skulle göra dom gott. Då har dom nånting att sträva efter. Nu har dom inte så mycket att sträva efter. Vi har inte ens ett gym som fungerar. Nej, tv-spel ... dom sitter och tittar på tv ... och det är klart, då blir det oroligt och då hittar man på djävulskap. Ehm ... det kan jag tycka är lite ... inte helt ... Okej om det är LSU-arna, det första dom gör, men om det är LVU-arna ... vi ska kunna observera dom, hur dom fungerar utomhus också.
(Personal 1)

När ungdomarna hålls ifrån aktiviteter av säkerhetsskäl och begränsas till att vara inne på sina avdelningar större delen av dagen "blir det oroligt och då hittar man på djävulskap". Flera i personalen framhåller också att det ofta är i samband med just sådana vardagliga aktiviteter, som att spela spel eller gå tillsammans till gymmet, som tillfällen kan uppstå för att få en bättre kontakt med de unga. Det är i de samtalen som man på ett mer avslappnat sätt kan börja arbeta med tillit och motivation, då vissa av de unga öppnar upp för samtal.

Hur länge ungdomarna går i skolan på dagarna varierar, men ofta några timmar på förmiddagen (mellan kl. 10 och 12 nämns ofta, men ibland börjar de redan vid 9). Mitt på dagen får de lunch på avdelningen, och därefter återupptas skolan under en eller två timmar på eftermiddagen. Utanför den strukturerade skoltiden är det tydligt hur ungdomar från samtliga institutioner i studien menar att det finns väldigt få meningsfulla aktiviteter att ägna sig åt.

Särskilt iögonfallande är berättelser om att institutionens gym inte fungerar eller saknar avgörande utrustning. Det påverkar ungdomarnas mående negativt, och de upplever att de inte har något att göra. En av ungdomarna berättar om hur han gick upp mycket i vikt under tiden han var häktad med restriktioner och endast satt i cellen hela dagen. När han kom till SiS hade han förväntningar på att det skulle bli bättre.

Ungdom: Här trodde jag att det skulle finnas gym. Det är det värsta med det här stället, att det inte finns gym. På alla andra ställen finns det gym. Om jag inte hade det bra här och dom var dåliga på avdelningen, dåliga ungdomar, hade jag hellre velat vara på [Annan institution] eller nånstans där jag kan träna. Jag gillar att träna, men här finns ingenting. Har ni sett hur det ser ut i gympasalen?

Intervjuare: Nej.

Ungdom: Det är bara en gympasal med ett pingisbord och där finns inte ens ett löpband som man kan gå på. Det är grundläggande saker som man ska ha för att kalla det ett gym. Ingenting fungerar men dom är kvar där som prydnad för när IVO kommer ska det se ut som om vi har grejer. Man mår mycket bättre när man tränar och aktiverar sig. Annars är jag bara trött när jag sitter på avdelningen. Det blir deppigt. Jag är inte deppig men det finns inte ett skit att göra. När man läser på pappret att det finns det här, vi har det här och vi har fysisk träning. Men vi har inte nåt av det där. Vi har det minimala. Det gör man bara för att det inte ska se dåligt ut. (Ungdom 12 (2))

Bristen på träning och fysisk aktivitet leder inte bara till rent fysiska problem (som viktuppgång) utan även till ett försämrat psykiskt mående. Dåligt utrustade eller till och med avstängda gym återkommer som något ungdomarna upplever som särskilt tråkigt vid flera institutioner. När bristerna består trots att de unga påpekat dem upprepade gånger över lång tid kan de också känna sig ignorerade. En av de unga berättar om att han gillar träning, särskilt styrketräning, och att träna skulle kunna vara ett sätt att göra "det bästa av tiden här inne", men han berättar även att det inte funnits något gym på de sju, åtta månader han varit vid institutionen. Han beskriver att de "tjatat":

Dom har sagt till oss, alla dessa månader, det är problem med du vet frakten, saker har kommit men det har inte funnits vikter. Det var några grejer som kom för några månader sen, de hade beställt in fel. Dom var för stora för rummet, du vet, såna här riktiga banangrejer, du vet, så det är lite synd. (Ungdom 10 (1))

Bristen på möjligheter till fysisk aktivitet är ett genomgående tema i intervjuerna. Åtskilliga studier visar att idrott bidrar till både fysisk och mental hälsa, som i sin tur är betydelsefulla för framgångsrika rehabiliteringsprocesser (Kay & Mason, 2021; Roe, 2021; Weaver m.fl., 2023). Idrottande har också i sig direkta rehabiliterande möjligheter genom att erbjuda en av få (lagliga) chanser för inlåsta individer att engagera sig i sociala aktiviteter, utveckla färdigheter, uppleva positiva sidor av social samverkan, uppnå personliga mål och känna sig som vinnare (Kay & Mason, 2021).

Frustrationen kring den bristfälliga gymtrustningen kan i sig vara problematisk för möjligheterna till rehabilitering. Ungdom 12 (2) menar att SiS-hemmet har ett gym på pappret, men inte i realiteten, "som prydnad för när IVO kommer". Detta gör att ungdomarna kan känna sig svikna och bortprioriterade av institutionen (jämför Kay & Mason, 2021). Det kan också försvåra arbetet med relationsskapande och tillit, inte minst eftersom personalen inte upplevs hålla vad de utlovat.

I linje med ovanstående fynd, finner vi att de ungdomar som svarar att de mår bra och trivs förhållandevis bra också poängterar vikten av att ha mycket att göra på dagarna.

Intervjuare: Hur är det här på SiS då?

Ungdom: Bra. Det är alltid bra.

Intervjuare: Vad är det som är bra?

Ungdom: Personalen är bra. Det är inte kul att vara här, men jag lider inte av att vara här. Det finns aktiviteter att göra. Det finns saker man kan göra. Det är kul. Du har gemenskap och sånt.

Intervjuare: Gemenskap med ungdomar?

Ungdom: Ungdomar och personal.

Intervjuare: Vad är det som gör personalen bra?

Ungdom: Att dom vill göra saker, typ spela spel. Dom är engagerade.

Intervjuare: Har det varit så på alla avdelningarna här?

Ungdom: Ja.

Intervjuare: Hur är dom andra ungdomarna?

Ungdom: Ungdomarna är också jättebra. Det är trevligt, vi har kul.

Intervjuare: Vad gör ni när det är kul?

Ungdom: Jag vet inte, vi kan göra aktiviteter alltså. Spela spel, köra fotboll, basket. Vi kan spela kortspel. Många olika grejer.

(Ungdom 13 (2))

I kontrast till den avsaknad av aktiviteter som diskuterades ovan, där dagarna utanför lektionstimmar beskrivs som meningslösa och att ungdomarna endast *sitter av tiden*, belyser denna ungdom hur kul det är att *kunna göra olika aktiviteter* tillsammans med andra ungdomar såväl som med personalen. En viktig poäng är att de aktiviteter som nämns inte behöver vara särskilt avancerade: spela kortspel, fotboll eller basket nämns

och är alla exempel på sådant som går att genomföra inom ramarna för institutionsverksamheten. Både ungdomarna och personalen uppger dock att den typen av aktiviteter är undantag snarare än vardag i livet inne på avdelningarna. Även Ungdom 11 (1), som sitter på en behandlingsavdelning och därför får utresor under veckorna, berättar om hur värdefullt det känns att få komma ut på sådana resor för att ha någonting att göra på dagarna. De flesta ungdomar i studien är inte placerade på någon behandlingsavdelning och har därför färre sådana möjligheter. Ibland uttrycker ungdomarna frustration över att de blockeras från vad de anser skulle vara meningsfulla aktiviteter. Ungdomen som vi tidigare hörde, som berättade att det inte finns något gym, säger samtidigt att han inte heller har tillgång till den idrottshall som ändå finns som alternativ:

Intervjua: Hur skulle du säga att det är här för övrigt? Vad gör ni om dagarna? Hur ser det ut?

Ungdom: Ingenting. Går i skolan. Det är olika för alla. Vissa har inte så långt straff och då får man fler möjligheter till saker. Jag har långt straff och det använder dom som ursäkt hela tiden, att det kommer längre fram. Dom kanske får gå till gymmet till exempel. Vi har inget gym, bara en idrottshall, så vi kan inte träna. Men dom kan gå och träna för att dom har kortare tid kvar.

Intervjua: Hur långt straff har du?

Ungdom: Fyra år.

Intervjua: Och hur länge har du kvar?

Ungdom: Två år.

(Ungdom 12 (2))

Ungdomen har avtjänat två år av sitt straff, men får höra att han behöver vänta innan han, som de andra, kan få tillgång till idrottshallen. Under tiden gör han "ingenting" inne på avdelningen. Två år är lång tid, inte minst för en institutionsplacerad tonårskille, och förfarandet riskerar att påverka både tilliten till personalen och motivationen till förändring negativt. En annan ungdom från samma institution berättar om en liknande situation:

Intervjua: Men är det nåt som du skulle kunna använda den här tiden till? Att hitta nåt annat?

Ungdom: Det finns knappt nåt annat att göra. Jag funderar på att gymma. Om jag hade kunnat få tid att gymma medan jag är här hade jag kanske fått en kick av det. Men dom har ingen utrustning här. När du har utslussning blir du lite mer fri. Då kan du till exempel få gå utanför skalskyddet. Men jag har två månader kvar. Jag får inte gymma för att gymmet är utanför skalskyddet.

(Ungdom 6 (3))

I ovanstående citat framträder ett av centralfynden i denna studie tydligt: en kollision mellan säkerhet och behandling. Sådana kollisioner är inte unika för SiS, utan återkommande på låsta institutioner; Goffman (1961, s. 78) lokaliserar en konstant konflikt mellan "humane standards on one hand and institutional efficiency on the other". Personalen tvingas välja vilket de ska prioritera, vilket är ett återkommande tema i våra intervjuer med dem. Många poängterar att fokus just nu ligger på säkerhetsfrågor, varför behandlingsfrågor tvingas stå tillbaka.

Mellan säkerhet och behandling

Säkerhet är i sig ingenting problematiskt; tvärtom är vissa former av säkerhet och beaktande av dem avgörande för att kunna bedriva den behandling och verksamhet SiS gör, inom ramar SiS själva inte råder över. Det betydande är därmed inte säkerheten i sig, utan snarare de praktiker dessa innebär för de berörda och konsekvenserna de får. När vi talar om säkerhet här gör vi vid det huvudsakligen utifrån den form och det innehåll detta begrepp antar i den dagliga verksamheten på institutionernas avdelningar.

Säkerhet har diskuterats och varit centralt i SiS verksamhet även tidigare. Inte minst skärptes säkerheten efter ett antal uppmärksammade rymningar 2005, med utökat skalskydd såsom stängsel och liknande som tydliga konsekvenser (T. Pettersson, 2017b). Det som är särskilt för den här studien, är den ökade prioritering som läggs just vid säkerheten. Det har på senare år satts ett kraftigt utökat uppdrag och arbete med säkerheten vid SiS (Socialdepartementet, 2020). Den upplevelse som personalen i intervjun nedan ger uttryck för, delas av många i studien:

Intervjuare: Du pratade om lågaffektivt bemötande, att det liksom är the way to go, och det tangerar ju lite grann säkerhetsfrågor, som är centrala i den här typen av institutioner. Så hur tänker du kring det, säkerhetstänket i stort, kanske eller säkerhetsnivån?

Personal: Det är ju nödvändigt att ha säkerhet, så är det ju. Samtidigt är det ju, alltså när jag började här inom SiS var det mycket mer prat om, alltså vård- och behandlingsfrågor var högre upp på agendan. Sen nu de senaste åren med gängkriminalitet och skjutningar och politiker och lagändringar och liknande, så är det ju säkerhetsfrågor som är liksom det man pratar om. Men det innebär ju också att vård och behandling blir nedprioriterat. Och om vi inte behandlar dom så kommer dom ju vara exakt likadana när vi släpper ut dom, så då handlar det ju bara om hur länge vill vi att dom ska vara borta från gatan. Och det behöver ju ... Det behöver folk över mig ta beslut kring, för det är inte jag som bestämmer det, men jag kan tycka att det är jävligt tråkigt. (Personal 2)

Samma förändring framgår tydligt i intervjun med personalen (avdelningsföreståndare) nedan, men får här också en dimension till: att säkerhetsarbetet i grunden också syftar till ungdomarnas bästa. Inte enbart, men också:

Personal: Jag försöker förklara för ungdomarna att det handlar inte om er, utan det har hänt mycket och det är för er säkerhet. Också. Men om man tittar historiskt tillbaka så är det ju liksom säkerhet, behandling och sen så händer det nånting och så pendlar det och nu är det ju säkerheten som är på topp.

Interjuare: Och då får behandlingen stå tillbaka?

Personal: Ja, numer så får den det. Faktiskt, vilket är synd.

(Personal 3)

Avdelningsföreståndaren belyser därmed en närliggande aspekt av den låsta institutionen i relation till ungdomen: att "certain standards will be maintained in his own interests", noterar Goffman (1961, s. 77), "may require sacrifice of other standards". Personalen uppger att de förändringar som utförts med säkerheten som ledstjärna, på bekostnad av sådant som behandling och möjligheter till aktiviteter, också är "för er [ungdomarnas] säkerhet". Säkerhet, eller kanske snarare trygghet, är värden som ungdomarna ofta varit utan före SiS-placeringen, och gängforskningen lyfter att en av anledningarna till att unga söker sig till gäng är möjligheten att kunna beskydda varandra (Mallion & Wood, 2020). Även i det sammanhanget kommer säkerheten med höga alternativkostnader, bland annat i form av ökad utsatthet för våld. Att inom ramen för SiS erbjuda de unga säkerhet och trygghet är därmed angeläget, eftersom de unga kan ha problem att identifiera möjligheter till personlig trygghet utanför gängtillvaron. SiS koncentration på säkerhet är därmed begriplig, i flera avseenden.

Personalen menar generellt att de ungas ökade kopplingar till kriminella nätverk främst medför två saker att förhålla sig till i det vardagliga arbetet när det gäller säkerheten inne på avdelningarna. Dels behöver de vara uppmärksamma på om ungdomarna står i konflikt med varandra, och i så fall oftast flytta någon av dem till en annan avdelning. Dels medför gängkopplingar också en ökad risk för fritagningsförsök, vilket kan bli våldsam samt både för ungdom och personal inne på SiS (det riskerar förstås också att resultera i nya våldsbrott ifall den placerade tar sig tillbaka ut till nätverket).

Flera ur personalen lyfter att det inte alls är säkert att den unge själv vill bli fritagen. En behandlingspedagog berättar: "Alltså, alla vill inte hem. Och dom har inte ett val. Dom hämtas när de behövs" (Personal 8). Ungdomarna behöver således hållas noga inlåsta även för sin egen säkerhets skull, som vi noterade ovan, annars riskerar de att användas till nya våldsbrott å nätverkets vägnar. Resonemang om att inlåsningsen sker för deras egen skull är typiska för personal som arbetar inom låsta institutioner, men det innebär givetvis inte att de saknar förankring i en levd social verklighet.

Bland personal som arbetat en längre tid på SiS återkommer dock resonemang om baksidan med detta säkerhetsfokus, inte minst i kontrast till hur det var förr, när behandling stod i fokus och personalen hade betydligt större möjligheter att exempelvis ta med ungdomarna ut på olika aktiviteter:

Personal: Nu har jag ju en kille här, han säger ”men jag har ju jobb sen, när jag kommer härifrån”, han är så duktig på att skruva och svetsa och såna här saker. Självlärd, men han tycker inte om att sitta still i en skolbänk och göra teori. Vi hade ju en verkstad förut, det hade varit skitbra, där hade han passat. Han hade stigit upp varenda morgon klockan 8 bara för att få vara där. Få jobba med händerna. Och det kan jag ju sakna litegrann, att det finns ju dom som är duktiga praktiker, men att dom inte är teoretiker ...

Intervjuare: Ja. Varför stängde man den, då?

Personal: Jaa ... när stängde de den [...] Nej, det var väl från Stockholm. Nånting. Och sen när dom skulle säkerhetsklassa var det utanför området, så det var väl därför. Men vi har ju LVU-tjejer och LVU-killarna, dom hade ju kunnat gå dit.

[...]

Intervjuare: Upplever du att, för det är ju ett ökat fokus på säkerhetsfrågor nu inom SiS, känner du att det är i vägen för det du skulle...

Personal: Ja, till viss del, alltså jag vet ju själv hur jag jobbade – det fanns ju inget bättre än att fara iväg med bilen, då slapp dom ögonkontakt och sitta och prata med dom och så köra runt, bara fara runt med bilen. Och det började, alltså, jag var ju själv aktiv i fotbollslag, så då tog jag med dom på träningar, spelade matcher ... men sånt är det ju stopp för nu. Man kunde vara förr på badstranden, ensam med sex pojkar, det var som ingenting. Det var som mer accepterat också, utav ortsbefolkningen, runtom, då. Ja, det var ju biltjuvar, det tyckte dom ju inte om. Men nu är det lite ... rädsla runtom här. Då tror dom ju att hela (institutionen) är fulla av tokiga mördare, men så är det ju inte. (Personal 1)

Liksom gymmet vi hörde om ovan så låg även den här verkstaden utanför det säkerhetsklassade området, vilket gör att den inte längre kan användas eftersom den inte anses tillräckligt säker. Personalen (behandlingspedagog) ser det som en stor resursförlust som försvårar arbetet med behandling, tillit och motivation gentemot de unga.

Citatet påtalar även hur just denna typ av aktiviteter, där ungdomarna får använda sina kroppar för att skapa något eller arbeta praktiskt, upplevs som särskilt värdefulla för att kunna nå och motivera dem till framtida legitima aktiviteter – som till och med skulle kunna leda till trygga och lagliga inkomster för ungdomarna i framtiden. Givet hur central möjligheten att tjäna pengar är i de ungas berättelser om kriminalitetens drivkrafter, framstår just detta som särskilt viktigt för SiS att inte förlora i arbetet med en ökad säkerhet. Det går även i linje med nordisk forskning som visat vilken betydelse kroppen har; den är ett av få tillgängliga kapital som unga inlåsta män har till sitt förfogande (Jon, 2014). Utvecklingen med minskande möjligheter att erbjuda ungdomarna meningsfulla aktiviteter har gått mycket fort under de senaste åren, vilket bland annat Personal 4 beskriver:

Personal: Det har eskalerat något fruktansvärt dom sista ... Jag märker skillnaden sen jag började här, 2018. Det har eskalerat enormt.

Interjuare: Och om man tar den, med start 2018, om man räknar det som början, på vilket sätt märker man att det har eskalerat?

Personal: Ja men så sent som för ett par år sen så kunde vi vara ute och spela fotboll tillsammans, alltså avdelningarna mot varandra [...] Man har kunnat gå ner till fyshallen och kört, avdelning mot avdelning. Vi kunde ju ha skolverksamhet tillsammans. Det kan dom också nu till viss del, men det är mer begränsat. Man har ju fått byggt om skolan så att man kan sektionera. Mycket mer säkerhetstänk, riskbedömningar. När vi går ut ifrån en avdelning så måste vi ringa till den andra avdelningen och tala om att nu är vi på väg ut, så att man inte kolliderar.

(Personal 4)

Även inne på avdelningarna återkommer berättelser om hur ett förstärkt säkerhetsperspektiv blir till barriärer för ungdomarnas möjligheter att utvecklas och ta ansvar medan de är på SiS. En av ungdomarna, på frågan om SiS har någon möjlighet att hjälpa honom, svarar att de skulle kunna "hjälpa mig komma ut lite mer i samhället" (Ungdom 10 (1)). Han beskriver hur det både hänger på en själv och ändå inte:

Ungdom: Så egentligen här inne, allting hänger på dig egentligen. Det är inget snack om det. Bara vi får dom, som jag sa, verktygen som du behöver för att bevisa. Då är det bara upp till dig att göra det som behövs.

Interjuare: Ja. Känner du att du får såna saker ... För skola och behandlingsprogrammet och det, men även på avdelningen, liksom, får du möjlighet att bevisa dig där också?

Ungdom: På avdelningen är det jävligt svårt, det är jävligt svårt på avdelningen att bevisa, eftersom att ... Du får inte vara i köket. Du får inte ha vissa grejer på dig. Allting är så farligt. Och hur ska jag bevisa mig då? Ge mig, ge mig kniven ska visa att jag kan laga mat utan att jag ska ... förstår du. Vi är inte fucking djur, alltså.

(Ungdom 10 (1))

Han berättar att han har vänner som sitter på anstalt och har betydligt mer att göra om dagarna, de går till jobbet och tjänar pengar: "tänk dig om vi skulle göra pengar här, varenda chono här skulle jobba, alla vi skulle jobba för att vem vill inte ha den här extra 2–3 snusdosan på kvällen?" (Ungdom 10 (1)). Han menar även att man på anstalt får hitta på fler saker och slussas ut ganska snabbt, till skillnad från inom SiS:

Det nån gör här förstör för hela SiS, det ska du veta. Så fort nån gör nånting fel, nån. Ja, du får inte ha stol på rummet. Varför? För att nån ungdom har slagits med den. Men snälla nån, det var han ungdomen och det var tre grupper innan oss. Förstår du, låt oss bevisa oss själva – jag kan ha den där stolen. Det blir lite såna där grejer som man kan bli jävligt irriterad på om du fattar vad jag menar. Ja ...

(Ungdom 10 (1))

Frustrationen över att inte få möjlighet att kunna bevisa sig är påtaglig. Att bli bemött som en risk för att någon annan har misskött sig tidigare kan också upplevas som orättvist och som en form av kollektiv bestraffning. Att vissa ungdomars tidigare misskötsamhet påverkar miljön på SiS-institutioner och drabbar andra unga har poängterats även i tidigare studier (T. Pettersson, 2023), liksom av Justitieombudsmannen (JO, 2024a). I stället för att erbjudas möjligheter att bevisa sig som pålitlig, duktig och ansvarstagande upplever ungdomen att de snarare vallas som "fucking djur"; det aktörskap han vill kunna demonstrera tillåts inte få några "verktyg" att förverkligas genom, givet de ramar som råder på avdelningen. Ett aktörskap som inte får prövas och utvecklas är ett aktörskap som, trots att det sannolikt blir avgörande för hur tiden efter placeringen ter sig, är osäkert och oprövat (se Goodwin, 2022). Känslan av att ses som djur av personalen kan jämföras med Goffmans (1961) konstaterande att det i de mest låsta miljöerna inte ges några större möjligheter att utveckla sin personlighet.

Detta anknyter till Ugelviks (2022, s. 12; se även Henriksen m.fl., 2023) resonemang om betydelsen av tillit i fängelser för upphörandeprocesser, och den frustration intagna kan ge uttryck för när de inte ges möjlighet att visa att de går att lita på. "How can prisoners communicate trustworthiness if they are never given a chance?" frågar Ugelvik, en fråga med tydlig bäring på resonemangen från ungdomarna i denna studie.

Liksom att säkerhet även tidigare varit en fråga aktuell på SiS så har också denna typ av berättelser synliggjorts i andra studier av SiS då unga intervjuats (se t.ex. Hill, 2005; T. Pettersson, 2017b). Utifrån de intervjuer vi gjort nu, och beskrivningar av det påtagliga säkerhetsperspektiv som präglar verksamheten (delvis, men kanske inte uteslutande, relaterat till många unga med kopplingar till kriminella nätverk¹¹), framstår detta som ett än mer akut förhållande för de unga på SiS. Det syns också tydligt i intervjuerna att personalen är medveten om den här risken, men ser få möjligheter att själva vända tillbaka fokus till behandling.

Höjd säkerhet är svårare att jobba med generellt. Det är svårt att bygga relation och bygga förtroende i en väldigt, väldigt låst miljö där det mesta är förbjudet, att du inte ens är betrodd att ha en penna liksom. Det förlorar man lite på, det är väl det jag är rädd för i alla fall, att man kommer förlora den grejen, att det blir ännu mer fängelse i stället för vård och behandling, men att man lite grann befäster identiteten hos dom som farliga, det är jag orolig för.

(Personal 5)

11 Säkerhetsprägelns som vi genom intervjuerna med såväl personal som ungdomar har identifierat hos SiS speglar ett bredare politiskt skifte där säkerhetsfrågor och "tuffa tag" mot kriminaliteten står högst på agendan. Det ökade fokuset på säkerhet inom SiS behöver därför ses i ljuset av den större samhällsliga kontexten – och i ljuset av den kritik som kriminologin fört fram mot denna straffande inriktning (se t.ex. Alm m.fl., 2023; Schclarek Mulinari, 2024). Även flera människorättsorganisationer såsom Amnesty International (2022), Civil Rights Defenders (2022), och Rädda Barnen (2022) har uttryckt kritik mot densamma.

Oron som personalen uttrycker här får stöd i tidigare kriminologiska och sociologiska studier. Det är väl belagt att ungdomar tenderar att agera i linje med hur de bemöts (Becker, 1963; Goffman, 1963; LeBel, 2008; Lemert, 1951; Mead, 1934): "altered self-concepts, like lower self-esteem after official intervention, in turn, increase the probability of future delinquent behavior" (Buchanan & Krohn, 2019, s. 284). Sådana negativa stämpel-effekter som lyfts i citatet ovan är särskilt vanligt förekommande inom låsta institutioner, och något som SiS bör försöka motarbeta för att kunna bryta de beteendemönster som gjorde att ungdomarna låstes in från början. Vi kommer nu att övergå till just frågan om hur personalen beskriver att de arbetar med tillit och relationsbyggande med de unga.

Tillit, motivation och nätverksanknutna unga

Som noterats tidigare i denna rapport, kan kriminalitet förstås som en sorts resurs individen kan nyttja för att erhålla sådant den finner önskvärt och eftersträvarsvärt när andra resurser är svårtillgängliga eller otillräckliga. I konkret mening kan det innefatta upplevelser av autonomi och självständighet, stimulerande fritidsaktiviteter, att känna tillhörighet till en social grupp och ha starka känslomässiga sociala band till andra (Ward, 2002). När personalen ska jämföra ungdomar med och utan nätverksanknytning framkommer både likheter och skillnader i detta avseende. I åtskilliga personalintervjuer ter sig ungdomarnas bakgrunder och behov som ganska lika, oavsett anknytning till nätverk eller inte. En av institutionscheferna beskriver det så här:

Intervjuare: Jag tänker dom här riskerna och behoven, om man tänker på dom som har liksom känd nätverksanknytning. Ser dom annorlunda ut jämfört med dom som, som inte har känd nätverksanknytning eller så ... finns det skillnader där som du kan se?

Personal: Nä, inte vad jag kan se. På min, liksom ... utifrån där jag sitter, mycket med helikopterperspektivet, så, jag har sällan liksom detaljkunskap om enskilda ärenden och så där, men jag har en hygglig överblick och utifrån där jag sitter, så är det ingen skillnad egentligen när det finns en ... en nätverksanknytning eller på en ungdom som kommer ifrån ett utsatt område som umgås med kriminella människor, och dom kommer ägna sig åt ungefär samma.

(Personal 6)

En annan i personalen beskriver de unga så här:

Alltså det har ju alltid funnits en liten klick som har lite häftigare temperament och kanske lite mer spänningssökande och dom här bitarna. Och kanske har bristande tålamod, låg studiemotivation och så här. Och det vet vi ju, så har det alltid varit, teoretiska ämnen har inte lockat alla människor utan dom är mer praktiker och vill jobba med händerna och det kan vara en bit som har bidragit till minskad studiemotivation exempelvis. [...] Och bristande föräldraskap har väl funnits med tidigare också; missbrukande familjer och saker som funkat dysfunktionellt. Missbruk i sig kanske inte behöver vara en faktor, många har vuxit upp med föräldrar som kanske

har druckit men dom har ändå skött sina jobb. Såna där saker. Men just det här att man växer upp i dysfunktionella med missbruk och det ligger sprutor här och var och föräldrarna är ute på nätterna, det är stök i lägenheten och kanske bråk och såna här saker.

(Personal 7)

De skillnader som personalen identifierar mellan ungdomarna framträder därmed inte mellan de som har respektive inte har nätverksanknytning, utan snarare utifrån andra distinktioner: unga som är mer spänningssökande eller har "häftigare temperament" jämfört med andra, som har högre eller lägre studiemotivation, som kommer från ett visst område och dylikt. De skillnader som går att urskilja mellan ungdomar med och utan anknytning till kriminella nätverk följer i stället två linjer: de *risker* ungdomar med nätverksanknytning upplevs utgöra, och *deras beteende och agerande* i SiS behandlings- och dagliga verksamhet.

Ungdomarnas vilja att "bevisa sig" och "göra det som behövs" för att visa sig pålitliga och skötsamma kompliceras av detta, vilket redan har berörts. Detta speglas också i våra intervjuer med personalen, både när de talar om vardagen på avdelningen och även i det direkt behandlingsorienterade arbetet, som ofta är knutet till olika "steg". Ungdomens stigande motivation till att förändras förankras i sådana steg, som också innebär stigande grader av frihet eller förmåner (T. Pettersson, 2017b, 2023; Statens institutionsstyrelse, 2018). Dessa steg kan kompliceras av säkerhetsfrågor. En i personalen beskriver det så här:

Intervjuare: Är det svårt att arbeta med stegmodellen med just nätverksanknutna?

Eftersom förmånerna ofta är knutna till vistelser och mer frihet på något sätt?

Personal: Ja precis. Är det så att man är misstänkt för en massa grova brott. Det kanske finns en risk för fritagning om man lämnar skalskyddet med personal så skulle vi ... i värsta fall så skulle en gängmedlem kunna komma och frita. Det behöver vi ha med. Så motivationen kanske inte blir lika hög för att man får inte dom här förmånerna. Det kan vara att "hur bra jag än gör ifrån mig så kommer jag i alla fall inte utanför skalskyddet. Så vad spelar det för roll vad jag gör?"

(Personal 4)

Ungdomens motivation till förändring tolkas av SiS personal utifrån beteendeförändringar, som innebär större förmåner och frihetsgrader, som i sin tur stärker motivationen till fortsatt förändring. Det är, enkelt uttryckt, grundtanken i SiS-personalens perspektiv, och i linje med Goffmans (1961) beskrivning av logiken för att flyttas "uppåt" i den totala institutionens avdelningshierarki. När detta för SiS så grundläggande arbete behöver genomföras inom ramen för en verksamhet allt mer präglad av säkerhetsprioriteringar och riskbedömningar, som ofta faller ut till nackdel för ungdomarna, riskerar just premisen för detta arbete att undermineras och ibland helt upphöra. Detta då en annan del av

SiS uppdrag, samhällsskyddet¹², behöver ”viktas upp”, enligt institutionschefen i nedanstående utdrag, vilket gör möjligheten att exempelvis tillstyrka en ansökan om utevistelse mer begränsad:

Intervjuare: Och är det risken för avvikelse då eller är det risken för hot och våld som ska uppstå, eller vad är det man ser som nätverksanknytningens ... vad är det den står för i det läget liksom?

Personal: Ja fritagning är ju en, som jag absolut skulle säga är förhöjd bara på grund av att liksom nätverk har kapacitet och incitament för att vidta en sådan åtgärd. Så det är väl det som jag skulle säga är en ... den största risken som skiljer nätverkskopplade ifrån andra. [...] men sen är det ju alltid att liksom oavsett egentligen hur stora behoven är, säg att behoven är så stora som dom bara kan vara för en utevistelse, om vi inte bedömer att det går att vidta tillräckligt mycket riskreducerande åtgärder, ja men då kan vi ju inte tillstyrka en utevistelse.

Intervjuare: Nej, nej.

Personal: Och då påverkar ju det så att säga vår möjlighet att tillgodose behoven. Men det är ju för att vi viktat upp samhällsskyddet i stället.

(Personal 5)

Sammantaget framkommer en bild där personalen önskar att de skulle kunna göra mer för ungdomarna men, under de nya säkerhetsorienterade omständigheter som präglar den vardagliga verksamheten, i stor utsträckning blir oförmögna till det. Ungdomarna upplever vistelsen som förvaringsliknande, understimulerande och ”som en paus” från livet i stort: ”Man blir inte bättre här. Inget blir bättre”, som en ungdom (Ungdom 14 (1)) uttrycker det. ”Det är tråkigt. Men jag klarar det. För mig det är som paus, chill.” (Ungdom 14 (1))

Detta, ska tilläggas, är också det ett resultat bekant från tidigare studier som undersökt ungdomars upplevelser av vistelsen på SiS (se t.ex. Vogel, 2020). Det som är av särskild relevans här, är den betydelse som ungdomar med nätverksanknytning har i att förstärka detta redan existerande förhållande: det säkerhetsorienterade arbetet gör vistelsen (än) tråkigare och mer förvaringslik för ungdomarna, och kommer i viss mån att prägla vistelsen även för de som i praktiken inte är föremål för detta säkerhetsarbete (jämför T. Pettersson, 2023). Hot- och riskbedömningar vid sådant som utevister och besök är och ska vara individuella, men görs också inom givna institutionella ramar. Medan SiS-institutionernas säkerhetsarbete framför allt syftar till att hantera tillströmningen av unga med nätverksanknytning, spiller det också över på och kommer att prägla vistelsen för ungdomar med andra bakgrunder. Att inom sådana ramar bedriva ett välfungerande förändringsarbete med ungdomarna blir i praktiken mycket svårt:

¹² SiS har inget formellt samhällsskydd inom ramen för sitt LVU-uppdrag, däremot inom ramen för den slutna ungdomsvården. Det hindrar dock inte att personalen trots detta förhåller sig till ett ”tänkt” samhällsskyddande uppdrag även inom ramen för LVU. Institutionen som den intervjuade arbetar vid har båda uppdragen i verksamheten.

Personal: En annan stor svårighet nu tycker jag, det är att hålla fokus på vård- och behandlingsfrågor i en myndighet där vård och behandling inte är intressant. Nu hårdrar jag det, men det är så jag upplever det du vet. [...] det är en svårighet nu och det är också det här att hålla liksom hoppet uppe om att ... eller tron på det vi gör, på nåt vis. Det är lätt att ... Och särskilt personer som inte har varit så länge i myndigheten som kanske inte riktigt ser att – för i min värld är det så att ja, det kommer att vända och sen kommer vi vara där igen, att det är vård och behandling. Och så kommer man att tappa lite i säkerhet och så där. Det är liksom så det ser ut, det går i cykler. [...]

Intervjuare: Och vad upplever du är fokus då i stället, säkerhetsfrågor?

Personal: Ja. Säkerhet. Arbetsmiljö. Det är inte så att jag tänker att säkerhet och arbetsmiljö inte är viktigt, men det jag alltid liksom pratar om och jobbar med, det är ju att vi måste kunna göra både och liksom. Vi måste kunna tänka inlåsning, kontroll, säkerhet samtidigt som vi tänker omtanke, vård och behandling, metoder och så.

(Personal 9)

En viktig dimension av dessa fynd är också säkerhetsarbetets direkt kontraproduktiva konsekvenser. Tidigare studier av SiS och andra totala institutioner har visat att upplevelser av leda, uttråkning och "inget att göra" kan leda till rastlöshet och frustration, vilka på olika vis kan verka som katalysatorer för konflikter mellan ungdomar och mellan ungdomar och personal (Bengtsson, 2012; T. Pettersson, 2021; Wästerfors, 2009). När det gäller ungdomar med större våldskapital kan det också innebära att konflikterna eskalerar till (grövre) våld och därmed till just den sortens händelser och situationer personalen vill undvika.

Unga i kriminella nätverk på SiS: tillits- och motivationsarbete

SiS behandlingsverksamhet formas av åtskilliga faktorer och processer, där en av dem är de ovan nämnda säkerhets- och riskbedömningsramarna. Analysen övergår nu till att belysa andra dimensioner av SiS arbete med unga i kriminella nätverk: inledningsvis berörs relationen mellan ungdomar och personal. När det kommer till betydelsen av denna relation framkommer i väsentliga avseenden en bild som känns igen från tidigare studier av SiS särskilda ungdomshem (se t.ex. Hill, 2005; Nolbeck, 2022; T. Pettersson, 2017b; Vogel, 2020; Wästerfors, 2009). Ungdomarnas och personalens relation är på många vis avgörande för den övriga verksamheten, just eftersom denna är så relationsbaserad (Hill, 2005).

När ungdomarna beskriver sin relation till personalen framkommer också här ett mönster bekant från ovan nämnda studier: ungdomarna ger tydliga beskrivningar av vad de uppfattar som "bra" personal. En bra personal beskrivs ofta som någon som är tydlig gentemot ungdomarna, som är konsekvent och rättvis, som "följer reglerna" och, framför allt, behandlar ungdomarna "med respekt" – men en bra personal är också en som lyssnar på varje ungdom, som "jobbar med hjärtat" och bemöter alla ungdomar som

individer, inte "en maskin" eller "ett jobb", som kan vara flexibel utifrån varje ungdoms behov, som inte "överdriver reglerna", som inte är "fyrkantig":

Intervjua: Hur är en bra personal härinne?

Ungdom: Dom är som en ungdom. Dom kan öppna sig, skoja, skratta, visa när dom mår dåligt, visa när dom mår bra. Vara mänskliga, förstå vår situation. För det är inte som på utsidan. Vissa personal, dom tror man är som en maskin. Men det funkar inte så. Dom måste se lite mellan fingrarna, man kan inte gå som en klocka hela tiden.

Intervjua: Nej, jag fattar. Hur är en dålig personal?

Ungdom: Dom som håller varje liten regel. Dom kan inte se oss som människor typ. Här, det finns nåt som heter paus, och dom pausar dig en viss tid och då räknas inte din behandling, du får inte gå ut och sånt, typ småsaker du vet. Som vissa, om du står på tröskeln till nån annan ungdoms dörr kan dom ge dig paus en vecka. Dumma saker du vet bara för att irritera oss. Det är en dålig personal, nån som inte kan se oss som människor. Det är svårt att förklara.

(Ungdom 5 (2))

En bra personal är en som i vissa avseenden är "som en ungdom". Det kan röra sig om bemötande, ålder, tidigare erfarenheter eller kulturell bakgrund – men handlar inte primärt om att personalen ska uppträda som om hen tror att hen är en av ungdomarna, utan snarare att en bra personal visar förståelse för ungdomarnas situation.

Detta speglas också i personalintervjuerna, där uttryck som "trygghet", "relationer", och "tillit" är återkommande beskrivningar av vad som kännetecknar grunden för verksamheten. En förutsättning för ett framgångsrikt behandlingsarbete är därmed denna relation. Vanligt förekommande i intervjuerna med ungdomar är också berättelser om vad de uppfattar som just motsatsen till bra personal. Även de beskrivningarna är påfallande lika beskrivningar av "dålig personal" i tidigare studier, som inte haft unga med anknytning till kriminella nätverk i fokus (se t.ex. Hill, 2005; T. Pettersson, 2017b, 2021).

I intervjuerna med ungdomarna framkommer därmed en ganska komplex och ibland motsägelsefull bild av hur en "bra" personal bör vara: hen bör å ena sidan vara flexibel och se till varje ungdoms behov och önskemål, men å andra sidan följa regler och behandla alla likvärdigt; hen bör vara en tydlig förebild och auktoritet men samtidigt vara "som en ungdom".

Motivationens utmaningar

Att få en individ att lämna brottsligheten bakom sig är delvis en fråga om prosociala resurser och legala möjligheter (se t.ex. Sampson & Laub, 1993). En central dimension är också individens egen motivation; för att ett framgångsrikt, varaktigt utträde ska ske måste individen vilja det (Giordano m.fl., 2002; Paternoster & Bushway, 2009). Detta är ett välbelagt fynd när det gäller utträden ur kriminalitet i allmänhet, och gäller också för nätverksrelaterad sådan (se t.ex. Alstam & Forkby, 2022; Forkby m.fl., 2023). De behov

ungdomarna uppfattas ha är omfattande, men personalens utgångspunkt är alltid ungdomens egen motivation:

Jo, är det nån som är väldigt motiverad till att sluta med kriminalitet, som kanske också får skyddat boende, skyddad identitet, byter plats helt och hållet och verkligen går in för det. Där är det lättare tror jag. Men det är ju återigen egen motivation. "Hur mycket vill du det här?"

(Personal 4)

Att motivera ungdomar till förändring mot ett konformt liv är ett av SiS främsta uppdrag och något de arbetar mycket med. Intervjuer med personal visar ganska entydigt att det många gånger är svårare att motivera en ungdom med nätverksanknytning till förändring.

Gruppen ungdomar som har en tung kriminalitet i botten, gängkriminalitet, och så ... Vi når inte dom på samma sätt. Vi har alltid på vår institution varit, liksom, vårt signum har varit att vi har varit väldigt bra på att jobba med relationer. Skapa behandlingsallianser, behandlingsrelationer med ungdomarna. Dom här ungdomarna är inte intresserade i samma utsträckning av en relation eller en behandlingsallians. Dom är fast i dom här nätverken, skulle jag nog säga.

(Personal 10)

Ungdomar med nätverksanknytning förstås av personalen som "svårare att nå fram till" än andra unga; de beskrivs som "fast i nätverken", ointresserade av att lämna brottsligheten bakom sig och i stället tydligt allierade med sina vänner "på utsidan". Unga med nätverksanknytning beskrivs här som "lite kyligare" och mer kapabla till att klara av en institutionsvistelse på låst avdelning:

Intervjuare: Märker du av om unga har kopplingar till kriminella nätverk, gäng och så?

Personal: Generellt så vill dom ju inte prata om det. Och sen finns det några enstaka som pratar om det. Men det man märker är väl att dom är mycket mer restriktiva med vad dom säger och pratar väldigt mycket mindre om vilka dom umgås med och vad dom gör och vad dom har varit med om. Vi pratar mycket mer om det här – "Nej, men ni har ingenting på mig. Det är bara misstankar. Ni har inga liksom hårda fakta." Och är väl också, oftare, liksom lite kyligare, alltså dom är inte ... dom får inte så mycket ångest av att vara här. Dom liksom står ut.

(Personal 2)

De unga med nätverksanknytning beskrivs också genomgående som intelligenta, drivna, mer framåtblickande och "ambitiösa":

Ja, alltså dom här killarna som du beskriver, dom gör ju karriär. Så det är klart att dom har en framåtblick, hur mäktiga dom kan bli och på det sättet också kunna leva ett bra liv, det som dom själva ser som ett bra liv. Vi har inget sånt alternativ. Så att leva oskyddat utan att ha ett nätverk omkring sig, utan att ha vapen på sig hela tiden, att behöva försörja sig genom lönearbete till exempel eller småbrott, det duger inte för dom. Alltså, det kan ju inte balansera upp det andra. Och dom här pojkarna som är så djupt antisociala och som har psykopatidiagnoser, dom mår inte speciellt dåligt. Så dom är användbara i dom här gängen, för dom kan ju utan att beröras alltför mycket skjuta, spränga, köra över, misshandla, göra vad som nu krävs. Så dom är duktiga soldater. Så kan dom ju klättra då, i den här hierarkin. Bilda egna gäng, till exempel också. Säkert i karriärsteget.
(Personal 11)

Denna resistens speglas på sätt och vis i delar av den kriminologiska stämplingslitteraturen, om hur interventioner kan ge skadeverkningar på framför allt unga individers självbild och jaguppfattning. Buchanan och Krohn (2019) fann att risken för sådana skadeverkningar är lägre för ungdomar med gänganknytning, jämfört med för unga utan någon sådan anknytning, eftersom själva anknytningen till och den starka identifikationen med gänget ger en sorts sköld som skyddar mot det stigma som annars skulle ha applicerats på individen (Buchanan & Krohn, 2019, s. 303). De ungdomar som är tydligt integrerade i nätverken kan sägas "räkna med" att frihetsberövas, det ingår i livsstilen som gängkriminell. Då blir stigmat av en sådan åtgärd mindre och jämfört med andra mår dessa ungdomar "inte speciellt dåligt" som följd, menar personalen. Samtidigt innebär denna anknytning en form av ytterligare distansering och stigmatisering av de unga utifrån det omgivande samhällets perspektiv. På samma vis fungerar anknytningen till ett nätverk här som en sköld mot personalens försök att inleda en förändringsprocess.

Personal: Vissa når vi inte alls, bara ytligt. Och en del når vi kanske längre än andra.

Intervjuare: Hur märker ni när ni når dom på riktigt?

Personal: När man pratar med dom och dom håller med och dom också tar avstånd på avdelningen om det blir tjafs. Att de börjar liksom visa via beteende att dom faktiskt börjar tänka annorlunda. Det är väl då vi förstår. Det är klart att dom sitter och säger till mig "Det här är jättedåligt. Så ska man inte göra". För det är ju dom vana med att om man säger det så slutar folk tjata. Men det är när vi också börjar se i handlingar att dom faktiskt börjar ändra sig som vi förstår att nånting har hänt.
(Personal 12)

För att identifiera en möjlig förändring behöver personalen i än större utsträckning än vanligt vara uppmärksamma på ungdomarnas handlande; att bara uttrycka åsikter eller värderingar i konventionell riktning kan tyda på en ytanpassning utan djupare grund (jämför Hill, 2005). Genuin motivation beskrivs i stället som något som manifesteras i handling. Som en annan personal uttryckte saken: "Han [ungdomen] var motiverad

och det märks. Du kan inte fejka motivation. Du kan fejka ord, men inte motivation.” (Personal 13). Utifrån detta blir det viktigt att ungdomarna får möjligheter att påvisa en beteendeförändring. Tidigare i det här kapitlet såg vi att sådana möjligheter ofta begränsas av institutionernas ökade säkerhetsfokus, vilket därmed kan befästa ungdomarnas identiteter som farliga risker som behöver hanteras snarare än att belysa deras potential och främja motivation i prosocial riktning (Becker, 1963; Buchanan & Krohn, 2019).

Personalen uppfattar ofta ungdomarna som ovilliga till förändring. I arbetet med att motivera dem beskriver vissa hur de förgäves försöker påtala riskerna de unga tar genom sin kriminalitet. Ett viktigt skäl till att de unga inte är villiga att lämna kriminaliteten och sin koppling till nätverket är enligt personalen de fördelar ett sådant liv för med sig. De tjänar exempelvis mycket pengar, får status och känner tillhörighet. Flera i personalen berättar också hur de försöker lyfta betydelsen av familjen, både den nuvarande och en framtida familj. De försöker i korthet visa hur ett laglydigt liv kan tillfredsställa andra behov de unga kan ha, och belysa fördelarna med ett liv bortom nätverk och brottslighet – men uppger i intervjuerna med oss att detta arbete ofta är väldigt svårt, och vissa når de ”inte alls, bara ytligt”.

Det finns alltså en hel del likheter mellan arbetet med unga på låsta institutioner generellt och arbetet med unga med nätverksanknytning, men också en del skillnader. De sistnämnda beskrivs som svårare att nå, bättre på ytanpassning och mer ovilliga att lämna sitt kriminella liv och sina vänner bakom sig. Studier av upphörandeprocesser visar att personalens perspektiv på de unga är av betydelse för hur ungdomarnas vägar framåt faktiskt ter sig. En upphörandeprocess består av flera delar, varav en viktig del är den relationella, det vill säga att samhället är redo att erkänna att individen har förändrat sig och är villig att ge den en ny chans till inkludering på samhällets villkor (Nugent & Schinkel, 2016). Här behöver således ett samspel mellan de unga och personalen ske, där den unge visar sin motivation och vilja till förändring, och personalen (och verksamheten i stort) å sin sida skapar förutsättningar för ungdomen att kunna göra detta. Eftersom upphörandeprocessen är beroende av den unges motivation och drivkraft till att förändras *samtidigt* som den är beroende av andras erkännande av sådan förändring, finns en risk att såväl ungdomen själv som personalen upplever viss maktlöshet inför möjligheterna för ungdomen att lämna kriminaliteten då ingen part kan lösa situationen helt på egen hand. Här blir således samarbete och behandlingsallianser avgörande för att fånga upp och bibehålla den unges motivation och arbeta mot det gemensamma målet om ett liv bortom kriminalitet och institutionsplacering i framtiden.

Hur ser de unga på sin framtid, och vill de lämna kriminaliteten?

I detta kapitel vänder sig analysen framåt, från tiden före och under vistelsen vid SiS till tiden efter. Här lyfter vi inledningsvis fram ungdomarnas vilja att lämna kriminaliteten bakom sig, och deras bilder av framtiden så som dessa framträder i intervjumaterialet. Vi berör också SiS förändringsarbete med ungdomarna och belyser slutligen ungdomarnas berättelser om socialtjänsten, då socialtjänsten framstår som en viktig aktör i detta sammanhang.

Att vilja lämna

Det förekommer en myt om gäng, delvis uppbyggd av populärkulturella föreställningar men även av tidig gängforskning (se t.ex. Thrasher, 1927), som säger att medlemskap i ett gäng är ett livslångt projekt och att man varken vill eller kan lämna det bakom sig (Carson & Vecchio, 2015). Empiriska undersökningar visar i motsats till detta att "for most, gang membership is a temporary status" (Carson & Vecchio, 2015, s. 257). De flesta förblir aktiva i mindre än ett år och att vara aktiv i mer än två år efter inträdet är sällsynt (Weerman m.fl., 2015). När det kommer till svenska nätverksmiljöer är detta en återkommande bild (Brå, 2023a), som även speglas i intervjuerna med ungdomarna i denna studie:

I slutet av dagen, alla som börjar med det här nånstans gör ju det för att komma ut ur det, förstår du? Hur motsägelsefullt det än är. Och det är väldigt svårt att komma ut ur nånting om du tillhör ett nätverk.

(Ungdom 7 (2))

En nyckel till en framgångsrik förändringsprocess rör samspelet mellan interna och externa faktorer i en individs liv; i korthet måste man inte bara ha den interna viljan att lämna, utan också tillgång till de externa verktyg och resurser som krävs för att kunna sätta denna vilja i verket (LeBel m.fl., 2008). Den subjektiva dimensionen, individens egen vilja att lämna, är därmed avgörande – men sällan tillräcklig, och framför allt inte så länge den inte blir mer konkret än så. Studier visar i stället att en framgångsrik upphörande-process är avhängig att individen kan formulera en sorts ritning, eller *blueprint*, för hur ett liv bortom brottsligheten rent realistiskt kan se ut och, inte minst, en lika realistisk och konkret väg dit (Giordano m.fl., 2002). Detta är ett återkommande fynd i intervjuerna med ungdomarna i denna studie, där de genomgående uttrycker en vilja till förändring men också en stark osäkerhet på både sig själva och sin omvärld.

De unga får under intervjun frågan om var de vill vara om några år, och en del har svårt att föreställa sig hur en konkret sådan tillvaro skulle vara. När de får drömma mer fritt går det ofta något lättare. Dessa berättelser präglas ganska tydligt av att de flesta då vill ha tagit sig ur kriminaliteten. När intervjuaren ber ungdomen nedan att blicka framåt tre år, "Hur tror du att ditt liv ser ut då? Om du får gissa?", har ungdomen svårt att konkret föreställa sig sin framtid och svarar i stället främst utifrån förhoppningar.

Ungdom: Om tre år när jag är ute? Jag vet inte alls. Det får man se.

Intervjuare: Det är svårt att föreställa sig?

Ungdom: Man tänker i nuet, just nu. Jag tänker inte så långt.

Intervjuare: Hur skulle du vilja att det såg ut?

Ungdom: Att jag kom ut. Jag har lägenhet. Jag har ett jobb som jag gillar och jag har mina vänner fortfarande. Allt det som jag har nu har jag då också.

Intervjuare: Bostad, bra jobb och dina vänner? Vad är ett jobb som man gillar? Vad är viktigt för dig med tanken på ett jobb?

Ungdom: Att jag tycker det är roligt att komma upp på morgonen. Att jag känner att det är tillräckligt för att vakna på morgonen. Det är lätt att man tänker typ såna här jobb där man jobbar med andra människor. Kanske jag kan hjälpa nån en dag. Det är förmodligen så som personalen här tänker. Man vaknar och tänker att man kan göra en skillnad.

(Ungdom 12 (2))

En annan av de intervjuade beskriver vad han vill ska ha hänt ett, två år efter frigivningen:

Ungdom: Att man har byggt upp ett stabilt liv. Det är det. Man har kommit på fötterna.

Har stabil inkomst. Man har fått möjligheten att ... Kanske rätta till vissa misstag, förstår du, det är inte svårare än så och walla, jag tror om man vill så kan man. Om man vill så kan man göra det. Med rätt stöd bara. Så en bostad, ett stabilt jobb. Det skulle jag säga, det är det viktigaste, absolut.

Intervjuare: Nåt särskilt jobb?

Ungdom: Nej, alltså, alltifrån vad som helst – bygg och såna här grejer. Och, som sagt, vad det är för jobb och så där, det tror jag inte spelar så mycket roll.

(Ungdom 14 (1))

Berättelser som dessa är mycket vanliga bland ungdomarna, och de förhoppningar som generellt framkommer i deras framtidsutblickar kan klassificeras som modesta och konforma; de handlar om arbete, familjebildning och en bra bostad (jämför Bottoms & Shapland, 2011; Gålnander, 2020a). Samtidigt innehåller de även flera mått av ambivalens. Det finns ofta en skillnad i berättelserna mellan hur de unga *vill* att deras liv ska se ut i framtiden på lite längre sikt, och i hur de *tror* att det kommer att gå. Många är betydligt mer tveksamma till om det de *vill* faktiskt kommer att gå. Ett exempel på denna

osäkerhet är berättelsen nedan. Ungdomen berättar att han vill sluta med brott och beskriver hur han vill att det ska bli:

Helst har jag en laglig inkomst som får mig att vara nöjd, helt enkelt – ekonomiskt nöjd. Och har ett bra liv. Förhoppningsvis så sitter jag inte i en rättssal på väg till Kumla. Det är det ju ingen som vill. Men tiden får väl avgöra, jag har ingen aning. (Ungdom 7 (2))

Redan i beskrivningen ovan framkommer en tveksamhet kring om det kommer att bli som han *vill*, förhoppningsvis har det inte gått så illa att han är på väg till ett fängelsestraff. När han får frågan om vad han *tror* har hänt om två år blir denna oro, att det inte ska bli som han vill, än tydligare.

Jag har ingen aning. Alltså, realistiskt så tror jag att jag fortfarande är kvar i den här härvan, vare sig det är SiS eller inte. Men förhoppningsvis annat, förhoppningsvis har jag hittat en tjej, en lägenhet, kör en fin bil, har kreditvärdighet hela den högen. (Ungdom 7 (2))

I citatet syns att ungdomen upplever sin situation i dag som påtagligt långt ifrån den målbild han har om sin framtid. Det är mycket som behöver hända för att de ska "komma på fötter", och ofta uttrycker de svårigheter att ens föreställa sig hur vägen mot ett ordnat liv ska se ut (Gålnander, 2020b).

Några unga i intervjumaterialet menar att de inte är "färdiga" med kriminaliteten ännu och andra tänker att de ska ha ett lagligt liv men "hustla" vid sidan av, främst av ekonomiska skäl, men även de som inte är färdiga än och har för avsikt att fortsätta begå brott påtalar ändå att de i framtiden kommer behöva tänka om och närma sig ett mer laglydigt liv. En som tydligt uttrycker att han tänker fortsätta tjäna pengar på brott och snabbt bli miljonär på detta berättar exempelvis samtidigt att:

Så jag pluggar alltid. Jag vill ha en stabil framtid, med plugg. För alltså nuförtiden, du vet själv, man behöver ha papper med betyg för att få jobb, förstår du? Så jag vill ändå ha en framtid, men just nu, jag kommer fortsätta att göra min grej. Och jag kommer plugga också. För plagget slutar inte för att jag är kriminell eller så. Det fortsätter. (Ungdom 2 (1))

Intervjupersonen urskiljer att skolan trots allt är viktig och att hans "framtid" ändå handlar om något annat än brottslighet. Detta har han gemensamt med flera av de som (ännu) inte bestämt sig för att sluta, att det i framtiden ändå är där de vill vara. Att individer ofta kombinerar brottslighet och konforma aktiviteter eller projekt är ett välkänt kriminologiskt fynd: även personer som är högaktiva i brott gör ofta någonting annat; de begår brott "casually, intermittently, and transiently" (Matza, 1964, s. 28). Rörelsen mellan

brottsliga och icke-brottsliga aktiviteter beskrivs av Matza (1964) som en sorts "drift" och av Farrall och Calverley (2005) i termer av "lulls", där individens brottslighet kan eskalera eller de-eskalera i en "gradual process of movement" (Matza, 1964, s. 29). Detta utesluter inte att en förändringsprocess pågår i individen, bara att denna process inte är linjär (Carlsson, 2013).

För att förstå vad som skiljer de unga som uppger att de ännu inte är "färdiga" från de som säger att de har bestämt sig för att sluta, framträder ålder och mognad som en viktig skiljelinje i både personal- och ungdomsintervjuerna. Ålder är också av betydelse för att förstå ungdomarnas perspektiv på upphörandeprocessens utmaningar.

Med stigande ålder tenderar en vilja till upphörande att växa fram (se t.ex. Carlsson, 2014; Gålnander, 2020b). Personalen uppger att det kan vara stor skillnad mellan att arbeta med en ungdom som är 16 och en ungdom som är 20 år. En viss sådan skillnad framkommer alltså också i intervjuerna med ungdomarna, där de yngre intervjupersonerna tenderar att uttrycka sig mer självsäkert och samtidigt mer svepande om tiden efter sin nuvarande vistelse på SiS:

Intervjuare: Det kanske är svårt, men om man tänker ännu längre framåt, säg 2–3 år framåt. Var tänker du att du är då?

Ungdom: 2–3 år? På nån strand. Fin fru, fint hus. Alltså, det finns inget internet där, ingenting. Bara bo där. Där är jag om 2–3 år.

Intervjuare: Och vad behöver du för att komma dit?

Ungdom: Släppas.

Intervjuare: Ja, det är steg 1, absolut.

Ungdom: Jag behöver inte mer, bara släppas.

Intervjuare: Så fixar du resten?

Ungdom: Nej, det är redan fixat. Jag behöver bara släppas.

(Ungdom 8 (1))

De något äldre ungdomarna uttrycker i stället en större osäkerhet och ambivalens inför framtiden, samtidigt som det de vill uppnå är mer konkret och vardagsnära, vilket nedan är ett exempel på:

Intervjuare: Om du blickar framåt typ två år, vad vill du ska ha hänt i ditt liv?

Ungdom: Jag vill ha jobb. Egen bostad. Det är så långt jag kan säga nu i alla fall [...] Jag vill vara en vårdare för nånting, i alla fall. [...] Jag vill bara hjälpa människor. För det börjar gå åt helvete för världen, och jag vill att om jag ska ha barn, jag vill att de ska växa upp bra. Jag vill inte att det ska se ut så här som det gör nu.
[...]

Intervjuare: Om du tänker så här, vad tror du kommer ha hänt i ditt liv om, säg, två år? Är det samma sak som det du hoppats?

Ungdom: Nej, jag tror jag kommer falla, alltså. Jag tror jag kommer falla en gång till, rejält. Och sen kommer jag förhoppningsvis rätta till mitt liv.

Interjuare: Okej. Vad är det som gör att du tror att du kommer att falla?

Ungdom: Vet inte, jag tror mycket på ödet. Jag tror att det är nånting som kommer hända så att jag är tvungen att göra nåt, alltså.

Interjuare: Okej. Typ nånting kommer hända dig eller dina vänner? Vad finns det som skulle kunna få dig att falla?

Ungdom: Vad som helst. Droger, hotbild.

(Ungdom 5 (2))

Ungdomen i intervjun ovan är en av de äldre i materialet, 20 år, och i utdraget kan man urskilja flera av de signaler om en förändringsprocess som dokumenterats i litteraturen om upphörande (Doekhie & Van Ginneken, 2020; Giordano m.fl., 2002; Gålnander, 2020b; Maruna, 2001): konkreta och relativt modesta målbilder i form av bostad, konventionellt arbete och att få arbeta med omvårdnad av andra människor. Ungdomen uttrycker också en tanke om framtida barn. Samtidigt förmedlar han en tydlig osäkerhet om framtiden, vilket kan tolkas som en sorts ambivalens (Carlsson, 2017) inför själva förändringen, men också som en tydlig insikt i och medvetenhet om de svårigheter och utmaningar som kommer med denna förändring.

I en del av berättelserna om att de vill sluta med kriminalitet kopplas problemet ihop med frågor om mognad, vilket Ungdom 1 (3) beskriver nedan.

Ungdom: Jag ska jobba. Jag kommer ju att vara 21. Jag tänker att jag ju måste vara vuxen. Jag kan inte hålla på och vara småbrottsling hela livet. Äsch, jag vill ju ha barn nån gång, och då kan jag inte hålla på och riskera att åka in. Det är kul att göra dumma grejer, men det är inte så roligt så det är värt att riskera hela sitt liv. Inte för mig i alla fall. Jag har ju suttit med flera personer som säger att ... Jag har ju sagt det till dom också, alltså när det snackas, och dom har sagt: "Ja, jag fattar!" "Jag skiter i om du vill fortsätta vara kriminell. Kör på! Det är ditt liv." Men jag vill inte. Jag känner att jag har gjort mitt. Det gick inte så jävla bra heller. Jag tjänade inga miljoner.

Interjuare: Nej. Du tjänade inga miljoner. Och sen sitter du här.

Ungdom: Ja. Vad fan är det för jävla kriminalitet?

(Ungdom 1 (3))

Av berättelsen framgår att det skiljer sig åt mellan de unga i huruvida de vill sluta eller inte, vilket också andra unga berättar om. Dessutom nämns familjebildning, en av de tydligaste vändpunkter som identifierats inom livsförloppskriminologin (Carlsson, 2014; Carlsson & Sarnecki, 2015; Gålnander, 2020b; Laub & Sampson, 2009). Detta är något som också tidigare lyfts fram av intervjuade dömda unga som ett skäl till att de vill sluta med sin kriminalitet (T. Pettersson, 2017b).

Inom livsförloppsforskningen diskuteras bildandet av en familj som en händelse som kan leda till förändring mot ett mer laglydigt liv. I denna berättelse, i likhet med tidigare intervjuer med dömda till slutet ungdomsvård (T. Pettersson, 2017b), är det ett skäl som inte bara kan ha bidragit till förändring (en vändpunkt) utan också något som kan vara en del i att *vilja* förändras redan innan man fått barn. Till skillnad från en del andra av de intervjuade, som beskriver att de tjänar mycket pengar och kommer att tjäna ännu mer när de kommer ut, identifierar ungdomen ovan att hans kriminella karriär inte direkt varit framgångsrik. Sådant kan stämma till eftertanke och bidra till det som inom gängforskningen brukar benämnas desillusion, det vill säga att individen landar i en besvikelse eller insikt om att livet som knuten till ett kriminellt nätverk inte blev som det var tänkt från början (Rostami m.fl., 2018). Insikter av det slaget blir förstås mer och mer sannolika alltmedan tiden går och de ursprungliga förväntningarna inte infrias. En annan intervjuad som talar om mognad och relaterar det till andra ungdomar berättar att:

Ungdom: Man märker ju åldersskillnaden, både på att dom är där man var för några år sen, dom vill ut och fortsätta medans jag vill förändra mitt liv.

Intervjuare: Ja. Jag tänker, när du kommer ut sen. Är du rädd för eller orolig för att falla tillbaka i samma hjulspår?

Ungdom: Det är klart jag är rädd. Det kommer alltid vara med mig, det här, det är bara så det är och det är bara att ta det som det kommer, försöka i alla fall.

(Ungdom 5 (2))

Ungdom 5 (2) tillhör alltså de som har bestämt sig för att sluta, och om två år vill han ha arbete och bostad. Men till skillnad mot Ungdom 1 (3) ovan, som tror att det blir enkelt att sluta, ger denna ungdom uttryck för en osäkerhet kring om det kommer att gå – en osäkerhet han inte är ensam om.

Ungdomarna verkar således inställda på att tillvaron i de kriminella nätverken är kort-siktig och intensiv. Kanske kommer de lyckas göra de stora pengarna för att sedan ta sig ur nätverket och leva ett "bättre" liv; kanske kommer de dö en för tidig och våldsam död; kanske hamnar de i fängelse – oavsett vad så kommer livet som gängkriminell att ta slut inom några år. Vad som ska komma i stället eller hur de konkret ska nå detta alternativa liv är till stor del höljt i dunkel. En annan som uttrycker att han inte är färdig ännu berättar så här när han får frågan om att drömma lite fritt om hur han vill att det ska bli:

Ungdom: Att jag kunde få en möjlighet.

Intervjuare: Möjlighet till vad?

Ungdom: Att ha ett bra liv. Få hjälp i skolan, som jag inte har fått innan. Jag sa till dom att jag behöver hjälp. Dom sa att jag skulle gå till läxhjälp och så. Jag pallade inte, jag hade det svårt i skolan så jag sket i det i stället.

Intervjuare: Att du kunde få chansen, helt enkelt?

Ungdom: Ja, men det är inte många som får det. Det är ganska svårt.

(Ungdom 15 (1))

Att många inte får chansen till "ett bra liv" visar hur barriärerna mot normaliteten upplevs i den här gruppen (unga, rasifierade och marginaliserade) män. Detta återkopplar till känslan av utanförskap och att man inte ges en chans i Sverige, vilket han talat om tidigare. Han vill få vara en del av det svenska samhället men ser få vägar in och tror inte att han kommer att få den möjligheten. Den typen av upplevelse, att vägarna in i det mer konventionella samhället är stängda, är enligt Panfil (2022) problematisk för möjligheterna till att lämna ett kriminellt nätverk. Det fördjupar förståelsen för varför de unga ibland har svårt att konkretisera hur vägen mot ett annat, "normalt", liv skulle se ut, eftersom de inte är personligt bekanta med den normalitet de eftersträvar (Fredriksson & Gålnander, 2020).

Att ungdomarna uttrycker en vilja att förändra sina liv och att de behöver stöd för att lyckas med det, indikerar att det finns möjligheter att arbeta mot en förändring med dem, trots att de ofta är djupt involverade i kriminalitet. Deras berättelser talar därmed för att de är motiverade till förändring och öppna för att ta vara på möjligheten att lägga om sitt liv – om de kan få hjälp att konkretisera en väg som kan leda dem dit (Giordano m.fl., 2002).

En av de intervjuade uttrycker under intervjun besvikelse över att han trodde att han skulle få stöd på SiS men inte tycker han får det, vilket har fått honom att tappa motivationen. Inte heller tror han att socialtjänsten kommer att hjälpa honom när han väl kommer ut. På en fråga om kriminalitetens fördelar återkommer han (som många ungdomar i studien, vilket diskuteras senare under avsnittet om socialtjänsten) till behovet av stöd för att se en annan väg som möjlig:

Kriminalitet? Jag vet ingenting annat så jag har inte nåt val. Det blir min identitet, det är en allmän syn på det. Det är det enda man har sen tidigare. Om man får andra möjligheter, att kunna göra si eller så, då kanske man väljer dom i stället. Om man ser bättre möjligheter. Men om dom inte lägger fram några andra möjligheter. Jag kan inte klura ut det själv utan hjälp.

(Ungdom 12 (2))

Citatet visar hur det även bland unga som inte tror att det kommer att gå så bra för dem, och inte tycker att de får stöd vid SiS, kan finnas en önskan om att det trots allt ska ske en förändring bort från kriminalitet.

Viljan till förändring mot ett laglydigt liv tycks alltså finnas hos många, även hos de som inte känner att de är där ännu, och den framtid de vill ha på sikt är för nästan alla ett liv mycket likt det "Svenssonliv" de lever så långt ifrån i dag. Detta skapar möjligheter till

förändring även bland de som i dag inte är villiga att ta det steget. Men hur arbetar då SiS med att skapa förändring och vilka särskilda utmaningar identifierar man i relation till unga med anknytning till kriminella nätverk?

Att arbeta för förändring

Inställningen till det konventionella livet tenderar att förändras med ökad ålder, inte minst i takt med att uppfattningen om kriminalitetens nackdelar framträder tydligare (se t.ex. Carlsson, 2017). Tanken om att de unga ska förändras genom placeringen vid SiS påverkar i stort sett alla domäner av SiS verksamhet, där mer eller mindre samtliga delar av ungdomens vardag – allt ifrån morgonrutiner och friskvård till behandlingssessioner – betraktas som ett led i behandlingsarbetet.

På många sätt känns berättelserna även i detta avseende igen från en mer generell bild av arbetet vid SiS. Ungdomarnas nätverksanknytning gör dock SiS tillits- och motivationsarbete än svårare än det annars är – men inte omöjligt. Personalens berättelser vittnar om att arbetet kan behöva se annorlunda ut för att vara framgångsrikt. En av de intervjuade menar att det i kontakten med ungdomarna är än viktigare med frågan om lojalitet och beskriver att "för att kunna prata och ha samtal med dom så behöver dom förstå att jag är lojal i våra samtal och lojal mot dom" (Personal 14). Lojalitet från personalen är förstås något alla unga kan behöva känna. Det är en del av det viktiga relationsbyggandet, men intervjupersonen menar alltså att det är särskilt viktigt i relation till de unga med nätverksanknytning. Lojalitet är centralt även i nätverkstillvaron, där de unga behöver vara redo att ställa upp för varandra relativt förutsättningslöst – ibland med livet som insats. Ett sätt att nå fram till de unga är att själv spegla deras ordval. Hon förklarar att:

Du vet, man behöver använda samma uttryck som dom, inte att jag sitter där och pratar ... men du vet som bara att jag säger "lojal", "respekt". Du vet, dom behöver förstå att jag förstår vad dom menar med det. Sitter du och jag och pratar om respekt pratar vi om det på ett annat sätt än våra placerade ungdomar. Och dom behöver förstå att jag förstår att jag har, det är ungdomsrespekten vi ska prata om nu. Inte, i som du och jag med två vuxna människor, att det här är respekt för dig och det är respekt för mig. Det är ju inte samma dom ... Som dom ... och det dom behöver förstå också är att det som vi pratar om det stannar, det stannar mellan oss. Du vet, så här. Det dom berättar kan inte jag skriva ner i journal i, så här. Och ... För att det är där relationen, tilliten, respekten, att det är däri det ligger.
(Personal 14)

Möjligheten att avgöra vad som behöver skrivas ner i journalen varierar förstås mellan olika personalkategorier. Resonemanget får dock stöd av tidigare studier som lyfter betydelsen av journalföringen för relationen mellan personal och unga (Enell, 2018; Wästerfors, 2019b, 2019a; se även Goffman, 1961), något som har beskrivits som "journalföringens makt" (T. Pettersson, 2021, s. 41). Det har också framhållits att det finns en risk

att personalen underskattar den makt tillgången till att föra journalanteckningar ger dem (Crewe, 2011; T. Pettersson, 2021). Även om detta delvis är ett mer generellt fenomen kan det också förstås som *särskilt* viktigt i relation till unga med nätverksanknytning, där lojalitet och vikten av att inte "tjalla" utgör än viktigare komponenter av vardagen. Personalen ovan ger också uttryck för att hon förstår den risk detta innebär och makten det ger henne. En makt hon menar att hon behöver tona ned i relation till just dessa unga. Behovet av nedtoning behöver dock förhålla sig till regler för dokumentation och vilka möjligheter personalen faktiskt har att undvika att journalföra information, liksom vad som är rimligt att undanhålla för övrig personal.

En av de tydligaste utmaningarna för personalen är att arbeta mot kriminalitetens starka funktion som resurs för ungdomarna, inte minst i ekonomisk mening. Kriminaliteten är effektiv och belöningen omedelbar. En personal berättar:

Så även om du är motiverad att sluta så finns det så mycket vinning i att ... Man orkar inte hålla sig därifrån. Kriminalitet – har du kommit en bit upp, du behöver inte ha kommit speciellt långt egentligen för att tjäna jävligt mycket pengar. Och det blir liksom en livsstil. Att ha mycket pengar. Dom tycker ju att vi är dumma i huvudet som ... Vi får ut liksom 25–30 000 i månaden. Går/släpar oss hit varenda dag. Gör det här jobbet, när dom kan göra dom pengarna på en dag. Så det finns en otrolig drivkraft i det här att ha mycket pengar.
(Personal 4)

I SiS arbete med ungdomarna är en viktig uppgift att motivera ungdomarna till en förändring, där den resurs kriminaliteten utgjort i någon mening ska ersättas av resurser ur det konventionella livet. I citatet kan ett visst självtvivel skönjas – personalen har inte möjlighet att staka fram en laglig väg för ungdomarna som svarar mot deras behov av att "tjäna jävligt mycket pengar" snabbt. I stället handlar motivationsarbetet mycket om att lyfta andra värden med ett "Svenssonliv", som stabilitet, trygghet och långsiktighet. I detta arbete är skolverksamheten avgörande i flera avseenden: dels beskrivs ungdomens skolgång vara en god indikator på motivation till förändring, dels ger den färdigheter och kunskaper som behövs i ett lagligt, konventionellt liv. Dessutom aktiverar den ungdomarna och "fyller dagarna med innehåll".

När jag har dom i programverksamhet så kan dom säga att "Men varför ska jag lära mig dom här sakerna – jag kanske inte ens blir 25 år?". Och ... då får man göra som en liten omvänd, man får ställa lite frågor till dom om ... hur tänker du så? Varför tror du att det blir så? För det är en av dom stora sakerna. Vår skola som jag ser – den är i toppklass just nu. Jag tror att med dom lärarna och dom resurserna vi har ... Vi kan inte ha bättre, så att säga. Och då gäller det att vi ska jobba mycket med motivation så att säga. Och kan man bara få dom att gå på en lektion, så att dom lockas in i det hela, och att dom när dom är på dom här lektionerna – att dom lyckas ... att dom,

alltifrån feedback till att resultaten ... då ökar dom frekvensen och går fler gånger, och det är det som är det viktiga så att säga. Vi måste få dom att ... och jag brukar prata mycket om det här att dagarna, när man fyller dagarna med mer innehåll så går det lite lättare. Att vara inlåst, det är inte så lätt, alltså.

(Personal 15)

Det är svårt att motivera sig till att vända på sitt liv och gå igenom den omfattande livsstilsförändring som en upphörandeprocess innebär utifrån en fatalistisk sinnesstämning där livet lika gärna kan vara över om två år (Halsey m.fl., 2016). Här lyfter personalen vikten av att få ungdomarna att ifrågasätta den förgivettagna kortsiktigheten som kommer med de snabba kickarna i nätverkskriminaliteten. Vidare behöver ungdomarna nå en punkt i förändringsarbetet där det konventionella livet framstår som "kul" och eftersträvänsvärt:

Sen alltså, med gäng också, där, alltså, det vi kan göra är lite grann också att börja tänka: ett liv utan sitt gäng. Sitter man fast med gänget? Kan man få dom att se framåt och skaffa familj? Arbete? Eller ska man bara ... för det är ju lite grann också, kan man slita sig från gänget? För dom har ju massa positiva saker från det. Det är ju pengar, det är droger, det är tjejer och det är allmänt kul allting. Så det måste man försöka få dom: det kan vara kul att vara farsa, det kan vara kul att få ett arbete, tjäna vita pengar i stället för svarta pengar, och vad är skillnaden. De svarta pengarna betalar ju ingen skatt, men vita pengar betalar ju skatt, faktiskt, för dina föräldrar som kanske behöver vara på ett äldreboende, exempelvis, i framtiden. Så det försöker man ju prata om, men det är svårt att vända den trenden. Det är som att dom vet vad dom ger sig in på. Dom är beredda att bli skjutna, tyvärr är det ju så.

(Personal 1)

Den spänningsfyllda tillvaron i nätverken uppfattas ofta som "allmänt kul" medan det konventionella Svenssonlivet framstår som både avlägset och avslaget. Viljan att passera som normal är dock stark (Gålnander, 2020a), och det personalen berättar om hur de försöker motivera de unga känns delvis igen från de ungas egna motiv till att de vill ha en annan framtid.

Vissa i personalen berättar även att de arbetar med att försöka motivera unga med kopplingar till kriminella nätverk till att gå med i någon av de avhopparverksamheter som finns tillgängliga ute i samhället (exempelvis genom kommunen). Trots att Socialstyrelsen konstaterar att det inte ska finnas någon åldersgräns utan "även barn kan bedömas behöva insatser för att lämna kriminella nätverk" (Socialstyrelsen, 2023, s. 7) så riktar sig de flesta av dessa till individer över 18 år (Hedlund, 2023). Här framhåller vissa att det krävs mer tid än vad LVU-placeringar generellt innebär och att det därför är lättare att i detta avseende arbeta med de ungdomar som har fått en lite längre LSU-dom. Undantag finns emellertid; en personal vid en institution där man arbetar strukturerat med dessa

frågor menar att "det går fortare än vad man faktiskt tror" (Personal 5) att få en ungdom att vilja hoppa av. I arbetet med att motivera till avhopp tycks den akuta situation som i dag råder i Sverige vara en resurs personalen kan använda sig av genom att den skapar större motivation till att lämna. Detta känns igen från vissa av intervjuerna med ungdomarna, där de talar om att just situationen så som den är i dag, där dödligt våld exempelvis kan riktas mot familjemedlemmar som inte själva är involverade i nätverken, lyftes som en orsak till att man vill lämna nätverket (jämför även Mallion & Wood, 2020). I arbetet med att motivera ungdomarna till förändring är det centralt att arbeta med vad som ska ske efter placeringen vid SiS. Det gäller oavsett om arbetet sker inom ramen för en avhoppbar verksamhet eller inte. Detta är i fokus i nästa avsnitt och då framför allt i form av socialtjänsten och de ungas uppfattning om denna.

De ungas relation till socialtjänsten

Tiden efter SiS kan se mycket olika ut för ungdomarna. Förutom familj och anhöriga kan de ha kontakt med en mängd aktörer, såsom skola och arbetsförmedling. I denna studies empiriska material är det framför allt en aktör som framträder som särskilt viktig i att kunna stödja de unga både under och efter placeringen, oavsett om denna sker genom LVU eller LSU: socialtjänsten (Pettersson, 2023; Statens institutionsstyrelse, 2018). Socialtjänsten har å ena sidan ett större ansvar för de LVU-placerade, de övertar samma ansvar som vårdnadshavarna i och med en LVU-placering (LVU § 11). Samtidigt har de också ett ansvar för att vara delaktiga i den LSU-dömdes behandling, inte minst i samband med utslussning och avslutande av verkställigheten (Lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård, § 3 samt Socialtjänstlag (2001:453) 5 kap. 1 § 10 st.).

I de ungas berättelser är positiva erfarenheter av socialtjänsten sällsynta. Till viss del är detta inte överraskande då socialtjänsten är den instans som ansökt om tvångsvård och beslutat om placering vid SiS för de LVU-placerade. Även de som är dömda till sluten ungdomsvård har många gånger liknande erfarenheter från tidigare kontakter med socialtjänsten.

Ibland kan de unga berätta att de helt enkelt inte vill ha med socialtjänsten att göra, exempelvis på grund av negativa erfarenheter. De som är över 18 år förfogar själva över sådana beslut på ett tydligare sätt än de som är under 18 år. Ett exempel på detta är följande berättelse från en myndig LSU-dömd som efter eget önskemål hittills inte har haft någon kontakt med socialtjänsten under sin verkställighet. Han berättar att "jag fick jävligt dålig hjälp från soc när jag var liten" (Ungdom 1 (3)):

Vi bad om ... För jag ville ha mycket hjälp, alltså. Eller mina föräldrar tyckte att jag skulle ha hjälp. För det var ju nödvändigt. För det var ju nånting som var fel. Jag fick aldrig prata med nån ... Jag var ju deprimerad från att jag var typ åtta år. Men jag fick inte prata med psykolog på grund av det förrän jag kanske var tolv år, och var tvungen att leva med att jag bara mådde skit. Dom hjälpte inte mig.
(Ungdom 1 (3))

Till skillnad från tvångsplaceringar handlade detta om en situation där både föräldrarna och han själv ville ha stöd från socialtjänsten och sökte det självmant. Problemen med socialtjänsten fortsatte under tonåren, då han också börjat röka marijuana och hasch. Han beskriver hur socialtjänsten "var jävligt bra på att sätta stämplat" (Ungdom 1 (3)) på en i pappren, stämplat som sedan följde med men utan att han fick hjälp. Han beskriver också den paradoxala situation som kan uppstå när psykisk ohälsa kombineras med narkotikaanvändning:

Och sen när jag skulle börja prata med psykolog så fick jag inte göra det heller för att jag hade rökt på. Då sa dom: "Ja, men då måste du komma och pissa tills du är ren och när du är ren, då kan du prata med psykolog." Min farsa brukade säga: "Ska ni inte kolla på varför han känner att han måste röka på? Ska ni inte prata med honom om varför han känner att han behöver göra det här?" Men dom bara: "Nej, man kan inte prata med nån som fortfarande har narkotika i blodet." Dom tänker inte förnuftigt. (Ungdom 1 (3))

Att svenska myndigheters nolltolerans mot narkotikaanvändning ofta utgör ett hinder snarare än blir till en hjälp för de som hamnar i narkotikabruk är ett återkommande tema i svensk kriminologi (Alm & Bäckman, 2022; Bäckman m.fl., 2017; Gålnander & Österman, 2022; Tham, 2012). Att socialtjänsten snarast gör en redan svår livssituation än värre är en upplevelse som förekommer i flera av de intervjuades berättelser. Detta försvårar förstås socialtjänstens position och begränsar deras möjligheter att i framtiden fungera som en stödfunktion för de unga.

Sådana berättelser, där de unga själva inte vill ha kontakt med socialtjänsten, är dock inte de enda som förekommer. Tvärtom uttrycker många just att de vill ha och hoppas få stöd från socialtjänsten, att de försöker men att socialtjänsten inte är tillgänglig, eller att de hoppas men inte räknar med att få det stöd de önskar. Flera berättar om en situation där det återkommande byts handläggare vilket försvårar möjligheten att bygga upp en god kontakt med "sin" socialsekreterare. Det förekommer berättelser som att "soc glömde bort mig" (Ungdom 16 (1)), att "dom svarar inte, dom säger att dom ska hitta nåt HVB till mig men dom verkar inte bry sig. Jag är här och deras jobb är klart" (Ungdom 4 (1)), att de inte ger några besked om framtiden och att de tar lång tid på sig att svara.

Problemet avgränsar sig inte enbart till möjligheten att få det stöd de skulle behöva efter placeringen utan kan även leda till att den unge "tappar hoppet". Detta beskrivs tydligt av en intervjuperson som haft kontakt med socialtjänsten under flera år. Han beskriver hur han inte får några tydliga svar om vad som ska hända och när han ska få komma hem, och hur det får honom att känna sig:

Om dom tar oss så måste vi också få veta när vi kommer hem, vi kan inte bara ha inget hopp i oss. Och vakna, sova varje dag och vara ledsna och må dåligt för att vi inte är hemma. Och vi frågar när vi får komma hem och dom ger inget svar. Sedan tappar man hoppet och tror att man inte kommer hem, och då kan man också vara elak eller arg eller missköta sig. För har jag skött mig i ett år eller två månader kanske och det blir ingen förändring, då kan man tappa hoppet.
(Ungdom 11 (1))

Just hopp är centralt för att kunna bibehålla en livsstilsförändring och "sköta sig" (Gålnander, 2020a; Nugent & Schinkel, 2016). Om hopplösheten tar över riskerar även de mest motiverade ungdomarna att försättas i ett sinnestillstånd där de känner att det de gör aldrig kommer att räcka till så det är ingen idé att de ens försöker att lägga om sina liv; tidigare studier har beskrivit detta tillstånd som "fatalistiskt" (Halsey m.fl., 2017; Nugent & Schinkel, 2016). Om kontakten med socialtjänsten leder till minskad motivation, bland annat för att de inte ger besked och det för den unge framstår som att de inte vill eller kan påverka hans situation, försvåras också möjligheterna till att de unga får (och tar emot) det stöd de behöver.

Bristfälligt samarbete med socialtjänsten lyfts även i personalintervjuerna som en försvårande omständighet i arbetet med att motivera de unga till förändrade beteenden. En institutionschef berättade ingående om hur dessa svårigheter kan te sig, och vad konsekvenserna blir. Han beskriver hur ungdomar inte kommer ifrån SiS i tillräckligt snabb takt:

Och ju längre dom är här desto svårare är det. Och dom blir mindre mottagliga för behandlingsinsatser desto längre tid dom har varit här utöver datumet där dom skulle flyttat från början. [...] SiS har ingen utskrivningsrätt och det är ett enormt problem. Väldigt ofta hamnar vi i en situation där en ungdom är färdigutredd. Alla insatser är gjorda, genomförda, klara. Vi har psykologer och utredningsteamet som rekommenderar en öppenvårdsinsats. Men socialtjänsten väljer att inte flytta ungdomen. Därför att dom säger vi har inte hittat rätt familjehem eller vi väntar på en öppen avdelning inom SiS. Eller bara, vi har inte helt bestämt var vi vill flytta dom någonstans. Då blir det ju en ... Vi blir en förvaringsfunktion och det är klart att ungdomarna, dom förstår det och känner av det. Det är verkligheten problem. Och det är ju inte ett SiS-problem, det är ett samhällsproblem. [...] Men nånting behöver man göra för det vi ser är ju också att dom är här för länge, bygger upp en frustration, tappar all mottaglighet till insatser. När dom väl flyttas ut så är frustrationen på topp och dom är en tickande bomb. Dom kommer ut till en öppenvårdslösning, smäller av, kommer tillbaka hit och sen har vi moment 22 som är skapat av socialtjänsten själva, i kombination med platsbristen och den låga nivån av kvalitet på öppenvårdslösningar. Och sen går det bara runt runt, runt, runt, runt.
(Personal 16)

Personalens bild av situationen stämmer väl överens med de ungas berättelser. Här ges tydliga exempel på riskerna med en otillräcklig vårdkedja. Ungdomar som inte får komma till öppnare former av behandling trots att de sköter sig och "växer" blir frustrerade på systemet, och som en självuppfyllande profetia "smäller de av" när de väl får komma ifrån det låsta SiS-hemmet (Becker, 1963). Personalen identifierar att en del av problemet är att SiS inte kan besluta om när en LVU-placerad ungdom är färdigbehandlad hos institutionen och redo för öppnare vårdformer. Det är socialtjänsten som gör den bedömningen, och personalen känner ofta att helt andra behov än ungdomens utveckling och framtid ligger till grund för sådana beslut. Att vårdkedjan brister är ett problem, vilket har konstaterats i tidigare studier av SiS (T. Pettersson, 2023). Riksrevisionen (2024) rekommenderar att man, i den översyn som pågår av SiS, bör överväga att införa en central in- och utskrivningsfunktion för att bland annat komma till rätta med detta problem. Givet resultaten i vår studie framstår det som viktigt att undvika att unga blir kvar i låsta former onödigt länge. Det finns naturligtvis många skäl till att undvika (onödigt) lång inlåsning av barn och unga; ett av dem är att det motverkar det motivationsarbete som är en central del av SiS verksamhet.

Intervjuerna domineras av negativa erfarenheter av socialtjänsten men det finns också undantag. I korthet kan man säga att de mer positiva berättelserna om socialtjänsten innehåller motsatsen till de mer negativa: det kan handla om en handläggare man har förtroende för, som man har kontakt med under lång tid, som fungerar som ett stöd i den unges liv snarare än som en kontroll eller barriär. En av de ungdomarna, som haft kontakt med socialtjänsten under i stort sett hela livet, beskriver exempelvis att de flesta är "okej", men få är "bra". En annan berättar att han "har en ganska bra kille" (Ungdom 10 (1)) som han haft kontakt med under lång tid och att han därför kan lita på honom.

Ungdomarna bär ofta på en myndighetsskepsis baserad på sina tidigare erfarenheter av insatser som snarare upplevts som kontroll än som stöd. Därför är förtroendebyggande centralt även för socialtjänsten, på samma sätt som det är för personalen på SiS (se t.ex. McNeill, 2018). Socialtjänsten framstår dock generellt som en samhällsinstitution som de unga inte ser som en realistisk part i det stöd de både vill ha och skulle behöva för att ta sig ur den situation de befinner sig i. Detta får även konsekvenser för SiS arbete med de unga, då den "mottagande" part de skulle behöva arbeta med inte alltid finns där (jämför T. Pettersson, 2023).

Summering och möjliga vägar framåt

En kortare summering

Avslutningsvis återvänder vi nu till studiens övergripande syfte och frågeställningar, för att summera dess bidrag och kunskapsproduktion. Syftet var att undersöka hur SiS arbete med unga påverkas av att en del av de placerade ungdomarna har anknytning till kriminella nätverk. Det var också att studera hur unga med sådan anknytning ser på tiden under samt efter placering och vilka behov de urskiljer för att kunna bryta med sin tidigare livsstil och nätverksanknytning. Studiens huvudsakliga frågeställningar var:

1. Vilka hinder och förutsättningar upplever personal på institutionerna i sitt arbete med placerade unga som har anknytning till kriminella nätverk? Vilka problem uppstår och hur löses de?
2. Hur upplever ungdomar med nätverksanknytning tiden vid SiS och hur ser de på tiden efter placeringen? Vad lyfter de som särskilt viktigt för att kunna lämna sin anknytning till ett kriminellt nätverk?
3. Hur kan SiS arbete med unga med anknytning till kriminella nätverk utvecklas?

Genom kvalitativa intervjuer med unga som är föremål för SiS institutionsvård, samt personal från SiS, har studien försökt beröra dessa studieområden. Fråga tre är framför allt föremål för detta avslutande kapitel, där vi kommer att identifiera och diskutera konkreta förslag till SiS om hur arbetet med nätverksanknutna ungdomar kan utvecklas. När det gäller den första frågan, om de hinder och möjligheter som personalen upplever i sitt arbete med nätverksanknutna ungdomar, framträder bland annat svårigheter att balansera mellan säkerhetsfrågor och behandlings- och relationsarbete som särskilt iögonfallande. Viktiga resurser som tidigare fanns till hands för personalen framstår nu, i personalintervjuerna, som blockerade av säkerhetsskäl – och utan att ha ersatts av något. Att rekrytera och behålla välutbildad och lämplig personal som kan ta hand om den här gruppen unga har också diskuterats utförligt och framträder som en särskild utmaning för myndigheten i stort. Mer positiva är personalen kring skolans roll och funktion som en möjliggörare för att nå fram till samt motivera de unga till ett alternativt, laglydigt liv bortom nätverken och kriminaliteten. Detta stämmer överens med ungdomarnas bild och beskrivningar av hur de upplever tiden på SiS samt hur de ser på tiden som kommer efter placeringen. Utbildning pekas ut som en nödvändighet för att kunna ta sig fram i samhället på laglig väg, och ungdomarna upplever sig ha betydligt bättre möjligheter att klara av sin skolgång inne på SiS-institutionerna än vad de har haft tidigare i livet. Utöver skoltimmarna upplever dock många ungdomar tiden inne på avdelningarna som

ostimulerande och omotiverande. De önskar mer närvarande personal samt mer att göra, inte minst i form av fysisk aktivitet. Både LVU- och LSU-placerade ungdomar som sitter lite längre påtalar en avsaknad av progression mot friare, öppnare former av vård som särskilt begränsande för sin motivation och sitt driv till förändring; något som även återkommer i personalintervjuerna. Detta poängterar vikten av en fungerande, tydlig och väl genomtänkt vårdkedja för att ungdomarna ska kunna upprätthålla motivationen i det ofta stora personliga förändringsarbete som det innebär att bryta med kriminella nätverk och brottslighet för att närma sig det konventionella samhället. Inte minst mot bakgrund av att intervjuerna visar att många av de unga uttrycker en vilja till förändring bort från de kriminella nätverken och kriminalitet, och i stort sett samtliga vill detta på längre sikt. Samtidigt visar intervjuerna att de unga har svårt att se hur denna förändring mer konkret ska gå till och uttrycker osäkerhet kring om de kommer att lyckas. Detta betyder att det är viktigt för SiS arbete med denna grupp unga att inte bara vara inriktade på säkerhet, utan även visa tillit till ungdomarnas förändringsvilja när den förekommer. Även dessa unga måste kunna visa att de kan förändras. Vad som kan vara möjliga vägar för att nå dit kommer vi nu att diskutera mer utförligt.

Möjliga vägar framåt

Även om SiS arbete på flera vis försvårats i och med placeringen av allt fler unga med anknytning till kriminella nätverk, så finns det även sådant som görs bra och sådant som kan utvecklas. Centralt för denna diskussion är hur man hanterar, och framöver kommer att hantera, balansen mellan säkerhet och det förändringsmotiverande behandlingsarbetet.

Vägar för att vidmakthålla behandling och motivationsarbete i en allt mer säkerhetsinriktad organisation

I intervjumaterialet framkommer en bild av ett motsatsförhållande, där ett starkare fokus på säkerhet ger sämre möjligheter till att bedriva behandlingsarbete. Säkerhet och behandling behöver dock inte nödvändigtvis ställas emot varandra i ett sådant nollsummespel. Det finns möjliga förändringar som, om de genomförs, både stärker säkerheten och ger bättre behandlingsmöjligheter.

En konkret sådan förändring, som enligt både ungdomar och personal vore önskvärd, skulle vara att minska antalet ungdomar per avdelning. Personal 1 var tydlig kring detta: "Jag tror man har bättre säkerhet på fyra-fem stycken än på sju stycken. Sju stycken är en för stor grupp. Då hinner man inte med alla." Just denna siffra, fyra till fem, återkommer i flera intervjuer som ett mer lämpligt antal ungdomar per avdelning.

Motargumentet är förstås att mindre avdelningar blir mindre kostnadseffektiva. Enligt personalen är det absolut inte säkert att detta stämmer. Eftersom ungdomarna bor tillsammans i grupper om sju menar de att risken för spänningar och konflikter ökar, vilket bland annat löses genom att någon av ungdomarna sätts i Vård i Enskildhet, VIE. Emellanåt beskriver de att VIE används ganska extensivt, ibland i flera månader

för särskilt "svåra fall" där det inte är möjligt att ha ungdomen på en vanlig avdelning tillsammans med de andra. Och som Personal 15 konstaterade: "[VIE] är ju personalkrävande, det är det ju. Vi måste ju alltid ta ut extra folk för det." Med mindre avdelningar skulle följaktligen det resurskrävande behovet av VIE sannolikt minska, vilket i så fall – givet att kostnadseffektivitet är av betydelse – bör tas med i beräkningen av kostnader.

Ett annat konkret och återkommande förslag som personalen menar kan leda till både ökad säkerhet och förbättrade behandlingsmöjligheter är att ta bort, eller i alla fall ha större möjligheter att begränsa, ungdomarnas tillgång till internet, det som inom myndigheten kallas elektroniska kommunikationstjänster (EKT).¹³ Samma personal som ovan, Personal 1, sade exempelvis att "EKT är en säkerhetsrisk som måste tas bort, det tycker jag absolut." Det här förslaget återfinns även i en annan aktuell svensk studie om barn och unga i kriminella nätverk (Brå, 2023a).

Detta förslag måste dock ställas mot barnens rättigheter, inte minst i barnkonventionen, vilket personalen är medveten om och poängterar i intervjuerna. Barns rättigheter är mångfacetterade, och i just denna fråga kan vissa rättigheter, såsom barns rätt till god hälsa och skydd, stå i opposition till andra rättigheter som exempelvis rätten att hålla kontakt med vänner. Hur detta ska hanteras har varit föremål för en utredning från Socialdepartementet, som kommit med förslag om ökade möjligheter för SiS att begränsa EKT för de unga (Ds 2023:20). I mitten av maj 2024, under arbetet med denna rapport, kom nya bestämmelser som begränsar användningen av EKT för LSU-dömda och unga som vårdas under LVU på avdelningar med förhöjd säkerhetsnivå (Prop. 2023/24:81). Givet de fynd som denna rapport identifierat skulle den nya bestämmelsen – om den används som avsett och inte får oavsiktliga, negativa konsekvenser – kunna främja både säkerhets- och behandlingsarbetet vid SiS institutioner.

Ett tredje konkret förbättringsområde med potential att både höja säkerheten och kvaliteten på behandlingen handlar om att rekrytera rätt personal och sedan behålla dem över tid. Att SiS länge har haft problem med att rekrytera rätt utbildad personal har påpekats i åtskilliga andra sammanhang (IVO, 2023; JO, 2024b; Pålsson m.fl., 2023; Riksrevisionen, 2024; Statskontoret, 2024). Flera av de som intervjuats och som har arbetat länge inom SiS vittnar om att de förut hade tätare arbetsgrupper där personalen visste var de "hade" varandra och bildade en grupp med lagkänsla. Numera uppges det vara alltför vanligt med korta vikariat där personalen ibland "går på timme" för att täcka upp behovet av personal. Det är en mycket problematisk situation: "det tar ju verkligen några misstag och händelser och några år för att kunna komma in i rollen", som Personal 17 uttryckte det. Dessa vikarier är därmed inte lika trygga i sin roll, och inte heller lika investerade i ungdomarnas behandling, menar

13. EKT och den nya lagstiftningen innefattar inte bara tillgång till internet utan även till exempel att kunna ringa samtal via en mobiltelefon.

flera i personalen från olika institutioner (jämför T. Pettersson, 2021). En institutionschef gav ett tydligt exempel:

Men det är klart att man tappar ju personal också på det sättet därför att kommer du in i situationer där du känner att du tvekar. Ja, då blir du stressad. Och när du blir stressad begår man misstag, helt naturligt. Och det ser vi också. Det är våra timanställda som, sommarvikariat och timanställda, som oftast ... Mänskliga faktorn blir som tydligast där, det blev påtagligt under sommarhalvåret.
(Personal 16)

Institutionscheferna beskriver genomgående svårigheterna med att rekrytera ny personal, men poängterar samtidigt att de är mycket noggranna med vilken personal de tar in eftersom det är avgörande för både säkerheten och den behandling som ska utföras. En annan institutionschef kopplar rekryteringsproblemen till en bredare samhällelig utveckling:

Personal: Jag skulle säga att hela Vårdsverige håller på att klappa ihop på nåt sätt, så att ... Ytterst kanske det handlar om ... Politiska beslut under flera år som har gjort att folk inte vill jobba inom vården.

Interojuare: Okej, är det nåt särskilt du tänker på då?

Personal: Ja, jag tror att det är låga, ja eller lågt är alltid relativt men lönerna är självklart en sak. Men sen också ... jobbets karaktär. Det är ju 24/7-verksamhet, vi märker ... jag brukar säga den nya generationen medarbetare vi anställer, alltså dom som är mellan 25 och 30 eller 24 och 30 nånting sånt. [...] Dom är inte intresserade av att jobba skift, man vill jobba dagtid. Det är en sån förklaring.

(Personal 10)

SiS verkar precis som andra aktörer inom socialt arbete i en större samhällskontext där trender och flöden på arbetsmarknaden inte går obemärkta förbi vid rekrytering av personal. Den stora uppmärksamhet som lagts på SiS både medialt och politiskt på senare år påverkar också hur attraktiva institutionerna är som möjliga arbetsplatser. Goda arbetsvillkor är centralt för att kunna locka kompetent personal till en verksamhet som bedriver vård av samhällets mest utmanande ungdomar, ofta i utkanten av små orter där utbildningsnivån generellt är jämförelsevis låg. Att sätta SiS specifika rekryteringsproblem i relation till ett *Vårdsverige i kollaps* är en iakttagelse som blir värdefull både för SiS i deras utvecklingsarbete och för framtida forskning, för att bättre förstå förutsättningarna för låst institutionsvård i Sverige.

Vid svårigheter att rekrytera utbildad personal kan omfattande internutbildning vara ett alternativ. SiS har också utvidgat sin obligatoriska interna utbildning och beslutat att samtliga som från den 1 september 2022 anställs som behandlingsassistenter, behandlingspedagoger och behandlingssamordnare ska genomgå det som kallas modul 2 i SiS interna utbildningar (Dnr 1.1.3-370-2021). Utbildningen är sammanlagt tio veckor

lång och innehåller moment som motiverande samtal, konflikthantering, lagstiftning, traumamedveten omsorg, etik och mänskliga rättigheter, aktuella behandlingsmetoder och suicidprevention (kommunikation med HR-expert vid SiS, 2024-07-01).¹⁴ Huruvida detta är en tillräckligt omfattande utbildning, och om den är av god kvalitet, faller utanför denna studies ramar att avgöra men mot bakgrund av SiS omfattande problemen med att rekrytera utbildad personal bör det i alla fall vara ett steg i rätt riktning. Samtidigt innebär det faktum att SiS länge haft problem att rekrytera personal att det sannolikt finns ett omfattande utbildningsbehov även bland personal anställd före den 1 september 2022, vilka alltså inte omfattas av den obligatoriska utbildningen.

Skolans betydelse

Vi har hittills berört tre möjliga förändringar som skulle bidra till ökad säkerhet och bättre behandlingsmöjligheter; det finns fler. En annan viktig väg framåt är arbetet med ungdomarnas skolgång. Wästerfors (2018, s. 192; se även Skolinspektionen, 2021) menar att skolans ställning har stärkts på SiS, samtidigt som den, när Wästerfors genomförde sin studie, fortfarande var tillbakaträngd på många ungdomshem: han beskriver hur "behandlingspersonal låter bli att uppmuntra skolarbetet och hjälpa till med läxor. Behandlingsmöten kör över skolscheman. Lärare får finna sig i att följa avdelningarnas minsta vink och ställa in sina lektioner. Unga betraktas ibland som hopplösa elever". I sin studie menade Wästerfors att potentialen för *mer* skolgång är stor, med tanke på att institutionsvården faktiskt kan liknas vid en internatskola i vissa avseenden.

Vi finner inte denna nedvärdering av skolan hos den personal vi talat med, tvärtom framhäver de tydligt skolan som mycket betydelsefull. Även ungdomarna tycks i stor utsträckning nöjda med och vill gå i skolan.¹⁵ Samtidigt är det viktigt att minnas att vi undersöker tal om skolan och dess betydelse, medan Wästerfors huvudsakligen gjort etnografiska studier av praktiken vid ungdomshem.

I ljuset av denna studies centralfynd – kollisionen mellan säkerhet och behandling – är det inte otänkbart att skolan kan nedprioriteras, om än av i sammanhanget begripliga skäl. Det är därför särskilt viktigt att en hög ambitionsnivå för skolan inom SiS fortsatt bibehålls. Det kan också finnas potential att utveckla den ännu mer, vilket även framhålls av Skolinspektionen (2021) och i Kommittédirektiven (Regeringen, 2024) till översynen av SiS. Att de unga själva så tydligt identifierar just skolan som central för en framtid bortom kriminalitet är också en styrka i detta avseende. Detta gäller även för unga som ännu inte känner sig "klara" med brottligheten. Som framgick av personalintervjuerna så kan det vara viktigt att motivera den unge till att över huvud taget gå på en lektion,

¹⁴ Medarbetare har även tidigare gått olika utbildningar men då separata och inte på detta sätt samlat i ett koncept.

¹⁵ SiS gjorde mellan 2019 och 2021 en strategisk satsning på just skolverksamheten, se t.ex. <https://www.stat-inst.se/globalassets/sis-skola/sis-skola---strategisk-inriktning.pdf> (hämtad 2024-11-25). Resultatet av denna satsning är dock inte vetenskapligt undersökt.

för att därefter kunna bygga vidare på det. Skolan är en av de verksamheter som har störst möjlighet att erbjuda unga det som krävs för att kunna närma sig och bli del av det konventionella samhällets nät (se t.ex. Ward & Maruna, 2007).

Att alstra och understödja förändring hos unga

De unga med anknytning till kriminella nätverk bedöms av flera i personalen som svårare att nå, men intervjuerna med de unga visar att det trots allt finns en vilja till förändring hos många av dem. Förändringsviljan kan vara ambivalent och kanske inte alltid närvarande, men när den finns där behöver personalen kunna identifiera och fånga upp den i arbetet med ungdomen. Samtidigt som analysen har observerat en ambivalens i hur de unga ser på sin framtid, vad och vart de vill och vad de tror kommer att hända, så framträder även en annan ambivalens i intervjuerna. Det är ambivalensen mellan de ungas berättelser av att vilja till ett annat liv, och personalens mer dystra bild av att de egentligen inte är motiverade och att den kriminella miljön ger dem så mycket som det är svårt att "sätta emot" även om de skulle vara motiverade, eller möjliga att motivera.

Delvis kan detta empiriska fynd bero på att vi som externa forskare frågar ungdomarna om deras framtid. Det kan av flera skäl tänkas vara lättare för ungdomarna att ge uttryck för en sådan önskan i samtal med externa forskare än med personalen. I forskningsintervjun blir ungdomarnas berättelser exempel på livet för någon i deras situation, medan i samtal med personal på SiS, liksom med socialtjänst och andra myndighetskontakter, är berättelsen mer personbunden och kan komma med mer omedelbara konsekvenser för ungdomen. Personalen har också en tidsmässigt mer omfattande bild av de unga och träffar dem i flera olika situationer. Oavsett anledning utgör intervjuernas framåtblickar en viktig motbild till den mer fatalistiska bild som personalen ofta har kring ungdomarnas framtidsutsikter. Ungdomarna i studien har ett starkt driv och vill framåt i livet, och samhället har mycket att vinna om personalen lyckas kanalisera sådant driv i en riktning som för ungdomarna närmare samhällsinkludering (se även Gålnander, 2020b).

Att finna vägar framåt i frågan om tillit mellan unga och personal är utifrån denna studie, utöver de aspekter vi har nämnt ovan, inte helt enkelt. Som tidigare noterats är relationen mellan ungdomar och personal noden i SiS verksamhet; för att kunna arbeta motiverande och behandlande behöver personalen inledningsvis etablera och sedan upprätthålla ungdomarnas tillit. Vår analys visar i detta avseende inga distinkta skillnader mellan unga i kriminella nätverk och unga utan sådan anknytning; snarare finner vi likheter, *men*: de aspekter av det tillitsbyggande arbetet som är viktiga med alla unga på SiS ungdomshem blir *särskilt* viktiga i relation till unga med nätverksanknytning (där sådant som lojalitet, respekt och vikten av sekretess är än viktigare komponenter i vardagen). Samtidigt blir detta arbete också *än svårare* och mer utmanande än med andra unga, av flera skäl.

Dels har dessa utmaningar med behandlingsarbetets ramar att göra. SiS förstärkta säkerhetsarbete har, enligt i stort sett samtliga personalintervjuer vi gjort, skett på bekostnad

av behandlingsarbetets möjligheter, och därmed tillitsbyggandet, vilket också speglas i ungdomarnas berättelser. Dels har det också med just de unga – och personalens uppfattning om dem – att göra: ungdomar med nätverksanknytning upplevs genomgående som svårare att "nå" och dessutom bättre på "ytanpassning" än andra. Att som personal skilja genuin motivation och förändringsvilja från spelad eller uppvisad sådan är inte alltid enkelt. Det är rimligt att anta att personalens känslor av osäkerhet inför ungdomarnas förändringsvilja påverkar relationen mellan ungdom och personal, med konsekvenser för tilliten och möjligheten att nå dem. Möjligen kan vetenskapen om att majoriteten av de unga vi intervjuat faktiskt uttryckt både en genuin förändringsvilja och en medvetenhet om att tiden i ett kriminellt nätverk är mer eller mindre tillfällig vara vägledande: ingen ungdom avser att fortsätta med brottslighet för alltid, tvärtom. När de tillfrågas om hur de vill att deras framtid ska se ut framträder tydligt konforma och normativa ideal som stabil ekonomi, hederligt arbete och familjebildning. Samtidigt är det lika tydligt att ungdomarna ofta har svårt att se hur de ska kunna nå fram till denna alternativa framtid. Här kan personalen på SiS spela en avgörande roll i de ungas framtidsutsikter genom att påvisa möjliga vägar till ett laglydigt liv och inkludering i samhället, men också genom att se och bekräfta de ungas vilja till förändring och på så sätt bidra till den relationella komponenten av upphörandeprocessen (Nugent & Schinkel, 2016).

Dessa konforma målbilder ger SiS möjligheter att arbeta *tillsammans* med den unge, vilket bäddar för högre motivation och ökade möjligheter att dra nytta av de ungas ofta starka individuella drivkraft. Genomgående i intervjuerna med ungdomar finner vi exempel efter exempel på hur de unga uppskattar och lägger vikt vid att personalen bryr sig om och "ser" dem "på riktigt", att de blir bemötta som individer snarare än delar av en (farlig) grupp, att ungdomarna "inte bara är ett jobb" för behandlingsassistenten eller pedagogen. Sådana interaktioner verkar tillitsalstrande. Även i det avseendet är det viktigt att peka på de likheter snarare än olikheter som framkommit i tidigare studier av unga placerade vid SiS. Samtidigt behöver samhället i stort vara redo att ta emot och ge dessa unga en chans till inkludering trots deras ofta våldsamma bakgrund (McNeill, 2015). Här har förstås andra samhällsinstanser och inte minst socialtjänsten avgörande betydelse genom att erbjuda eftervård, utslussning och en genomtänkt, tydlig vårdkedja som både ger ungdomarna själva hopp om sin egen framtid, och även signalerar förändrade rutiner, beteendemönster och rehabilitering av individen för det omgivande samhället.

Referenser

- Alm, S., & Bäckman, O. (2022). 'When it rains, it pours': Housing evictions and criminal convictions in Sweden. *European Journal of Criminology*, 19(4), 612–631.
- Alm, S., Bäckman, O., Estrada, F., & Nilsson, A. (2023, december 28). Extrema kostnader för kriminalvården. *Svenska Dagbladet*.
- Alstam, K., & Forkby, T. (2022). Possible selves. Gang passages, projective imaginations, and self-transformations. *Nordic Social Work Research*, 1–13.
- Alstam, K., Forkby, T., & Holm, D. (2021). *Ett smörgåsbord av möjligheter: En värderande analys av Passus avhopparstöd för personer som lämnar gäng och kriminalitet*. Linnéuniversitetet.
- Amnesty International. (2022). *Amnesty International Sverige. Kommenterar Tidöavtalet*. Amnesty International, Sverige.
- Aspholm, R. R. (2022). Deaths of despair: Gang violence after the crack crisis. *Critical Criminology*, 30(1), 49–69.
- Barry, M. (2016). On the cusp of recognition: Using critical theory to promote desistance among young offenders. *Theoretical Criminology*, 20(1), 91–106.
- Bateman, T. (2015). *Resettlement of young people leaving custody. Lessons from the literature*. Beyond Youth Custody.
- Bateman, T., Hazel, N., & Wright, S. (2013). *Resettlement of young people leaving custody: Lessons from the literature*. Beyond Youth Custody.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. Free Press.
- Bengtsson, T. T. (2012). Boredom and action—Experiences from youth confinement. *Journal of Contemporary Ethnography*, 41(5), 526–553.
- Bergmann, A. (2022). Shut in, shut out: Barriers and opportunities for gang disengagement in El Salvador. *Critical Criminology*, 30(1), 193–210.

- Bottoms, A., & Shapland, J. (2011). Steps towards desistance among male young adult recidivists. I S. Farrall, R. Sparks, S. Maruna, & M. Hough (Red.), *Escape routes: Contemporary perspectives on life after punishment* (s. 43–80). Routledge.
- Brå. (2016). *Stöd till avhoppare från kriminella grupperingar. En nationell kartläggning* (No. 6). Brottsförebyggande rådet.
- Brå. (2018). *Utvecklingen i socialt utsatta områden i urban miljö 2006–2017. En rapport om utsatthet, otrygghet och förtroende utifrån Nationella trygghetsundersökningen* (No. 9). Brottsförebyggande rådet.
- Brå. (2019). *Skjutningar i kriminella miljöer: En intervjustudie*. Brottsförebyggande rådet.
- Brå. (2020). *Dödligt våld i den kriminella miljön 2005–2017*. (No. 4). Brottsförebyggande rådet.
- Brå. (2023a). *Barn och unga i kriminella nätverk. En studie av inträde, brott, villkor och utträde* (No. 13). Brottsförebyggande rådet.
- Brå. (2023b). *Socioekonomisk bakgrund och brott. En kunskapsöversikt* (No. 3). Brottsförebyggande rådet.
- Buchanan, M., & Krohn, M. D. (2019). Does it matter if those who matter don't mind? Effects of gang versus delinquent peer group membership on labeling processes. *Criminology*, 280–306.
- Bäckman, O. (2017). High school dropout, resource attainment, and criminal convictions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 54(5), 715–749.
- Bäckman, O., Estrada, F., & Nilsson, A. (2017). Substance abuse, crime and the life course. I A. Brokland & V. van der Geest (Red.), *The Routledge international handbook of life-course criminology* (s. 342–359). Routledge.
- Carlsson, C. (2013). Masculinities, persistence, and desistance. *Criminology*, 51(3), 661–693.
- Carlsson, C. (2014). *Continuities and changes in criminal careers*. Department of Criminology, Stockholm University.
- Carlsson, C. (2017). The transition to adulthood and the ambivalence of desistance. I A. Brokland & V. van der Geest (Red.), *The Routledge international handbook of lifecourse criminology* (s. 324–341). Routledge.

- Carlsson, C., & Sarnecki, J. (2015). *An introduction to life-course criminology*. SAGE.
- Carlsson, C., & Sivertsson, F. (2022). Ungdomsbrottslighet ur ett livsförloppsperspektiv. I F. Estrada, J. Flyghed, & A. Nilsson (Red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten* (5:e uppl., s. 229–266). Studentlitteratur.
- Carson, D. C., & Vecchio, J. M. (2015). Leaving the gang: A review and thoughts on future research. *The handbook of gangs*, 257–275.
- Civil rights defenders. (2022). *The Tidö agreement review. A rights-based review of the Tidö agreement*. Civil Rights Defenders.
- Crewe, B. (2011). Soft power in prison: Implications for staff–prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6), 455–468.
- Curry, G. D., Decker, S. H., & Pyrooz, D. (2003). *Confronting gangs: Crime and community*. Roxbury Publishing Company Los Angeles, CA.
- Doekhie, J., & Van Ginneken, E. (2020). House, bells and bliss? A longitudinal analysis of conventional aspirations and the process of desistance. *European Journal of Criminology*, 17(6), 744–763.
- Ds 2023:20. (u.å.). *Utökade befogenheter på särskilda ungdomshem och LVM-hem*. Socialdepartementet.
- Enell, S. (2018). Anpassningsstrategier och tolkningsföreträde. Ungas erfarenhet av att utredas på institution. I S. Enell, S. Gruber, & M. A. Vogel (Red.), *Kontrollerade unga. Tvångspraktiker på institution* (s. 143–166). Studentlitteratur.
- Enell, S., Gruber, S., & Vogel, M. A. (Red.). (2018). *Kontrollerade unga: Tvångspraktiker på institution*. Studentlitteratur.
- Farrall, S., & Calverley, A. (2005). *Understanding desistance from crime. Theoretical directions in resettlement and rehabilitation*. McGraw-Hill Education (UK).
- Forkby, T., Alstam, K., & Örnlin, H. (2023). Tension management and support when leaving a gang. *Journal of Social Work*, 1–19.
- Forkby, T., Kousmanen, J., & Örnlin, H. (2019). *Vägen ut ur gänget – om manligheter, broderskap och svikna förhoppningar*. Kriminalvården.

- Fredriksson, T., & Gålnander, R. (2020). Fearful futures and haunting histories in women's desistance from crime: A longitudinal study of desistance as an uncanny process. *Criminology*.
- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A., & Rudolph, J. L. (2002). Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology*, 107(4), 990–1064.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Doubleday.
- Goffman, E. (1963). Stigma and social identity. Understanding deviance: *Connecting classical and contemporary perspectives*, 256–265.
- Goffman, E. (1978). *The presentation of self in everyday life*. Harmondsworth London.
- Goodwin, S. (2022). 'Keeping busy' as agency in early desistance. *Criminology & Criminal Justice*, 22(1), 43–58.
- Granath, S. (2022). Gäng och skjutningar. I F. Estrada, J. Flyghed, & A. Nilsson (Red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten* (s. 79–114). Studentlitteratur.
- Gålnander, R. (2020a). Desistance from crime – to what? Exploring future aspirations and their implications for processes of desistance. *Feminist Criminology*, 15(3), 255–277.
- Gålnander, R. (2020b). *Maintaining desistance. Barriers and expectations in women's desistance from crime*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Gålnander, R., & Österman, L. (2022). A darker tale of exceptionalism: How punitive drug policies impact women's experiences of desistance in Sweden. I I. Masson & N. Booth (Red.), *The Routledge handbook of women's experiences of criminal justice* (s. 464–474). Routledge.
- Halsey, M., Armstrong, R., & Wright, S. (2017). 'F*ck it!': Matza and the mood of fatalism in the desistance process. *British Journal of Criminology*, 57(5), 1041–1060.
- Healy, D. (2016). 'I've always tried but I hadn't got the willpower': Understanding pathways to desistance in the Republic of Ireland. I *Global perspectives on desistance* (s. 66–81). Routledge.
- Hedlund, A. (2023). *Avhopp från kriminella grupperingar i storstäderna. Hur fungerar kommunernas verksamhet?* SNS Förlag.

- Henriksen, A.-K., Nolbeck, K., Enell, S., Vogel, M. A., & Andersson, P. (2023). Treatment in the context of confinement: Understanding the barriers and possibilities for facilitating change in at-risk youth. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 110(3), 312–331.
- Hill, T. (2005). Allians under tvång: *Behandlingssamarbete mellan elever och personal på särskilda ungdomshem*. Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. University of California Press.
- Hirschi, T., & Gottfredson, M. (1983). Age and the explanation of crime. *American Journal of Sociology*, 89(3), 552–584.
- IVO. (2023). *Tillsyn av SiS särskilda ungdomshem 2021–2022 Redovisning av regeringsuppdrag S2021/03345*. Inspektionen för vård och omsorg.
- JO. (2024a). *Opcat-inspektion av Statens institutionsstyrelse, det särskilda ungdomshemmet Tysslinge, den 30 oktober–1 november 2023*. Justitieombudsmannen Dnr O 25-2023.
- JO. (2024b). *Opcat-inspektion av Statens institutionsstyrelse, det särskilda ungdomshemmet Vemyra*. Justitieombudsmannen Dnr O 10-2021.
- Jon, N. (2014). Transforming cowboy masculinity into appropriate masculinity. I I. Lander, S. Ravn, & N. Jon (Red.), *Masculinities in the criminological field: Control, vulnerability and risk-taking* (s. 19–38). Ashgate.
- Katz, J. (1988). *Seductions of crime. Moral and sensual attractions in doing evil*. Basic Books.
- Katz, J., & Jackson-Jacobs, C. (2004). The criminologists' gang. I C. Sumner (Red.), *The Blackwell companion to criminology* (s. 91–124). Blackwell Publishing.
- Kay, C., & Mason, C. (2021). *The Twinning project: Examining the power of sport in prisoner rehabilitation*. Loughborough University.
- Kimmel, M. S. (2018). *Healing from hate: How young men get into – and out of – violent extremism*. University of California Press Berkeley.
- Lalander, P., & Johansson, T. (2017). *Ungdomsgrupper i teori och praktik*. Studentlitteratur.
- Laub, J. H., & Sampson, R. J. (2009). *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Harvard University Press.

- LeBel, T. P. (2008). Perceptions of and responses to stigma. *Sociology Compass*, 2, 409–432.
- LeBel, T. P., Burnett, R., Maruna, S., & Bushway, S. (2008). The 'chicken and egg' of subjective and social factors in desistance from crime. *European Journal of Criminology*, 5(2), 131–159.
- Lemert, E. M. (1951). *Social pathology: A systematic approach to the theory of sociopathic behavior*. McGraw-Hill.
- Mallion, J. S., & Wood, J. L. (2020). Good lives model and street gang membership: A review and application. *Aggression and Violent Behavior*, 101393.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association.
- Maruna, S., & Farrall, S. (2004). Desistance from crime: A theoretical reformulation. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 43(2), 171–194.
- Matza, D. (1964). *Delinquency and drift*. John Wiley.
- McNeill, F. (2015). Desistance and criminal justice in Scotland. I H. Croall, G. Mooney, & M. Munro (Red.), *Crime, justice and society in Scotland* (s. 200–216). Routledge.
- McNeill, F. (2018). *Pervasive punishment: Making sense of mass supervision*. Emerald Publishing Limited.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. University of Chicago Press.
- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682.
- Nolbeck, K. (2022). *Confinement and caring – on sociomaterial practices in secured institutions for youths*. University of Gothenburg, Sahlgrenska Academy.
- Nugent, B., & Schinkel, M. (2016). The pains of desistance. *Criminology & Criminal Justice*, 16(5), 568–584.
- Pager, D. (2008). *Marked: Race, crime, and finding work in an era of mass incarceration*. University of Chicago Press.
- Panfil, V. R. (2022). "Ask me about my goals!" Challenging pervasive assumptions of gang members' fatalism by exploring gay gang members' goals. *Critical Criminology*, 30(1), 71–93.

- Paternoster, R., & Bushway, S. (2009). Desistance and the "feared self": Toward an identity theory of criminal desistance. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 1103–1156.
- Petersilia, J. (2001). Prisoner reentry: Public safety and reintegration challenges. *The Prison Journal*, 81(3), 360–375.
- Pettersson, L., & Carlsson, C. (2014). Sex, drugs and masculinities: A life-course perspective. I I. Lander, S. Ravn, & N. Jon (Red.), *Masculinities in the criminological field: control, vulnerability and risk-taking* (s. 231–251). Ashgate.
- Pettersson, T. (2017a). *Betydelse av öppenhet under institutionstiden för ungdomar dömda till slutna ungdomsvård.: Hur påverkar det vardagen vid institutionen och återfall i brott?*
- Pettersson, T. (2017b). *Young offenders and open custody*. Routledge.
- Pettersson, T. (2021). *Om att uppleva, motverka och hantera konflikter inom tvångsvård*. Statens institutionsstyrelse.
- Pettersson, T. (2023). *Tuffa tag och tillit – en ESO-rapport om utslussning, eftervård och återfall för dömda till slutna ungdomsvård* (ESO-rapport No. 9). Expertgruppen för Studier i Offentlig ekonomi.
- Prop. 2023/24:33. (u.å.). *Skjutvapen och explosiva varor – skärpta straff för de allvarligare brotten*. Regeringen.
- Prop. 2023/24:81. (u.å.). *Begränsningar och kontroll i fråga om elektroniska kommunikations tjänster och besök på särskilda ungdomshem*. Socialdepartementet.
- Pyrooz, D. C., & Decker, S. H. (2011). Motives and methods for leaving the gang: Understanding the process of gang desistance. *Journal of Criminal Justice*, 39(5), 417–425.
- Pålsson, D., Andersson, P., Shanks, E., & Wiklund, S. (2023). A professional field? Educational attainments, gender and age among staff in Swedish residential care. *Residential Treatment for Children & Youth*, 40(4), 497–516.
- Regeringen. (2023). *Kommittédirektiv. En översyn av de osjälvständiga brottsformerna*. Dir. 2023:85.
- Regeringen. (2024). *Kommittédirektiv: En reform av statlig barn- och ungdomsvård för en trygg och kvalitativ vård*. Dir. 2024:13.

- Rennstam, J., & Wästerfors, D. (2018). *Analyze!: Crafting your data in qualitative research*. Studentlitteratur AB.
- Riksrevisionen. (2024). *SiS särskilda ungdomshem – brister i statens tvångsvård av barn och unga* (No. 7). Riksrevisionen.
- Roe, D. (2021). *Sport in youth detention: A "pedagogical" practice?* Gymnastik- och idrotts-högskolan, GIH.
- Rostami, A., Mondani, H., Carlsson, C., Sturup, J., Sarnecki, J., & Edlin, C. (2018). *Våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet i Sverige*. Institutet för framtidsstudier.
- Roxell, L. (2012). Bättre ut eller snabbare in?: Effekter av ett fängelsestraff. I L. Pettersson & T. Pettersson (Red.), *Kontrollens variationer* (Vol. 1–Book, Section, s. 217–238). Studentlitteratur.
- Rädda barnen. (2022). *Tidöavtalet och barnrätten – En översiktlig analys*. Rädda Barnen Sverige.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (1993). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Harvard University Press.
- Sandahl, J. (2021). *Juvenile crime in context: The significance of school affiliation*. Department of Criminology, Stockholm University.
- Sarnecki, J. (2001). *Delinquent networks: Youth co-offending in Stockholm*. Cambridge University Press.
- Schclarek Mulinari, L. (2020). *Race and Order: Critical Perspectives on Crime in Sweden*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Schclarek Mulinari, L. (2024). Sweden's race to the bottom: Advancing a racial security state. *Race & Class*, 03063968241242743. <https://doi.org/10.1177/03063968241242743>
- Shaw, C. R., & McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas: A study of delinquents in relation to differential characteristics of local communities in American cities*. University of Chicago Press.
- Skolinspektionen. (2021). *Skola inom statlig tvångsvård – kvalitet och kontinuitet i utbildningen vid Statens institutionsstyrelses särskilda ungdomshem*. Skolinspektionen.

- Socialdepartementet. (2020, oktober 14). *Uppdrag om förstärkt säkerhetsarbete*. Socialdepartementet.
- Socialstyrelsen. (2023). *Arbeta med avhoppare – Ett stödmaterial till socialtjänsten*. Socialstyrelsen.
- SOU 2023:44. (u.å.). *En översyn av regleringen om frihetsberövande påföljder för unga*.
- Spector-Mersel, G. (2006). Never-aging stories: Western hegemonic masculinity scripts. *Journal of Gender Studies*, 15(1), 67–82.
- Spradley, J. P. (1979). *The ethnographic interview*. Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- Statens institutionsstyrelse. (2018). *Riktlinjer för utformning och genomförande av slutenvård (LSU)*. Statens institutionsstyrelse.
- Statskontoret. (2024). *SiS vård av barn och unga enligt LVU – förutsättningar för en trygg och ändamålsenlig vård*. Statskontoret.
- Swaner, R. (2022). 'We can't get no nine-to-five': New York City gang membership as a response to the structural violence of everyday life. *Critical Criminology*, 30(1), 95–111.
- Tham, H. (2012). The influence of the drug issue on criminal policy. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 13(sup1), 12–30.
- Thrasher, F. M. (1927). *The gang: A study of 1,313 gangs in Chicago*. University of Chicago Press.
- Ugelvik, T. (2022). The transformative power of trust: Exploring tertiary desistance in reinventive prisons. *The British Journal of Criminology*, 62(3), 623–638.
- Vinnerljung, B. (2006). Fosterbarn som unga vuxna – en översikt av resultat från några nationella registerstudier. *Socialmedicinsk tidskrift*, 83(1), 23–35.
- Vinnerljung, B., & Sallnäs, M. (2008). Into adulthood: A follow-up study of 718 young people who were placed in out-of-home care during their teens. *Child & Family Social Work*, 13(2), 144–155.
- Vogel, M. A. (2020). Disciplinering, femininitet och tvångsvård. *Tjejs vardag vid särskilda ungdomshem*. Studentlitteratur.
- Ward, T. (2002). Good lives and the rehabilitation of offenders: Promises and problems. *Aggression and Violent Behavior*, 7(5), 513–528.

- Ward, T., & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation*. Routledge.
- Weaver, B., Graham, H., & Maruna, S. (2023). Turning over a new leaf: Desistance research for a new generation. *The Oxford handbook of criminology*, 146–165.
- Weerman, F. M., Lovegrove, P. J., & Thornberry, T. (2015). Gang membership transitions and its consequences: Exploring changes related to joining and leaving gangs in two countries. *European Journal of Criminology*, 12(1), 70–91.
- Weerman, F. M., Maxson, C. L., Esbensen, F.-A., Aldridge, J., Medina, J., & van Gemert, F. (2009). *EUROGANG PROGRAM MANUAL Background, development, and use of the Eurogang instruments in multi-site, multi-method comparative research*. University of Missouri at St Louis.
- Werth, R. (2011). I do what I'm told, sort of: Reformed subjects, unruly citizens, and parole. *Theoretical Criminology*, 16(3), 329–346.
- Wikström, P.-O. H., & Treiber, K. (2016). Social disadvantage and crime: A criminological puzzle. *American Behavioral Scientist*, 60(10), 1232–1259.
- Wikström, P.-O. H., Treiber, K., & Roman, G. (2024). *Character, circumstances, and criminal careers: Towards a dynamic developmental and life-course criminology*. Oxford University Press.
- Wästerfors, D. (2009). *Konflikthantering i ungdomsvård ur ett sociologiskt perspektiv*. Statens institutionsstyrelse.
- Wästerfors, D. (2018). Taggtråd, soffa och skola. Kampen om undervisning på särskilda ungdomshem. I S. Enell, S. Gruber, & M. A. Vogel (Red.), *Kontrollerade unga. Tvångspraktiker på institution* (s. 191–210). Studentlitteratur.
- Wästerfors, D. (2019a). Things left unwritten: Interview accounts versus institutional texts in a case of detention home violence. *Social Inclusion*, 7(1), 248–258.
- Wästerfors, D. (2019b). *Vanskligt och kort. Om våldshändelser bland unga på institution*. Studentlitteratur.
- Yates, P. M., Prescott, D., & Ward, T. (2010). *Applying the good lives and self-regulation models to sex offender treatment: A practical guide for clinicians*. Safer Society Press.

Lagtext

Lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård.
Socialtjänstlag (2001:453).

Bilaga I. Intervjuguider

Intervjuguide Ungdomar

Hur är det att vara på SiS

- Beskriv en vanlig dag här.
 - o Vilka umgås du med här?
 - o Känner du andra som är placerade, här eller på andra avdelningar/institutioner?
 - o Kan du ha kontakt med dina vänner utanför nu?
 - o Vilken kontakt har du med din familj?
 - o Hur är din relation till personalen? Vad gör de för att nå dig? Funkar det?
 - Goda/dåliga exempel
- Hur skulle du beskriva dig själv.
 - o Skulle andra beskriva dig så? Vänner? Föräldrar? Lärare?
 - o Är du annorlunda här inne än vad du var innan du kom hit?
- Vad skulle du säga att du har för roll bland dina vänner?
- Hur såg din situation ut innan du hamnade här?
 - o Familj?
 - o Vänner?
 - o Skola?
 - o Brott (mer generellt)
 - o Specifikt om huruvida brott(en) begicks med samma individer. Självidentifierat gäng, annars ställer vi den frågan som tolkning/validering.
- Vad hade du gjort en vanlig dag om du inte satt här?

Framtiden

Hur ser du på din framtid?

- Direkt efter att du kommer ut?
- Vad är det första du vill göra när du kommer ut?
- Om du blickar framåt, två år, vad vill du ska ha hänt i ditt liv?
 - o Hade du svarat annorlunda om någon annan frågat? (Vän? Personalen? Förälder?)
 - o Vad tror du kommer ha hänt i ditt liv?
 - o Vad behöver du, rent konkret?
 - (OM målen inbegriper fortsatt kriminalitet): Kan du nå dina mål utan att begå brott?
 - Vad erbjuder kriminaliteten som gör det värt att fortsätta med det?
 - o Kan SiS hjälpa dig nå dina mål?
- OK kontakta dig igen om 1–2 år? (Kontaktuppgifter).

Intervjuguide Personal

- Hur är en vanlig dag här inne?
 - o Det mest givande med att arbeta här?
 - o Det svåraste med att arbeta här?
 - o Beskriv ungdomarna hos er – hur är de? Finns det olika grupperingar? Hur märker man i så fall det? Påverkar det miljön inne på SiS? Hur?
- Märker du av om ungdomar har kopplingar till kriminella nätverk? Hur?
 - o Likheter/skillnader jämfört med de andra? Utsluss? LVU vs LSU
 - (Specifikt om de ungdomar som har kopplingar till KN): Beteende, bakgrund, relationer inne på SiS och utanför, framtidsplaner/utsikter ...
 - o Är det svårare att nå dessa ungdomar?
 - o Vad gör du för att bygga tillit?
 - o Hur upplever du att det fungerar?
- Ungdomarnas bakgrunder (Riskfaktorer, styrkor)
- Ungdomarnas behov
- SiS insatser
 - o Vad kan ni på avdelningen/inom SiS göra för dessa ungdomar?
 - o Säkerhetsfrågor, specifikt om de ej kommer in på det själva

Författarpresentation

Robin Gålnander är doktor i kriminologi vid Stockholms universitet. Hans forskning fokuserar främst på vad som hjälper och hindrar när människor försöker förändra sina liv och lämna brottsligheten bakom sig.

Tove Pettersson är professor i kriminologi vid Stockholms universitet. Hon har under många år forskat om unga placerade på särskilda ungdomshem, dömda till sluten ungdomsvård samt unga omhändertagna enligt §3 LVU.

Christoffer Carlsson är docent i kriminologi vid Stockholms universitet. Hans forskning är centrerad kring frågan om kontinuitet och förändring i individers livsförlopp över tid, med särskilt fokus på vägar in i och ut ur kriminalitet, våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet.

De senaste åren har SiS tagit emot ett ökande antal pojkar med anknytning till kriminella nätverk, vilket inneburit att verksamheten ställts inför nya utmaningar. I denna studie har forskarna undersökt vilka hinder och förutsättningar behandlingspersonal på institutionerna upplever i sitt arbete med denna grupp. De har också undersökt hur unga med nätverksanknytning upplever sin tid på SiS och hur de ser på tiden efter placeringen.

Under perioden maj 2022 till september 2023 genomfördes intervjuer vid sju institutioner, 25 intervjuer med personal och 22 med unga. Resultaten visar att behandlingspersonalen upplever gruppen som svårare att motivera och behandla och att placeringarna innebär särskilda utmaningar för säkerheten på institutionerna. Åtgärderna för ökad säkerhet innebär i sin tur utmaningar för behandlingsarbetet. Studien visar dock även att majoriteten av ungdomarna uttrycker en tydlig förändringsvilja och att säkerhet, motivationsarbete och behandling inte behöver vara motsatser; det finns framkomliga vägar för att minska de negativa följderna av ökad säkerhet. Forskarna avslutar rapporten med råd till verksamheten om vad som kan stärkas och utvecklas i arbetet med unga med anknytning till kriminella nätverk.